فاینما تولوا فثم وجه الله

بعون الله العلام الوهاب کتاب مستطاب مثنوی آن جریده صداقت آئین جمیل

گر تو خواهی معرفت آگه شوی | لفظ یکتا ندی معنی روی

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی ...

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

در مطبع منشی نولکشور ... بحلیهٔ طبع پوشید

اطلاع۔ اس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے جسکی فہرست مفصل ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے مطالعہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہیں قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے متعلق ہیچ کے تین صفحہ جو سادے تھے ان میں بعض کتب اخلاق و تصوف فارسی و اردو و عربی وغیرہ کی درج کرتے ہیں تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اس فن کی اور بھی کتب جو موجودہ کارخانہ سے قدر دانوں کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو۔

کتب اخلاق و تصوف فارسی

گلستان محشی خورد۔ از حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی۔

ایضاً۔ متن۔ قلم محشی۔

ایضاً۔ مع فرہنگ و شمیل رنگین۔

ایضاً۔ چوب قلم جلی۔

گلستان مترجم۔ ترجمہ اردو و لفظ بلفظ

شرح گلستان۔ نادر شرح از ملا محمد اکرم ملتانی۔

ایضاً۔ مسمی بہ ریاض رضوان شرح از مولوی [illegible]

ایضاً۔ مسمی بہ خیابان۔ شرح حضرت مصلح الدین [illegible]

[illegible] گلستان سعدی۔ مصنفہ [illegible]

[illegible] گلستان [illegible] ۔ جواب گلستان حضرت [illegible]

[illegible] مصنفہ حکیم قاآنی المعروف [illegible]

[illegible] ۔ جواب گلستان [illegible]

خارستان محشی۔ کمیاب کتاب نظم و نثر میں ہم پلہ [illegible]

[illegible]

[illegible] اولیا۔ [illegible]

اقسام حضرات اہل اللہ کا ذکر ہے از حضرت شیخ فرید الدین شکر گنج۔

اخلاق محمدی۔ فضائل علوم وغیرہ کا ذکر ہے چالیس باب ہیں مصنفہ مولوی محمد علی یزدی۔

مصباح الہدایت۔ ترجمہ عوارف مشتمل بر ذکر مبانی و اصول طریقت اہل تصوف ترجمہ حضرت محمود الکاشانی۔

مصباح التہذیب۔ باہم تاریخی حکایات نصائح مصنفہ شیخ کمال الدین صاحب۔

سہ پندنامہ و دو منہ۔ لقمان حکیم مع چار رسائل جلی قلم [illegible]

۱۔ رسالہ سعادت نامہ۔ ۲۔ رسالہ خواجہ عبداللہ انصاری

۳۔ رسالہ تحفۃ الملوک۔ ۴۔ رسالہ منہاج العابدین

[illegible] الی [illegible] العابدین اور [illegible]

[illegible] مولوی معین الدین [illegible]

[illegible] ۔ [illegible]

[illegible]

[illegible] مصنفہ [illegible]

[illegible]

[illegible] نصائح [illegible] مصنفہ حضرت

شیخ [illegible]

کیمیائے سعادت۔ [illegible] مصنفہ

امام محمد غزالی رحمۃ اللہ۔

اخلاق [illegible] مصنفہ [illegible] جلال الدین دوانی۔

اخلاق ناصری۔ مصنفہ محقق نصیر الدین طوسی۔

اخلاق محسنی۔ درسی متداول از ملا حسین واعظ کاشفی۔

گلشن اسرار۔ رموز تصوف کا بیان مصنفہ مولوی انور علی۔

می باید شنید۔ لب لباب اندرز و نصائح حکیمانہ مصنفہ مولوی رفعت علی رفعت۔

تمهید طبع مطبوع ... [illegible] این کتاب مستطاب از زبان ... [illegible]

حمد بی حد که ... [illegible] ... | نور ... [illegible] ... از زوال
همچو ذرات انبیا و اولیا | ... [illegible] ... علا ... [illegible] ...

هم ... [illegible] ... ذرات شان | ... [illegible] ... عیان
وانکه بود آئینه ... [illegible] | ... [illegible]

مصطفی ... [illegible] | مظهر ... [illegible] ... الضحی
نور آیا پاک ... [illegible] | ... [illegible]

این ... [illegible] | و ... [illegible] ... نظر
... [illegible] ... بصیرت تجلی ... [illegible] | ... [illegible]

بعد از آن ... [illegible] | تا ... [illegible]
... [illegible] | ... [illegible]

باش در راه ادب ثابت قدم | تا شدی ... [illegible] ... تو شدم
... [illegible] | ... [illegible]

... [illegible] | تا بود پاس ادب در ساز عشق
... [illegible] | ... [illegible]

... [illegible] | ... [illegible]
چون محبت شعله ... [illegible] | ... [illegible]

... [illegible] | ... [illegible]
... [illegible] | ... [illegible]

... [illegible] | ... [illegible]
جمل ... [illegible] | ... [illegible]

... [illegible]

یا الهی باد مقبول کرام | ... [illegible] ... کلام
آنچنان کامد ... [illegible] | ... [illegible]

فهرست دفتر اول

فاینما تولوا فثم وجه الله

بعون الله العالم الوحید کتاب مستطاب مثبت توحید مصداق این جمیل

گر ز سر معرفت آگه شوی | لفظ بگذاری سوی معنی روی

از نی کلک این حکایت بشنوی

مثنوی مولوی معنوی

هست قرآن در زبان پهلوی

از تصنیفات حضرت محی الدین مخدومی مولانا جلال الدین رومی سزاوار تحسین تفضیل

من چه گویم وصف آن عالیجناب | نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

در مطبع منشی نولکشور حلیهٔ طبع مجلا پوشید

بسم الله الرحمن الرحيم

احمدك اللهم يا مجيب كل سائل واصلي واسلم على من هو لنا ايات اشرف الوسائل محمد وعترته المخصوصين ذوي الفضائل والفواضل اما بعد فهذا كتاب اشرقت شموس تحقيقه وازهرت في سماء الفنون نجوم تدقيقه قد اخذت البلاغة فيه زخرفها واشبه الروض من صحيفته احرفها ولما لفظ محققه في بحار تحقيقه غايته وعلى في علاء تدقيقه نهايته انطق ان يستفهم المستفهم استفهام الدهش الحائر الهائم الثائر فيقول هذا الكتاب مرقوم ام رحيق مختوم او مواقع نجوم ام عقد منظوم وهذه نفثات السحر ام نفحات الشجر ام هذا نسيم الارواح ام نسيب الادواح فهذه فقر ام درر هذا فصل البديع ام فصل الربيع وهذه رياض ازهار ام غياض افكار تجري من تحتها الانهار قد اطردت من منبع البلاغة انهارها وغردت بالسن الفصاحة اطيارها وزهي وردها وحلا ثمرها وراقت غصونها وشاقت نضارتها ومالت باذلة التوحيد خضر اوراقها حتى توصل السالك الحريق الغريق الفاني من غير الله الباقي بمقام يقول فيه رايت الحبيب بعينه وراني بعيني الله رزقنا واياكم ولقد احسن كاتبه وبانيه في تهذيب هذا التصنيف واجاد في انطباع هذا الترصيف وعلمنا كيف يكون الاملاء وان الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء واستنطقت لساني ليعرب عن حسن كتبه وترتيبه فاستعجم واستنقد من جواد قلمي في هذا الميدان فاحجم فنعم القول قول القائل لماهر كم ترك الاول للاخر وهذا هو قول الذي عليه التعويل ومن ذهب الى غيره لم يهتد الى سواء السبيل فان فضائل الله ليست محصورة في قوم ولا مختصة بقوم دون بعض وهو سمي خليل الله الرحيم وتلك حجتنا اتيناها ابراهيم وسلام على ابراهيم ورزقه الله المقام في جنات النعيم والوفود والعكوف الى مجاورة سيد الاولياء الولي الكريم العلي العظيم امين يا رب الرؤف الحليم

دیباچهٔ مجلّد اوّل از کتاب مثنوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

هذا كتابُ المثنوي المعنوي وهو اصولُ اصولِ اصولِ الدين في كشفِ اسرارِ الوصولِ واليقين وهو
فقهُ الله الاكبر وشرعُ الله الازهر وبرهانُ الله الاظهر مثلُ نورِه كمشكوةٍ فيها مصباحٌ يُشرِقُ اشراقاً انور
من الاصباح وهو جنانُ الجنان ذو العيونِ والاغصانِ منها عينٌ تُسمّى عند ابناءِ هذا السبيل
سلسبيلاً وعند اصحابِ المقاماتِ والكراماتِ خيرٌ مقاماً واحسنُ مقيلاً الابرارُ منه يأكلون
ويشربون والاحرارُ منه يفرحون ويطربون وهو كنيلِ مصرَ شرابٌ للصابرين حسرةٌ على آلِ فرعون
والكافرين كما قال يُضِلُّ به كثيراً ويهدي به كثيراً وانّه شفاءُ الصدور وجلاءُ الاحزان وكشّافُ القرآن وسعةُ الارزاق
وتطييبُ الاخلاق بايدي سفرةٍ كرامٍ بررةٍ يمنعون بان لا يمسَّه الّا المطهَّرون لا يأتيه الباطلُ من بين يديه
ولا من خلفه والله يرصُدُه ويرقبُه وهو خيرٌ حافظاً وهو ارحمُ الراحمين وله القابٌ اُخَر لقّبه الله تعالى
بها واقتصرنا على هذا القليل والقليلُ يدلُّ على الكثير والجرعةُ تدلُّ على الغدير والحفنةُ تدلُّ
على البيدر الكبير يقولُ العبدُ الضعيفُ المحتاجُ الى رحمةِ الله تعالى محمدُ بنُ محمدِ بنِ الحسينِ البلخي
تقبّل الله منه اجتهدتُ في تطويلِ المنظومِ المثنوي المشتمل على الغرائبِ والنوادرِ وغررِ المقالات
ودررِ الدلالات وطريقةِ الزهّاد وحديقةِ العبّاد قصيرةِ المباني كثيرةِ المعاني لاستدعاءِ سيّدي
وسندي ومعتمدي ومكانِ الروحِ من جسدي وذخيرةِ يومي وغدي وهو الشيخ
قدوةُ العارفين امامُ الهدى واليقين مغيثُ الورى امينُ القلوبِ والنُّهى وديعةُ الله
بين خليقتِه وصفوتُه في بريّتِه ووصاياه لنبيّه وخباياه عند صفيّه مفتاحُ خزائنِ العرش
امينُ كنوزِ الفرش ابو الفضائل حسامُ الدين حسنُ بنُ محمدِ بنِ حسنٍ المعروف بابن اخي
ترك ابو يزيدِ الوقت جنيدُ الزمان صدّيقُ بنُ الصدّيق رضي الله عنه وعنهم الارمويُّ الاصل
المنتسبُ الى الشيخِ المكرّم بما قال امسيتُ كرديّاً واصبحتُ عربيّاً قدّس الله روحه وارواحَ
اخلافه فنعمَ السلفُ ونعمَ الخلفُ له نسبٌ القت الشمسُ عليه رداءها وحسبٌ ارخت النجومُ
لديه اضواءها لم يزل فناؤهم قبلةَ الاقبال يتوجّه اليها ابناءُ الولاة وكعبةَ الآمال يطوف بها وفودُ العفاة
ولا زال كذلك ما طلع نجمٌ وذرّ شارقٌ ليكون معتصماً لاولي البصائرِ الربّانيين الروحانيين السماويين العرشيين النوريين السكوتِ
النظّار الغيّبِ الحضّار الملوكِ تحت الاطمار اشرافِ القبائل افاضلِ الافاضل انوارِ الدلائل آمين يا ربَّ العالمين وهذا دعاءٌ
لا يُرَدّ فانّه دعاءٌ لاصنافِ البريّة شاملٌ والحمدُ لله وحده وصلّى الله على سيّدنا محمدٍ وآله الطيبين الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحیم

بشنو از نی چون حکایت میکند — وز جدائیها شکایت میکند

کز نیستان تا مرا ببریده اند — از نفیرم مرد و زن نالیده اند

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق — تا بگویم شرح درد اشتیاق

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش — باز جوید روزگار وصل خویش

من بهر جمعیتی نالان شدم — جفت بدحالان و خوشحالان شدم

هر کسی از ظن خود شد یار من — وز درون من نجست اسرار من

سر من از نالهٔ من دور نیست — لیک چشم و گوش را آن نور نیست

تن ز جان و جان ز تن مستور نیست — لیک کس را دید جان دستور نیست

آتش است این بانگ نای و نیست باد — هر که این آتش ندارد نیست باد

آتش عشق است کاندر نی فتاد — جوشش عشق است کاندر می فتاد

نی حریف هر که از یاری برید — پرده هااش پرده های ما درید

همچو نی زهری و تریاقی که دید — همچو نی دمساز و مشتاقی که دید

نی حدیث راه پر خون میکند — قصه های عشق مجنون میکند

دو دهان داریم گویا همچو نی — یک دهان پنهانست در لبهای وی

یک دهان نالان شده سوی شما — های و هوئی در فکنده در سما

لیک داند هر که او را منظر است — که فغان این سری هم زان سر است

دمدمهٔ این نای از دمهای اوست — های و هوی روح از هیهای اوست

محرم این هوش جز بیهوش نیست — مر زبان را مشتری جز گوش نیست

گر نبودی نالهٔ نی را ثمر — نی جهان را پر نکردی از شکر

در غم ما روزها بیگاه شد — روزها با سوزها همراه شد

روزها گر رفت گو رو باک نیست — تو بمان ای آنکه چون تو پاک نیست

هر که جز ماهی ز آبش سیر شد — هر که بی روزیست روزش دیر شد

در نیابد حال پخته هیچ خام — پس سخن کوتاه باید والسلام

باده در جوشش گدای جوش ماست — چرخ در گردش اسیر هوش ماست

باده از ما مست شد نی ما ازو — قالب از ما هست شد نی ما ازو

بر سماع راست هر تن چیر نیست — طعمهٔ هر مرغکی انجیر نیست

بند بگسل باش آزاد ای پسر — چند باشی بند سیم و بند زر

گر بریزی بحر را در کوزهٔ — چند گنجد قسمت یک روزهٔ

کوزهٔ چشم حریصان پر نشد — تا صدف قانع نشد پر در نشد

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد — او ز حرص و عیب کلی پاک شد

شاد باش ای عشق خوش سودای ما ‌ ‌ ای طبیب جمله علتهای ما
ای دوای نخوت و ناموس ما ‌ ‌ ای تو افلاطون و جالینوس ما
جسم خاک از عشق بر افلاک شد ‌ ‌ کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا ‌ ‌ طور مست و خر موسی صعقا
سر پنهانست اندر زیر و بم ‌ ‌ فاش اگر گویم جهان بر هم زنم
با لب دمساز خود گر جفتمی ‌ ‌ همچو نی من گفتنیها گفتمی
هر که او از همزبانی شد جدا ‌ ‌ بی‌نوا شد گرچه دارد صد نوا
چونکه گل رفت و گلستان درگذشت ‌ ‌ نشنوی زان پس ز بلبل سرگذشت
چونکه گل رفت و گلستان شد خراب ‌ ‌ بوی گل را از که جوییم از گلاب
جمله معشوق است و عاشق پرده‌ای ‌ ‌ زنده معشوق است و عاشق مرده‌ای
چون نباشد عشق را پروای او ‌ ‌ او چو مرغی ماند بی پر وای او
پر و بال ما کمند عشق اوست ‌ ‌ موکشانش می‌کشد تا کوی دوست
من چگونه هوش دارم پیش و پس ‌ ‌ چون نباشد نور یارم پیش و پس
نور او در یمن و یسر و تحت و فوق ‌ ‌ بر سر و بر گردنم مانند طوق
عشق خواهد کاین سخن بیرون بود ‌ ‌ آینه غماز نبود چون بود
آینه‌ات دانی چرا غماز نیست ‌ ‌ زانکه زنگار از رخش ممتاز نیست
آینه کز زنگ و آلایش جداست ‌ ‌ پر شعاع نور خورشید خداست
رو تو زنگار از رخ او پاک کن ‌ ‌ بعد از آن آن نور را ادراک کن
این حقیقت را شنو از گوش دل ‌ ‌ تا برون آیی بکلی ز آب و گل
فهم اگر دارید جان را ره دهید ‌ ‌ بعد از آن از شوق پا در ره نهید
بشنوید ای دوستان این داستان ‌ ‌ خود حقیقت نقد حال ماست آن
نقد حال خویش را گر پی بریم ‌ ‌ هم ز دنیا هم ز عقبی برخوریم

حکایت عاشق شدن پادشاه بر کنیزک و خریدن او آن کنیزک را و بیمار شدن کنیزک و درمان بیماری او

بود شاهی در زمانی پیش ازین ‌ ‌ ملک دنیا بودش و هم ملک دین
اتفاقا شاه روزی شد سوار ‌ ‌ با خواص خویش از بهر شکار
بهر صیدی می‌شد او بر کوه و دشت ‌ ‌ ناگهان در دام عشق او صید گشت
یک کنیزک دید شه بر شاهراه ‌ ‌ شد غلام آن کنیزک جان شاه
مرغ جانش در قفس چون می‌طپید ‌ ‌ داد مال و آن کنیزک را خرید
چون خرید او را و برخوردار شد ‌ ‌ آن کنیزک از قضا بیمار شد
آن یکی خر داشت پالانش نبود ‌ ‌ یافت پالان گرگ خر را در ربود
کوزه بودش آب می‌نامد بدست ‌ ‌ آب را چون یافت خود کوزه شکست
شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست ‌ ‌ گفت جان هر دو در دست شماست
جان من سهل است جان جانم اوست ‌ ‌ دردمند و خسته‌ام درمانم اوست
هر که درمان کرد مر جان مرا ‌ ‌ برد گنج و در و مرجان مرا
جمله گفتندش که جانبازی کنیم ‌ ‌ فهم گرد آریم و انبازی کنیم
هر یکی از ما مسیح عالمیست ‌ ‌ هر الم را در کف ما مرهمیست
گر خدا خواهد نگفتند از بطر ‌ ‌ پس خدا بنمودشان عجز بشر
ترک استثنا مرادم قسوتیست ‌ ‌ نی همین گفتن که عارض حالتیست
ای بسا ناورده استثنا بگفت ‌ ‌ جان او با جان استثناست جفت
هر چه کردند از علاج و از دوا ‌ ‌ گشت رنج افزون و حاجت ناروا
آن کنیزک از مرض چون موی شد ‌ ‌ چشم شاه از اشک خون چون جوی شد
از قضا سرکنگبین صفرا فزود ‌ ‌ روغن بادام خشکی می‌نمود
از هلیله قبض شد اطلاق رفت ‌ ‌ آب آتش را مدد شد همچو نفت
سستی دل شد فزون و خواب کم ‌ ‌ سوزش چشم و دل پر درد و غم
شربت و ادویه و اسباب او ‌ ‌ از طبیبان ریخت یکسر آب رو
شه چو عجز آن طبیبان را بدید ‌ ‌ پابرهنه جانب مسجد دوید
رفت در مسجد سوی محراب شد ‌ ‌ سجده‌گاه از اشک شه پر آب شد

عاجز شدن طبیبان از معالجه کنیزک و ظاهر شدن بر پادشاه و روی آوردن او بدرگاه پادشاه حقیقی

چون بخویش آمد ز غرقاب فنا — خوش زبان بگشاد در مدح و ثنا
کای کمینه بخششت ملک جهان — من چه گویم چون تو میدانی نهان
حال ما و این طبیبان سربسر — پیش لطف عام تو باشد هدر
ای همیشه حاجت ما را پناه — بار دیگر ما غلط کردیم راه
لیک گفتی گرچه میدانم سرت — زود هم پیدا کنش بر ظاهرت
چون بر آورد از میان جان خروش — اندر آمد بحر بخشایش بجوش
در میان گریه خوابش در ربود — دید در خواب او که پیری رو نمود
گفت ای شه مژده حاجاتت رواست — گر غریبی آیدت فردا ز ماست
چونکه آید او حکیم حاذقست — صادقش دان کو امین و صادقست
در علاجش سحر مطلق را ببین — در مزاجش قدرت حق را ببین
خفته بود آن خواب دید آگاه شد — گشته مملوک کنیزک شاه شد
چون رسید آن وعده گاه و روز شد — آفتاب از شرق اختر سوز شد
بود اندر منظره شه منتظر — تا ببیند آنچه بنمودند سر
دید شخصی کاملی پرمایهٔ — آفتابی در میان سایهٔ
میرسید از دور مانند هلال — نیست بود و هست بر شکل خیال
نیست وش باشد خیال اندر جهان — تو جهانی بر خیالی بین روان
بر خیالی صلحشان و جنگشان — بر خیالی نامشان و ننگشان
آن خیالاتی که دام اولیاست — عکس مهرویان بستان خداست
آن خیالی را که شه در خواب دید — در رخ مهمان همی آمد پدید
نور حق ظاهر بود اندر ولی — نیک بین باشی اگر اهل دلی
آن ولی حق چو پیدا شد ز دور — از سراپایش همی میریخت نور
شه بجای حاجبان در پیش رفت — پیش آن مهمان غیب خویش رفت
ضیف غیبی را چو استقبال کرد — چون شکر گوئی که پیوست او بورد
هر دو بحری آشنا آموخته — هر دو جان بی دوختن بر دوخته
آن یکی چون تشنه و آن دیگر چو آب — آن یکی مخمور و آن دیگر شراب
گفت معشوقم تو بودستی نه آن — لیک کار از کار خیزد در جهان
ای مرا تو مصطفی من چون عمر — از برای خدمتت بندم کمر

در خواستن توفیق رعایت ادب و وخامت بی ادبی

از خدا جوییم توفیق ادب — بی ادب محروم ماند از لطف رب
بی ادب تنها نه خود را داشت بد — بلکه آتش در همه آفاق زد
مائده از آسمان در میرسید — بی شری و بیع و بی گفت و شنید
درمیان قوم موسی چند کس — بی ادب گفتند کو سیر و عدس
منقطع شد خوان و نان از آسمان — ماند رنج زرع و بیل و داسمان
باز عیسی چون شفاعت کرد حق — خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
مائده از آسمان شد عائده — چونکه گفت انزل علینا مائده
باز گستاخان ادب بگذاشتند — چون گدایان زله‌ها برداشتند
کرد عیسی لابه ایشان را که این — دائمست و کم نگردد از زمین
بدگمانی کردن و حرص آوری — کفر باشد نزد خوان مهتری
زان گدارویان نادیده ز آز — آن در رحمت برایشان شد فراز
نان و خوان از آسمان شد منقطع — بعد از آن زان خوان نشد کس منتفع
ابر برناید پی منع زکات — وز زنا افتد وبا اندر جهات
هرچه بر تو آید از ظلمات غم — آن ز بیباکی و گستاخیست هم
هرکه بیباکی کند در راه دوست — رهزن مردان شد و نامرد اوست
از ادب پرنور گشتست این فلک — وز ادب معصوم و پاک آمد ملک
بد ز گستاخی کسوف آفتاب — شد عزازیلی ز جرأت رد باب
هرکه گستاخی کند اندر طریق — گردد اندر وادی حیرت غریق

ملاقات پادشاه با طبیب الهی که در خوابش دیده بود و بشارت بقدوم او داده شده بود

حال شاه و میهمان بر گو تمام — زانکه پایانی ندارد این کلام
شه چو پیش میهمان خویش رفت — شاه بود و لیک بس درویش رفت

دست بگشاد و کنارانش گرفت / همچو عشق اندر دل و جانش گرفت

دست و پیشانیش بوسیدن گرفت / وز مقام و راه پرسیدن گرفت

پرس پرسان می‌کشیدش تا بصدر / گفت گنجی یافتم اما بصبر

صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت / میوهٔ شیرین دهد پرمنفعت

گفت ای نور حق و دفع حرج / معنی الصبر مفتاح الفرج

ای لقای تو جواب هر سؤال / مشکل از تو حل شود بی قیل و قال

ترجمان هر چه ما را در دل است / دستگیر هر که پایش در گل است

مرحبا یا مجتبی یا مرتضی / ان تغب جاء القضا ضاق الفضا

انت مولی القوم من لا یشتهی / قد ردی کلا لئن لم ینته

چون گذشت آن مجلس و خوان کرم / دست او بگرفت و برد اندر حرم

بردن پادشاه طبیب غیبی را بر سر بیمار

قصهٔ رنجور و رنجوری بخواند / بعد از آن در پیش رنجورش نشاند

رنگ رو و نبض و قاروره بدید / هم علاماتش هم اسبابش شنید

گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند / آن عمارت نیست ویران کرده‌اند

بی‌خبر بودند از حال درون / استعیذ الله مما یفترون

دید رنج و کشف شد بروی نهفت / لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت

رنجش از صفرا و از سودا نبود / بوی هر هیزم پدید آید ز دود

دید از زاریش کو زار دل است / تن خوش است و او گرفتار دل است

عاشقی پیداست از زاری دل / نیست بیماری چو بیماری دل

علت عاشق ز علتها جداست / عشق اصطرلاب اسرار خداست

عاشقی گر زین سر و گر زان سر است / عاقبت ما را بدان شه رهبر است

هر چه گویم عشق را شرح و بیان / چون بعشق آیم خجل باشم از آن

گر چه تفسیر زبان روشنگر است / لیک عشق بی زبان روشنتر است

چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت / چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت

چون سخن در وصف این حالت رسید / هم قلم بشکست و هم کاغذ درید

عقل در شرحش چو خر در گل بخفت / شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت

آفتاب آمد دلیل آفتاب / گر دلیلت باید از وی رو متاب

از وی ار سایه نشانی می‌دهد / شمس هر دم نور جانی می‌دهد

سایه خواب آرد ترا همچون سمر / چون برآید شمس انشق القمر

خود غریبی در جهان چون شمس نیست / شمس جان باقیست کورا امس نیست

شمس در خارج اگر چه هست فرد / مثل او هم می‌توان تصویر کرد

لیک آن شمسی که شد منشش اثیر / نبودش در ذهن و در خارج نظیر

در تصور ذات او را گنج کو / تا در آید در تصور مثل او

شمس تبریزی که نور مطلق است / آفتابست و ز انوار حق است

چون حدیث روی شمس الدین رسید / شمس چارم آسمان سر در کشید

واجب آمد چونکه بردم نام او / شرح کردن رمزی از انعام او

این نفس جان دامنم برتافتست / بوی پیراهان یوسف یافتست

کز برای حق صحبت سالها / باز گو رمزی از آن خوش حالها

تا زمین و آسمان خندان شود / عقل و روح و دیده صد چندان شود

گفتم ای دور اوفتاده از حبیب / همچو بیماری که دور است از طبیب

لا تکلفنی فانی فی الفنا / کلت افهامی فلا احصی ثنا

کل شیء قاله غیر المفیق / ان تکلف او تصلف لا یلیق

هر چه می‌گوید موافق چون نبود / چون تکلف نیک نالایق نمود

من چه گویم یک رگم هشیار نیست / شرح آن یاری که او را یار نیست

خود ثنا گفتن ز من ترک ثناست / کین دلیل هستی و هستی خطاست

شرح این هجران و این خون جگر / این زمان بگذار تا وقت دگر

قال اطعمنی فانی جائع / فاعتجل فالوقت سیف قاطع

صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق / نیست فردا گفتن از شرط طریق

تو نگر خود مرد صوفی نیستی / نقد را از نسیه خیزد نیستی

گفتمش پوشیده خوشتر سر یار / خود تو در ضمن حکایت گوش دار

خوشتر آن باشد که سر دلبران / گفته آید در حدیث دیگران
گفت مکشوف و برهنه بی غلول / بازگو رنجم مده ای بوالفضول
پرده بردار و برهنه گو که من / می نخسپم با صنم در پیرهن
گفتم ار عریان شود او در عیان / نی تو مانی نی کنارت نی میان
آرزو می خواه لیک اندازه خواه / برنتابد کوه را یک برگ کاه
آفتابی کز وی این عالم فروخت / اندکی گر پیش آید جمله سوخت
تا نگردد خون دل جان جهان / لب ببند و دیده بربند این زمان
بیش ازین آشوب و خونریزی مجو / بیش ازین از شمس تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو / رو تمام این حکایت باز گو

خلوت طلبیدن طبیب از پادشاه جهت دریافت مرض کنیزک

چون حکیم از این سخن آگاه شد / وز درون هم داستان شاه شد
گفت ای شه خلوتی کن خانه را / دور کن هم خویش و هم بیگانه را
کس ندارد گوش در دهلیزها / تا بپرسم از کنیزک چیزها
خانه خالی کرد شاه و شد برون / تا بپرسد از کنیزک او فسون
خانه خالی کرد و یک دیار نه / جز طبیب و جز همان بیمار نه
نرم نرمک گفت شهر تو کجاست / که علاج اهل هر شهری جداست
واندر آن شهر از قرابت کیستت / خویشی و پیوستگی با چیستت
دست بر نبضش نهاد و یک بیک / باز می پرسید از جور فلک
چون کسی را خار در پایش خلد / پای خود را بر سر زانو نهد
وز سر سوزن همی جوید سرش / ور نیابد می کند با لب ترش
خار در پا شد چنین دشوار یاب / خار در دل چون بود واده جواب
خار دل را گر بدیدی هر خسی / کی غمان را راه بودی بر کسی
کس بزیر دم خر خاری نهد / خر نداند دفع او بر می جهد
خر ز بهر دفع خار از سوز و درد / جفته می انداخت صد جا زخم کرد
آن لگد کی دفع خار او کند / حاذقی باید که بر مرکز تند
بر جهد و آن خار محکم تر کند / عاقلی باید که خاری بر کند
آن حکیم خار چین استاد بود / دست می زد جا بجا می آزمود
زان کنیزک بر طریق داستان / باز می پرسید حال دوستان
با حکیم او رازها می گفت فاش / از مقام و خواجگان و شهر تاش
سوی قصه گفتنش می داد گوش / سوی نبض و جستنش می داشت هوش
تا که نبض از نام کی گردد جهان / او بود مقصود جانش در جهان
دوستان شهر خود را بر شمرد / بعد از آن شهر دگر را نام برد
گفت چون بیرون شدی از شهر خویش / در کدامین شهر بوده ستی تو بیش
نام شهری گفت زان هم در گذشت / رنگ روی و نبض او دیگر نگشت
خواجگان و شهرها را یک بیک / باز گفت از جای و از نان و نمک
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد / نی رگش جنبید نی رخ گشت زرد
نبض او بر حال خود بد بی گزند / تا بپرسید از سمرقند چو قند
آه سردی بر کشید آن ماهرو / آب از چشمش روان شد همچو جو
گفت بازرگانم آنجا آورید / خواجهٔ زرگر در آن شهرم خرید
در بر خود داشت شاه و فروخت / چون بگفت این آتش غم بر فروخت
نبض جست و روی سرخ و زرد شد / کز سمرقندی زرگر فرد شد
چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت / اصل آن درد و بلا را باز یافت
گفت کوی او کدام است در گذر / او سر پل گفت و کوی غاتفر
گفت آنگه آن حکیم باصواب / آن کنیزک را رهاند از عذاب
گفت دانستم که رنجت چیست زود / در خلاصت سحرها خواهم نمود
شاد باش و ایمن و فارغ که من / آن کنم با تو که باران با چمن
من غم تو می خورم تو غم مخور / بر تو من مشفق ترم از صد پدر
هان و هان این راز را با کس مگوی / گرچه شاه از تو کند بس جستجوی
چونکه اسرارت نهان در دل شود / آن مرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر هر آن کو سر نهفت / زود گردد با مراد خویش جفت

دانه چون اندر زمین پنهان شود بعد از آن سرسبزی بستان شود
زر و نقره گر نبودندی نهان پرورش کی یافتندی زیر کان
وعده‌ها و لطفهای آن حکیم کرد آن رنجور را ایمن ز بیم
وعده‌ها باشد حقیقی دل‌پذیر وعده‌ها باشد مجازی تاسه‌گیر
وعدهٔ اهل کرم گنج روان وعدهٔ نااهل شد رنج روان
وعده را باید وفا کردن تمام ور نخواهی کرد باشی سرد و خام
آن حکیم مهربان چون راز یافت صورت رنج کنیزک باز یافت

دریافتن آن طبیب الهی رنج کنیزک را و نمودن به پادشاه

بعد از آن برخاست عزم شاه کرد شاه را زان شمه‌ای آگاه کرد
[illegible]
گفت تدبیر آن بود کان مرد را حاضر آریم از پی این درد را
[illegible]
مرد زرگر را بخوان زان شهر دور با زر و خلعت بده او را غرور
چون ببیند سیم و زر آن بی‌نوا بهر زر گردد ز خان و مان جدا
[illegible]
[illegible]
چونکه سلطان از حکیم آن را شنید پند او را از دل و جان برگزید

فرستادن پادشاه رسولان به سمرقند به طلب آن زرگر

[illegible]
پس فرستاد آن طرف یک دو رسول حاذقان و کافیان بس عدول
تا سمرقند آمدند آن دو امیر پیش آن زرگر ز شاهنشه بشیر
کای لطیف استاد کامل معرفت فاش اندر شهرها از تو صفت
نک فلان شه از برای زرگری اختیارت کرد زیرا مهتری
اینک این خلعت بگیر و زر و سیم چون بیایی خاص باشی و ندیم
مرد مال و خلعت بسیار دید غره شد از شهر و فرزندان برید
اندر آمد شادمان در راه مرد بی‌خبر کان شاه قصد جانش کرد
اسپ تازی برنشست و شاد تاخت خونبهای خویش را خلعت شناخت
ای شده اندر سفر با صد رضا خود به پای خویش تا سوء القضا
در خیالش ملک و عز و مهتری گفت عزرائیل رو آری بری
چون رسید از راه آن مرد غریب اندر آوردش به پیش شه طبیب
پیش شاهنشاه بردندش به ناز تا بسوزد بر سر شمع طراز
شاه دید او را بسی تعظیم کرد مخزن زر را بدو تسلیم کرد
[illegible] از سوار و طوق و خلخال و کمر
[illegible]
[illegible]
پس حکیمش گفت کای سلطان مه آن کنیزک را بدین خواجه بده
تا کنیزک در وصالش خوش شود آب وصلش دفع آن آتش شود
شه بدو بخشید آن مه‌روی را جفت کرد آن هر دو صحبت‌جوی را
مدت شش ماه می‌راندند کام تا به صحت آمد آن دختر تمام
بعد از آن از بهر او شربت بساخت تا بخورد و پیش دختر می‌گداخت
چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد اندک اندک در دل او سرد شد
عشقهایی کز پی رنگی بود عشق نبود عاقبت ننگی بود
کاش کان هم ننگ بودی یکسری تا نرفتی بر وی آن بد داوری
خون دوید از چشم همچون جوی او دشمن جان وی آمد روی او
دشمن طاووس آمد پر او ای بسا شه را بکشته فر او
گفت من آن آهوم کز ناف من ریخت این صیاد خون صاف من
ای من آن روباه صحرا کز کمین سر بریدندش برای پوستین
ای من آن پیلی که زخم پیلبان ریخت خونم از برای استخوان
آنکه کشتستم پی مادون من می‌نداند که نخسپد خون من
بر من است امروز و فردا بر وی است خون چون من کس چنین ضایع کی است

گرچه دیوار افکند سایه دراز / باز گردد سوی او آن سایه باز
این جهان کوهست و فعل ما ندا / سوی ما آید نداها را صدا
این بگفت و رفت در دم زیر خاک / آن کنیزک شد ز درد و رنج پاک
زانکه عشق مردگان پاینده نیست / زانکه مرده سوی ما آینده نیست
عشق زنده در روان و در بصر / هر دمی باشد ز غنچه تازه‌تر
عشق آن زنده گزین کو باقیست / وز شراب جانفزایت ساقیست
عشق آن بگزین که جمله انبیا / یافتند از عشق او کار و کیا
تو مگو ما را بدان شه بار نیست / با کریمان کارها دشوار نیست

در بیان آنکه کشتن مرد زرگر باشارهٔ الهی بوده نه بخیال باطل

کشتن آن مرد بر دست حکیم / نی پی امید بود و نی ز بیم
او نکشتش از برای طبع شاه / تا نیامد امر و الهام از اله
آن پسر را کش خضر ببرید حلق / سر آنرا در نیابد عام خلق
آنکه از حق یابد او وحی و خطاب / هرچه فرماید بود عین صواب
آنکه جان بخشد اگر بکشد رواست / نایبست و دست او دست خداست
همچو اسمعیل پیشش سر بنه / شاد و خندان پیش تیغش جان بده
تا بماند جانت خندان تا ابد / همچو جان پاک احمد با احد
عاشقان آنگه شراب جان کشند / که بدست خویش خوبانشان کشند
شاه آن خون از پی شهوت نکرد / تو رها کن بدگمانی و نبرد
تو گمان بردی که کرد آلودگی / در صفا غش کی هلد پالودگی
بگذر از ظن خطا ای بدگمان / ان بعض الظن اثم را بخوان
بهر آنست این ریاضت وین جفا / تا برآرد کوره از نقره جفا
بهر آنست امتحان نیک و بد / تا بجوشد بر سر آرد زر زبد
گر نبودی کارش الهام اله / او سگی بودی درانند نه شاه
پاک بود از شهوت و حرص و هوا / نیک کرد او لیک نیک بدنما
گر خضر در بحر کشتی را شکست / صد درستی در شکست خضر هست
وهم موسی با همه نور و هنر / شد از آن محجوب تو بی پر مپر
آن گل سرخست تو خونش مخوان / مست عقلست او تو مجنونش مخوان
گر بدی خون مسلمان کام او / کافرم گر بردمی من نام او
می‌بلرزد عرش از مدح شقی / بدگمان گردد ز مدحش متقی
شاه بود و شاه بس آگاه بود / خاص بود و خاصهٔ الله بود
آن کسی را کش چنین شاهی کشد / سوی بخت و بهترین جاهی کشد
نیم جان بستاند و صد جان دهد / آنچه در وهمت نیاید آن دهد
گر ندیدی سود او در قهر او / کی شدی آن لطف مطلق قهرجو
طفل میلرزد ز نیش احتجام / مادر مشفق دران غم شادکام
تو قیاس از خویش میگیری ولیک / دور دور افتاده بنگر تو نیک
پیشتر آ تا بگویم قصه / بو که یابی از بیانم حصه

حکایت مرد بقال و روغن ریختن طوطی

بود بقالی و وی را طوطیی / خوش نوا و سبز و گویا طوطیی
بر دکان بودی نگهبان دکان / نکته گفتی با همه سوداگران
در خطاب آدمی ناطق بدی / در نوای طوطیان حاذق بدی
خواجه روزی سوی خانه رفته بود / بر دکان طوطی نگهبانی نمود
گربه برجست ناگه از دکان / بهر موشی طوطیک از بیم جان
جست از صدر دکان سویی گریخت / شیشه‌های روغن گل را بریخت
از سوی خانه بیامد خواجه‌اش / بر دکان بنشست فارغ خواجه‌وش
دید پر روغن دکان و جامه چرب / بر سرش زد گشت طوطی کل ز ضرب
روزکی چندی سخن کوتاه کرد / مرد بقال از ندامت آه کرد
ریش بر میکند و میگفت ای دریغ / کافتاب نعمتم شد زیر میغ
دست من بشکسته بودی آن زمان / چون زدم من بر سر آن خوش زبان
هدیه‌ها میداد هر درویش را / تا بیابد نطق مرغ خویش را
بعد سه روز و سه شب حیران و زار / بر دکان بنشسته بد نومیدوار

با هزاران غصه و غم گشت جفت / کای عجب این مرغ کی آید بگفت
می نمود آن مرغ را هر گون شگفت / [illegible] لب بدندان می گرفت

دمبدم می گفت از هر در سخن / تا که باشد کاندر آید در سخن
بر امید آنکه مرغ آید بگفت / چشم [illegible] صورت بیگه جفت

ناگهانی جولقیی می گذشت / با سر بی مو چو پشت طاس و طشت
طوطی اندر گفت آمد در زمان / بانگ بر درویش زد کی هی فلان

کز چه ای کل با کلان آمیختی / تو مگر از شیشه روغن ریختی
از قیاسش خنده آمد خلق را / کو چو خود پنداشت صاحب دلق را

کار پاکان را قیاس از خود مگیر / گرچه باشد در نوشتن شیر و شیر
جمله عالم زین سبب گمراه شد / کم کسی ز ابدال حق آگاه شد

همسری با انبیا برداشتند / اولیا را همچو خود پنداشتند
گفته اینک ما بشر ایشان بشر / ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خور

این ندانستند ایشان از عمی / هست فرقی درمیان بی منتها
هر دو گون زنبور خوردند از محل / لیک شد زان نیش و زین دیگر عسل

هر دو گون آهو گیا خوردند و آب / زین یکی سرگین شد و زان مشک ناب
هر دو نی خوردند از یک آبخور / آن یکی خالی و آن پر از شکر

صد هزاران این چنین اشباه بین / فرقشان هفتاد ساله راه بین
این خورد گردد پلیدی زو جدا / وان خورد گردد همه نور خدا

این خورد زاید همه بخل و حسد / وان خورد زاید همه نور احد
این زمین پاک و آن شوره است و بد / این فرشته پاک و آن دیوست و دد

هر دو صورت گر بهم ماند رواست / آب تلخ و آب شیرین را صفاست
جز که صاحب ذوق کی شناسد بیاب / او شناسد آب خوش از شوره آب

جز که صاحب ذوق کی شناسد طعوم / شهد را ناخورده کی دانی ز موم
سحر را با معجزه کرده قیاس / هر دو را بر مکر پندارد اساس

ساحران موسی از استیزه را / برگرفته چون عصای او عصا
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف / زین عمل تا آن عمل راهی شگرف

لعنة الله این عمل را در قفا / رحمة الله آن عمل را در وفا
کافران اندر مری بوزینه طبع / آفتی آمد درون سینه طبع

هرچه مردم می کند بوزینه هم / آن کند کز مرد بیند دم بدم
او گمان برده که من کردم چو او / فرق را کی بیند آن استیزه جو

این کند از امر و او بهر ستیز / بر سر استیزه رویان خاک ریز
آن منافق با موافق در نماز / از پی استیزه آید نه نیاز

در نماز و روزه و حج و زکات / با منافق مومنان در برد و مات
مومنان را برد باشد عاقبت / با منافق مات اندر آخرت

گرچه هر دو بر سر یک بازیند / هر دو با هم مروزی و رازیند
هر یکی سوی مقام خود رود / هر یکی بر وفق نام خود رود

مومنش خوانند جانش خوش شود / ور منافق تند و پر آتش شود
نام آن محبوب از ذات وی است / نام این مبغوض از آفات وی است

میم و واو و میم و نون تشریف نیست / لفظ مومن جز پی تعریف نیست
گر منافق خوانیش این نام دون / همچو کزدم می خلد در اندرون

گرنه این نام اشتقاق دوزخ است / پس چرا در وی مذاق دوزخ است
زشتی این نام بد از حرف نیست / تلخی آن آب بحر از ظرف نیست

حرف ظرف آمد درو معنی چو آب / بحر معنی عنده ام الکتاب
بحر تلخ و بحر شیرین همعنان / درمیانشان برزخ لا یبغیان

وانگه این هر دو ز یک اصلی روان / برگذر زین هر دو رو تا اصل آن
زر قلب و زر نیکو در عیار / بی محک هرگز ندانی ز اعتبار

هر که را در جان خدا بنهد محک / هر یقین را باز داند او ز شک
آنچه گفت استفت قلبک مصطفی / آن کسی داند که پر بود از وفا

در دهان زنده خاشاکی جهد / آنگه آرامد که بیرونش نهد
در هزاران لقمه یک خاشاک خرد / چون درآمد حس زنده پی ببرد

حس دنیا نردبان این جهان / حس عقبی نردبان آسمان
صحت این حس بجویید از طبیب / صحت آن حس بجویید از حبیب
صحت این حس ز معموری تن / صحت آن حس ز تخریب بدن
شاه جان مر جسم را ویران کند / بعد ویرانیش آبادان کند
ای خنک جانی که بهر عشق و حال / بذل کرد او خان و مان و ملک و مال
کرد ویران خانه بهر گنج زر / وز همان گنجش کند معمورتر
آب را ببرید و جو را پاک کرد / بعد از آن در جو روان کرد آب خورد
پوست را بشکافت و پیکان را کشید / پوست تازه بعد از آنش بر دمید
قلعه ویران کرد و از کافر ستد / بعد از آن بر ساختش صد برج و سد
کار بیچون را که کیفیت نهد / اینکه گفتم هم ضرورت می‌دهد
گه چنین بنماید و گه ضد این / جز که حیرانی نباشد کار دین
نی چنان حیران که پشتش سوی اوست / بل چنان حیران و غرق و مست دوست
آن یکی را روی او شد سوی دوست / وان یکی را روی او خود روی اوست
روی هر یک می‌نگر می‌دار پاس / بوک گردی تو ز خدمت رو شناس
چون بسی ابلیس آدم روی هست / پس بهر دستی نشاید داد دست
زانکه صیاد آورد بانگ صفیر / تا فریبد مرغ را آن مرغ گیر
بشنود آن مرغ بانگ جنس خویش / از هوا آید بیابد دام و نیش
حرف درویشان بدزدد مرد دون / تا بخواند بر سلیمی زان فسون
کار مردان روشنی و گرمی است / کار دونان حیله و بی‌شرمی است
شیر پشمین از برای کد کنند / بومسیلم را لقب احمد کنند
بومسیلم را لقب کذاب ماند / مر محمد را اولوا الالباب ماند
آن شراب حق ختامش مشک ناب / باده را ختمش بود گند و عذاب

داستان پادشاه جهودان که نصرانیان را می‌کشت از بهر تعصب ملت خود و حکایت آن استاد و شاگرد

بود شاهی در جهودان ظلم ساز / دشمن عیسی و نصرانی گداز
شاه احول کرد در راه خدا / آن دو دمساز خدایی را جدا
گفت استاد احولی را کاندر آ / رو برون آر از وثاق آن شیشه را
چون درون خانه احول رفت زود / شیشه پیش چشم او دو می‌نمود
گفت احول زان دو شیشه من کدام / پیش تو آرم بکن شرح تمام
گفت استاد آن دو شیشه نیست رو / احولی بگذار و افزون بین مشو
گفت ای استا مرا طعنه مزن / گفت استا زان دو یک را بر شکن
چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم / مرد احول گردد از میلان و خشم
شیشه یک بود و به چشمش دو نمود / چون شکست آن شیشه را دیگر نبود
خشم و شهوت مرد را احول کند / ز استقامت روح را مبدل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد / صد حجاب از دل بسوی دیده شد
چون دهد قاضی بدل رشوت قرار / کی شناسد ظالم از مظلوم زار
شاه از حقد جهودانه چنان / گشت احول کالامان یا رب امان
صد هزاران مؤمن مظلوم کشت / که پناهم دین موسی را و پشت

حکایت وزیر پادشاه و مکر او در تفریق ترسایان

او وزیری داشت گبر و عشوه ده / کو بر آب از مکر بر بستی گره
گفت ترسایان پناه جان کنند / دین خود را از ملک پنهان کنند
با ملک گفت ای شه اسرارجو / کم کش ایشان را که دست از خون بشو
کم کش ایشان را که کشتن سود نیست / دین ندارد بوی مشک و عود نیست
سر پنهانست اندر صد غلاف / ظاهرش با تست و باطن بر خلاف
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست / چارهٔ آن مکر و آن تزویر چیست
تا نماند در جهان نصرانیی / نی هویدا دین و نی پنهانیی
گفت ای شه گوش و دستم را ببر / بینیم بشکاف و لب در حکم مر
بعد از آن در زیر دار آور مرا / تا بخواهد یک شفاعت گر مرا
بر منادی گاه کن این کار تو / بر سر راهی که باشد چارسو

تلبیس اندیشیدن وزیر با نصاری و مکر او

آنگهم از خود بران تا شهر دور / تا دراندازم در ایشان صد فتور
چون شود قرآن ... / کار ایشان سر بسر شوریده گیر

در میان شان فتنه و شور افگنم / کاملشان خیره شوند اندر فنم
آنچه خواهم کرد ... / آن نمی‌آید که آن اندر بیان

چون شمارندم امین رازدان / دام دیگرگون نهم در پیش شان
در حیل بفریبم ایشان را همه / وانگه ایشان افگنم صد دمدمه

تا بدست خویش خون خویشتن / بر زمین ریزند ... سخن
پس بگویم من بسر نصرانیم / ای خدای رازدان میدانیم

شاه واقف گشت از ایمان من / وز تعصب کرد قصد جان من
خواستم تا دین ز شه پنهان کنم / آنچه دین اوست ظاهر آن کنم

شاه بوئی برد از اسرار من / متهم شد پیش شه گفتار من
گفت گفت تو چو در نان سوزن است / از دل من تا دل تو روزن است

من از آن روزن بدیدم حال تو / حال دیدم کی نیوشم قال تو
گر نبودی جان عیسی چاره‌ام / او جهودانه بکردی پاره‌ام

بهر عیسی جان سپارم سر دهم / صد هزاران منتش بر جان نهم
جان دریغم نیست از عیسی ولیک / واقفم بر علم دینش نیک نیک

حیف می‌آید مرا کان دین پاک / در میان جاهلان گردد هلاک
شکر یزدان را و عیسی را که ما / گشته‌ایم آن کیش حق را رهنما

از جهود و از جهودان رسته‌ایم / تا بزنار این میان را بسته‌ایم
دور دور عیسی است ای مردمان / بشنوید اسرار کیش او بجان

چون شمارندم امین و مقتدا / سر نهندم جمله چون سینه درآید
چون وزیر آن مکر را بر شه شمرد / از دلش اندیشه را کلی ببرد

کرد با وی شاه آن کاری که گفت / خلق حیران مانده زان راز نهفت
... [illegible] / ... [illegible]

راند او را جانب نصرانیان / کرد در دعوت شروع او بعد از آن
... [illegible] / می‌شدند از غم او ناشکیبا

حال عالم این چنین است ای پسر / ... [illegible]

جمع آمدن نصاری با وزیر و راز گفتن او با ایشان

صد هزاران مرد ترسا سوی او / اندک اندک جمع شد در کوی او
او بیان میکرد با ایشان براز / سر انگلیون و زنار و نماز

او بیان میکرد با ایشان فصیح / داعی اقوال و افعال مسیح
او بظاهر واعظ احکام بود / لیک در باطن صفیر و دام بود

بهر این بعضی صحابه از رسول / ملتمس بودند مکر نفس غول
کو چه آمیزد ز اغراض نهان / در عبادتها و در اخلاص جان

فضل طاعت را نجستندی ازو / عیب باطن را بجستندی که کو
مو بمو و ذره ذره مکر نفس / می‌شناسیدند چون گل از کرفس

گفته زان ... بحسن / تا بدان شد غره ... سخن
موشکافان صحابه هم در آن / خیره گشتندی ز وعظ و در بیان

دل بدو دادند ترسایان تمام / خود چه باشد قوت تقلید عام
در درون سینه مهرش کاشتند / نایب عیسیش می‌پنداشتند

او بسر دجال یکچشم لعین / ای خدا فریادرس نعم المعین
صد هزاران دام و دانه است ای خدا / ما چو مرغان حریص بی‌نوا

دم بدم پابستهٔ دام نویم / هر یکی گر باز و سیمرغی شویم
می‌رهانی هر دمی ما را و باز / سوی دامی میرویم ای بی‌نیاز

ما درین انبار گندم می‌کنیم / گندم جمع آمده گم میکنیم
می‌نیندیشیم آخر ما بهوش / کین خلل از گندم است از مکر موش

موش تا انبار ما حفره زده است / وز فنش انبار ما ویران شده است
اول ای جان دفع شر موش کن / وانگه اندر جمع گندم جوش کن

بشنو از اخبار آن صدر صدور / لا صلوة تم الا بالحضور
گر نه موشی دزد در انبار ماست / گندم اعمال چل ساله کجاست

ریزه ریزه صدق هر روزه چرا　　جمع می‌ناید درین انبار ما
بس ستاره آتش از آهن جهید　　وان دل سوزیده پذرفت و کشید
لیک در ظلمت یکی دزدی نهان　　می‌نهد انگشت بر استارگان
می‌کشد استارگان را یک بیک　　تا که نفروزد چراغی بر فلک
چون عنایاتت شود با ما مقیم　　کی بود بیمی از آن دزد لئیم
گر هزاران دام باشد هر قدم　　چون تو با مایی نباشد هیچ غم
هر شبی از دام تن ارواح را　　می‌رهانی می‌کنی الواح را
می‌رهند ارواح هر شب زین قفس　　فارغان نی حاکم و محکوم کس
شب ز زندان بیخبر زندانیان　　شب ز دولت بیخبر سلطانیان
نی غم و اندیشهٔ سود و زیان　　نی خیال این فلان و آن فلان
حال عارف این بود بی خواب هم　　گفت ایزد هم رقود زین مرم
خفته از احوال دنیا روز و شب　　چون قلم در پنجهٔ تقلیب رب
آنکه او پنجه نبیند در رقم　　فعل پندارد بجنبش از قلم

تمثیل مرد عارف تفسیر آیهٔ یتوفی الانفس حین موتها

شمه‌ای زین حال عارف وا نمود　　خلق را هم خواب حسی در ربود
رفته در صحرای بیچون جانشان　　روحشان آسوده و ابدانشان
تا که [illegible]　　[illegible]
میل هر جانی بسوی تن بود　　هر تنی از روح آبستن بود
وز صفیری باز دام اندر کشی　　جمله را در داد و در داور کشی
چونکه نور صبحدم سر بر زند　　کرکس زرین گردون پر زند
فالق الاصباح اسرافیل‌وار　　جمله را در صورت آرد زان دیار
روحهای منبسط را تن کند　　هر تنی را باز آبستن کند
اسپ جانها را کند عاری ز زین　　سر النوم اخ الموتست این
لیک بهر آنکه روز آیند باز　　بر نهد بر پایشان بند دراز
تا که روزش وا کشد زان مرغزار　　وز چراگاه آردش در زیر بار
کاش چون اصحاب کهف این روح را　　حفظ کردی یا چو کشتی نوح را
تا ازین طوفان بیداری و هوش　　وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش
ای بسا اصحاب کهف اندر جهان　　پهلوی تو پیش تو هست این زمان
غار با تو یار با تو در سرود　　مهر بر چشمست و بر گوشت چه سود
بارها [illegible] این رمزها　　ختم حق بر چشمها و گوشها

سؤال کردن خلیفه از لیلی و جواب او را

گفت لیلی را خلیفه کان توی　　کز تو مجنون شد پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی　　گفت خامش چون تو مجنون نیستی
دیدهٔ مجنون اگر بودی ترا　　هر دو عالم بیخطر بودی ترا
با خودی تو لیک مجنون بیخودست　　در طریق عشق بیداری بدست
هر که بیدارست او در خواب‌تر　　هست بیداریش از خوابش بتر
هر که در خوابست [illegible] بیداریش به　　[illegible]
چون بحق بیدار نبود جان ما　　هست بیداری چو دربندان ما
جان همه روز از لگدکوب خیال　　وز زیان و سود وز خوف زوال
نی صفا می‌ماندش نی لطف و فر　　نی بسوی آسمان راه سفر
خفته آن باشد که او از هر خیال　　دارد امید و کند با او مقال
[illegible]　　آن خیالش [illegible]
دیو را چون حور بیند او بخواب　　پس ز شهوت ریزد او با دیو آب
چونکه تخم نسل او در شوره ریخت　　او بخویش آمد خیال از وی گریخت
ضعف سر بیند ازان و تن پلید　　آه ازان نقش پدید ناپدید
مرغ بر بالا پران و سایه‌اش　　می‌دود بر خاک پران مرغ‌وش
ابلهی صیاد آن سایه شود　　می‌دود چندانکه بیمایه شود
بیخبر کان عکس آن مرغ هواست　　بیخبر که اصل آن سایه کجاست
تیر اندازد بسوی سایه او　　ترکشش خالی شود [illegible]
ترکش عمرش تهی شد عمر رفت　　از دویدن در شکار سایه تفت

اشاره و بآیه و تحسبهم ایقاظا و هم رقود در سورهٔ کهف است [illegible]

سایهٔ یزدان چو باشد دایه‌اش / وارهاند از خیال و سایه‌اش
سایهٔ یزدان بود بندهٔ خدا / مردهٔ این عالم و زندهٔ خدا

در تحریص متابعت ولی مرشد

دامن او گیر زوتر بی‌گمان / تا رهی در دامن آخر زمان
کیف مد الظل نقش اولیاست / کو دلیل نور خورشید خداست
اندرین وادی مرو بی این دلیل / لا احب الآفلین گو چون خلیل
رو ز سایه آفتابی را بیاب / دامن شه شمس تبریزی بتاب
ره ندانی جانب این سور و عرس / از ضیاء الحق حسام الدین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گلو / در حسد ابلیس را باشد غلو
کو ز آدم ننگ دارد از حسد / با سعادت جنگ دارد از حسد
عقبه‌ای زین صعب‌تر در راه نیست / ای خنک آنکش حسد همراه نیست
این جسد خانهٔ حسد آمد بدان / کز حسد آلوده گردد خاندان
خانه‌ها زان حسد گردد خراب / بازشاهی از حسد گردد غراب
گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیک / آن جسد را پاک کرد الله نیک
یافت پاکی از جناب کبریا / جسم میر از کبر پیچد [illegible]
[illegible] / گنج نور است ار طلسمش خاکی است
چون کنی با بی‌حسد مکر و حسد / زان حسد دل را [illegible]
[illegible] / خاک بر سر کن حسد را همچو ما

در بیان حسد کردن وزیر

آن وزیرک از حسد بودش نژاد / تا بباطل گوش و بینی باد داد
بر امید آنکه از نیش حسد / زهر او در جان مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کند / خویش را بی‌گوش و بی‌بینی کند
بینی آن باشد که او بویی برد / بوی او را جانب کویی برد
هر که بویش نیست [illegible] / بوی آن بوییست کان دینی بود
چونکه بویی برد و شکر آن نکرد / کفر نعمت آمد و بینیش خورد
شکر کن مر شاکران را بنده باش / پیش ایشان مرده شو پاینده باش

فهم کردن حاذقان نصارا مکر وزیر را

چون وزیر از رهزنی مایه مساز / خلق را تو بر میاور از نماز
ناصح دین گشته آن کافر وزیر / کرده او از مکر در لوزینه سیر
هر که صاحب ذوق بود [illegible] / [illegible]
نکته‌ها می‌گفت او آمیخته / در جلاب قند زهری ریخته
[illegible] / [illegible]
او چو باشد شست گفتش [illegible] / [illegible]
[illegible] / [illegible]
زان علی فرمود نقل جاهلان / [illegible]
[illegible] / [illegible]
پایه‌اش خود را شکستن از عدد / [illegible]
[illegible] / [illegible]
ظاهر نقره گر اسپید است و نو / [illegible]
[illegible] / [illegible]
برق اگر چه نور آید در نظر / [illegible]
[illegible] / [illegible]
مدت شش سال در هجران شاه / شد وزیر اتباع عیسی را پناه
[illegible] / [illegible]

پیغام شاه پنهان با وزیر

در میان شاه و او پیغام‌ها / شاه را پنهان بدو آرام‌ها
آخر الامر از برای آن مراد / [illegible]
[illegible] / وقت آمد زود فارغ کن دلم
زانتظارم دیده و دل بر درست / زین غمم آزاد کن [illegible]
گفت اینک اندر آن کارم شها / کافکنم در دین عیسی فتنه‌ها

قوم عیسی را بد اندر دار و گیر / حاکمانشان ده امیر و دو امیر
هر فریقی مر امیری را تبع / بنده گشته میر خود را از طمع
این ده و آن دو امیر و قومشان / گشته بنده آن وزیر بدنشان
اعتماد جمله بر گفتار او / اقتدای جمله بر رفتار او
پیش او در وقت و ساعت هر امیر / جان بدادی گر بدو گفتی بمیر
چون زبون کرد آن جهود جمله را / فتنه انگیخت از مکر و دها

تخلیط وزیر در احکام انجیل

ساخت طوماری بنام هر یکی / نقش هر طومار دیگر مسلکی
حکمهای هر یکی نوعی دگر / این خلاف آن ز پایان تا به سر
در یکی راه ریاضت را و جوع / رکن توبه کرده و شرط رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست / اندرین ره مخلصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جود تو / شرک باشد از تو با معبود تو
جز توکل جز که تسلیم تمام / در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمتست / ورنه اندیشهٔ توکل تهمتست
در یکی گفته که امر و نهی هاست / بهر کردن نیست شرح عجز ماست
تا که عجز خود ببینیم اندر آن / قدرت حق را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجز خود مبین / کفر نعمت کردنست آن عجز هین
قدرت خود بین که این قدرت ازوست / قدرت خود نعمت او دان که هوست
در یکی گفته کزین دو بر گذر / بت بود هر چه بگنجد در نظر
در یکی گفته مکش این شمع را / کاین نظر چون شمع آمد جمع را
از نظر چون بگذری و از خیال / کشته باشی نیم شب شمع وصال
در یکی گفته بکش باکی مدار / تا عوض بینی نظر را صد هزار
که ز کشتن شمع جان افزون شود / لیلی‌ات از صبر تو مجنون شود
ترک دنیا هر که کرد از زهد خویش / بیش آید پیش او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچت داد حق / بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر / خویشتن را در میفکن در زحیر
در یکی گفته که بگذار آن خود / کان قبول طبع تو ردست و بد
راههای مختلف آسان شده / هر یکی را ملتی چون جان شده
گر میسر کردن حق ره بدی / هر جهود و گبر ازو آگه بدی
در یکی گفته میسر آن بود / که حیات دل غذای جان بود
هر چه ذوق طبع باشد چون گذشت / بر نیارد همچو شوره ریع و کشت
جز پشیمانی نباشد ریع او / جز خسارت پیش نارد بیع او
آن میسر نبود اندر عاقبت / نام او باشد معسر عاقبت
تو معسر از میسر باز دان / عاقبت بنگر جمال این و آن
در یکی گفته که استادی طلب / عاقبت بینی نیابی در حسب
عاقبت دیدند هر گون ملتی / لاجرم گشتند اسیر زلتی
عاقبت دیدن نباشد دست باف / ورنه کی بودی ز دینها اختلاف
در یکی گفته که استا هم تویی / زانکه استا را شناسا هم تویی
مرد باش و سخرهٔ مردان مشو / رو سر خود گیر و سرگردان مشو
در یکی گفته که این جمله یکیست / هر که او دو بیند احول مردکیست
در یکی گفته که صد یک چون بود / اینکه اندیشد مگر مجنون بود
هر یکی قولیست ضد همدگر / چون یکی باشد یکی زهر و شکر
تا ز زهر و از شکر در نگذری / کی ز وحدت وز یکی بویی بری

و بیان آنکه اختلاف در صورت روش ست نه در حقیقت

این نمط وین نوع ده طومار و دو / بر نوشت آن دین عیسی را عدو
او ز یکرنگی عیسی بو نداشت / وز مزاج خم عیسی خو نداشت
جامهٔ صد رنگ از آن خم صفا / ساده و یکرنگ گشتی چون ضیا
نیست یکرنگی کزو خیزد ملال / بل مثال ماهی و آب زلال

گرچه خشکی را هزاران رنگهاست / ماهیان را با یبوست جنگهاست
کیست ماهی چیست دریا در مثل / تا بدان ماند ملک عز و جل

صد هزاران بحر و ماهی در وجود / سجده آرد پیش آن اکرام و جود
چند باران عطا باران شده / تا بدان آن بحر درافشان شده

چند خورشید کرم افروخته / تا که ابر و بحر جود آموخته
چند خورشید کرم تابان شده / تا بدان آن ذره سرگردان شده

پرتو دانش زده بر خاک و طین / تا شده دانه پذیرنده زمین
خاک امین و هرچه در وی کاشتی / بی خیانت جنس آن برداشتی

این امانت زان امانت یافته است / کآفتاب عدل بر وی تافته است
تا نشان حق نیارد نوبهار / خاک سرها را نسازد آشکار

آن جوادی که جمادی را بداد / این خبرها وین امانت وین سداد
آن جماد از لطف چون جان می‌شود / زمهریر از قهر پنهان می‌شود

آن جمادی گشت از فضلش لطیف / کل شیء من ظریف هو ظریف
مر جمادی را کند فضلش خبیر / عاقلان را کرده قهر او ضریر

جان و دل را طاقت این جوش نیست / با که گویم در جهان یک گوش نیست
هر کجا گوشی بد از وی چشم گشت / هر کجا سنگی بد از وی یشم گشت

کیمیاساز است چه بود کیمیا / معجزه بخش است چه بود سیمیا
این ثنا گفتن ز من ترک ثناست / کین دلیل هستی و هستی خطاست

پیش هست او بباید نیست بود / چیست هستی پیش او کور و کبود
گر نبودی کور از او بگداختی / گرمی خورشید را بشناختی

ور نبودی او کبود از تعزیت / کی فسردی همچو یخ این ناحیت

بیان خسارت وزیر درین خدعه و مکر

همچو شه نادان و غافل بد وزیر / پنجه می‌زد با قدیم ناگزیر
آنکه گیرد ... / لایزال و لم یزل فرد بصیر

با چنان قادر خدایی کز عدم / صد چو عالم هست گرداند بدم
صد چو عالم در نظر پیدا کند / چونکه چشمت را بخود بینا کند

گر جهان پیشت بزرگ و بی‌بنیست / پیش قدرت ذره می‌دان که نیست
این جهان خود حبس جانهای شماست / هین روید آن سو که صحرای شماست

این جهان محدود و آن خود بی‌حدست / نقش و صورت پیش آن معنی سدست
صد هزاران نیزهٔ فرعون را / در شکست آن موسی با یک عصا

صد هزاران طب جالینوس بود / پیش عیسی و دمش افسوس بود
صد هزاران دفتر اشعار بود / پیش حرف امیی‌اش عار بود

با چنین غالب خداوندی کسی / چون نمیرد گر نباشد او خسی
بس دل چون کوه را انگیخت او / مرغ زیرک با دو پا آویخت او

فهم و خاطر تیز کردن نیست راه / جز شکسته می‌نگیرد فضل شاه
ای بسا گنج آگنان کنج کاو / کان خیال اندیش را شد ریش گاو

گاو که بود تا تو ریش او شوی / خاک چه بود تا حشیش او شوی
زر و نقره چیست تا مفتون شوی / چیست صورت تا چنین مجنون شوی

این سرا و باغ تو زندان تست / ملک و مال تو بلای جان تست
آن جماعت را که ایزد مسخ کرد / آیت تصویرشان را نسخ کرد

چون زنی از کار بد شد روی زرد / مسخ کرد او را خدا و زهره کرد
عورتی را زهره کردن مسخ بود / خاک و گل گشتن نه مسخ است ای عنود

روح می‌بردت سوی چرخ برین / سوی آب و گل شدی در اسفلین
خویشتن را مسخ کردی زین سفول / زان وجودی که بد آن رشک عقول

پس ببین کین مسخ کردن چون بود / پیش آن مسخ این بغایت دون بود
اسب همت سوی اختر تاختی / آدم مسجود را نشناختی

آخر آدم زاده‌ای ای ناخلف / چند پنداری تو پستی را شرف
چند گویی من بگیرم عالمی / این جهان را پر کنم از خود همی

گر جهان پر برف گردد سربسر / تاب خور بگدازدش از یک نظر
وزر او و وزر چون او صد هزار / نیست گرداند خدا از یک شرار

[illegible] آن حیل با همت کند / همچنین آن زهر را شربت کند
در خرابی گنجها پنهان کند / خار را گل جسمها را جان کند

آن گمان انگیز را سازد یقین / مهرها رویاند از اسباب کین
پرورد در آتش ابراهیم را / ایمنی روح سازد بیم را

از سبب سازیش من سوداییم / وز سبب سوزیش سوفسطاییم
در سبب سازیش سرگردان شدم / در سبب سوزیش هم حیران شدم

چون وزیر ماکر بد اعتقاد / دین عیسی را بدل کرد از فساد

مکر کردن وزیر و در خلوت نشستن و شور افکندن در قوم

مکر دیگر آن وزیر از خود ببست / وعظ را بگذاشت و در خلوت نشست
در مریدان درفکند از شوق سوز / بود در خلوت چهل پنجاه روز

خلق دیوانه شدند از شوق او / از فراق حال و قال و ذوق او
لابه و زاری همی کردند و او / از ریاضت گشته در خلوت دوتو

گفته ایشان نیست ما را بی تو نور / بی عصاکش چون بود احوال کور
از سر اکرام و از بهر خدا / بیش ازین ما را مدار از خود جدا

ما چو طفلانیم و ما را دایه تو / بر سر ما گستران آن سایه تو
گفت جانم از محبان دور نیست / لیک بیرون آمدن دستور نیست

آن امیران در شفاعت آمدند / وان مریدان در ضراعت آمدند
کاین چه بدبختیست ما را ای کریم / از دل و دین مانده ما بی تو یتیم

تو بهانه می‌کنی و ما ز درد / می‌زنیم از سوز دل دمهای سرد
ما بگفتار خوشت خو کرده‌ایم / ما ز شیر حکمت تو خورده‌ایم

الله الله این جفا با ما مکن / لطف کن امروز را فردا مکن
می‌دهد دل مر ترا کین بیدلان / بی تو گردند آخر از بی حاصلان

جمله در خشکی چو ماهی می‌طپند / آب را بگشا ز جو بردار بند
ای که چون تو در زمانه نیست کس / الله الله خلق را فریاد رس

دفع کردن وزیر مریدان و اتباع خود را

گفت هان ای سخرگان گفتگو / وعظ و گفتار زبان و گوش جو

پنبه اندر گوش حس دون کنید / بند حس از چشم خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوش سر گوش سرست / تا نگردد این کر آن باطن کرست

بی حس و بی گوش و بی فکرت شوید / تا خطاب ارجعی را بشنوید
تا بگفت و گوی بیداری دری / تو ز گفت خواب بویی کی بری

سیر بیرونیست قول و فعل ما / سیر باطن هست بالای سما
حس خشکی دید کز خشکی بزاد / موسی جان پای در دریا نهاد

سیر جسم خشک بر خشکی فتاد / سیر جان پا در دل دریا نهاد
چونکه عمر اندر ره خشکی گذشت / گاه کوه و گاه صحرا گاه دشت

آب حیوان را کجا خواهی تو یافت / موج دریا را کجا خواهی شکافت
موج خاکی فهم و وهم و فکر ماست / موج آبی محو و سکرست و فناست

تا درین فکری از آن سکری تو دور / تا ازین مستی از آن جامی تو کور
گفتگوی ظاهر آمد چون غبار / مدتی خاموش کن هین هوش دار

مکرر کردن مریدان که خلوت را بشکن

جمله گفتند ای حکیم رخنه جو / این فریب و این جفا با ما مگو

چون پذیرفتی تو ما را ز ابتدا / مرحمت کن همچنین تا انتها
ضعف و عجز و فقر ما دانسته / درد ما را هم دوا دانسته

چارپا را قدر طاقت بار نه / بر ضعیفان قدر قوت کار نه
دانهٔ هر مرغ اندازهٔ ویست / طعمهٔ هر مرغ انجیری کیست

طفل را گر نان دهی بر جای شیر / طفل مسکین را از آن نان مرده گیر
چونکه دندانها برآرد بعد از آن / هم بخود گردد دلش جویای نان

مرغ پرنارسته چون پران شود / لقمهٔ هر گربهٔ دران شود
چون برآرد پر بپرد او بخود / بی تکلف بی صفیر نیک و بد

دیو را نطق تو خامش می‌کند / گوش ما را گفت تو هش می‌کند
گوش ما هوش است چون گویا توی / خشک ما بحرست چون دریا توی

با تو ما را خاک بهتر از فلک / ای سماک از تو منور تا سمک

بی تو ما را بر فلک تاریکی است / با تو ای مه این زمین تاری کیست

با مه روی تو شب تاریکی است / ره زبانی نور تو تاریکی است

با تو بر خاک از فلک بهتر کیست / با سما ما بی تو چون خاکیم پست

صورت رفعت بود افلاک را / معنی رفعت روان پاک را

صورت رفعت برای جسمهاست / جسمها در پیش معنی اسمهاست

الله الله یک نظر بر ما فگن / لا تقنطنا فقد قال انصتوا

گفت حجتهای خود کوته کنید / پند را در جان و در دل ره کنید

جواب گفتن وزیر که خلوت را نمی‌شکنم

گر امینم متهم نبود امین / گر بگویم آسمان را من زمین

گر کمالم با کمال انکار چیست / ور نیم این زحمت و آزار چیست

من نخواهم شد ازین خلوت برون / زانکه مشغولم باحوال درون

اعتراض کردن مریدان از خلوت وزیر بار دیگر

جمله گفتند ای وزیر انکار نیست / گفت ما چون گفتن اغیار نیست

اشک دیده است از فراق تو دوان / آه آه است از میان جان روان

طفل با دایه نه استیزد ولیک / گرید او گرچه نه بد داند نه نیک

ما چو چنگیم و تو زخمه می‌زنی / زاری از ما نی تو زاری می‌کنی

ما چو ناییم و نوا در ما ز تست / ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست

ما چو شطرنجیم اندر برد و مات / برد و مات ما ز تست ای خوش صفات

ما که باشیم ای تو ما را جان جان / تا که ما باشیم با تو در میان

ما عدمهاییم و هستیهای ما / تو وجود مطلقی فانی نما

ما همه شیران ولی شیر علم / حمله‌شان از باد باشد دم بدم

حمله‌شان پیدا و ناپیداست باد / آنکه ناپیداست هرگز کم مباد

باد ما و بود ما از داد تست / هستی ما جمله از ایجاد تست

لذت هستی نمودی نیست را / عاشق خود کرده بودی نیست را

لذت انعام خود را وا مگیر / نقل و باده و جام خود را وا مگیر

ور بگیری کیست جست و جو کند / نقش با نقاش چون نیرو کند

منگر اندر ما مکن در ما نظر / اندر اکرام و سخای خود نگر

ما نبودیم و تقاضامان نبود / لطف تو ناگفتهٔ ما می‌شنود

نقش باشد پیش نقاش و قلم / عاجز و بسته چو کودک در شکم

پیش قدرت خلق جمله بارگه / عاجزان چون پیش سوزن کارگه

گاه نقش دیو و گه آدم کند / گاه نقش شادی و گه غم کند

دست نی تا دست جنباند به دفع / نطق نی تا دم زند از ضر و نفع

تو ز قرآن باز خوان تفسیر بیت / گفت ایزد ما رمیت اذ رمیت

گر بپرانیم تیر آن نی ز ماست / ما کمان و تیراندازش خداست

این نه جبر این معنی جباری است / ذکر جباری برای زاری است

زاری ما شد دلیل اضطرار / خجلت ما شد دلیل اختیار

گر نبودی اختیار این شرم چیست / وین دریغ و خجلت و آزرم چیست

زجر استادان و شاگردان چراست / خاطر از تدبیرها گردان چراست

ور تو گویی غافلست از جبر او / ماه حق پنهان شد اندر ابر او

هست این را خوش جواب ار بشنوی / بگذری از کفر و در دین بگروی

حسرت و زاری گه بیماری است / وقت بیماری همه بیداری است

آن زمان که می‌شوی بیمار تو / می‌کنی از جرم استغفار تو

می‌نماید بر تو زشتی گنه / می‌کنی نیت که باز آیم به ره

عهد و پیمان می‌کنی که بعد ازین / جز که طاعت نبودم کار گزین

پس یقین شد آنکه بیماری ترا / می‌ببخشد هوش و بیداری ترا

پس بدان این اصل را ای اصل جو / هر که را درد است او بردست بو

هر که او بیدارتر پر دردتر / هر که او آگاه‌تر رخ زردتر

گر ز جبرش آگهی زاریت کو / جنبش زنجیر جباریت کو

بسته در زنجیر شادی چون کند / چون شکسته عیاری چون کند

کی اسیر حبس آزادی کند / کی گرفتار بلا شادی کند
ور تو می‌بینی که پایت بسته‌اند / بر تو سرهنگان شه بنشسته‌اند
پس تو سرهنگی مکن با عاجزان / زانکه نبود طبع و خوی عاجزان
چون تو جبرش را نمی‌بینی مگو / ور همی بینی نشان دید کو
در هر آن کاری که میلستت بدان / قدرت خود را همی بینی عیان
وندر آن کاری که میلت نیست و خواست / اندر آن جبری شوی کین از خداست
انبیا در کار دنیا جبری‌اند / کافران در کار عقبی جبری‌اند
انبیا را کار عقبی اختیار / کافران را کار دنیا اختیار
زانکه هر مرغی بسوی جنس خویش / می‌پرد او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنس سجین آمدند / سجن دنیا را خوش آیین آمدند
انبیا چون جنس علیین بدند / سوی علیین جان و دل شدند
ای خدا بنما تو جان را آن مقام / کاندرو بی حرف می‌روید کلام
این سخن پایان ندارد لیک ما / باز گوییم آن تمامی قصه را

نومید کردن وزیر مریدان را ز رفض خلوت خود

آن وزیر از اندرون آواز داد / کای مریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد / کز همه یاران و خویشان باش فرد
روی در دیوار کن تنها نشین / وز وجود خویش هم خلوت گزین
بعد ازین دستوری گفتار نیست / بعد ازین با گفتگویم کار نیست
الوداع ای دوستان من مرده‌ام / رخت بر چارم فلک بر برده‌ام
تا به زیر چرخ ناری چون حطب / من نسوزم در عنا و در عطب
پهلوی عیسی نشینم بعد ازین / بر فراز آسمان چارمین
وانگهانی آن امیران را بخواند / یک بیک تنها بهر یک حرف راند
گفت هر یک را بدین عیسوی / نایب حق و خلیفهٔ من توی

تفضیل وزیر امیران را هر یک نوعی و طریقی

وان امیران دگر اتباع تو / کرد عیسی جمله را اشیاع تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر / یا بکش یا خود همی دارش اسیر
لیک تا من زنده‌ام این وا مگو / تا نمیرم من تو این ریاست را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن / دعوی شاهی و استیلا مکن
اینک این طومار و احکام مسیح / یک بیک بر خوان تو بر امت فصیح
هر امیری را چنین گفت او جدا / نیست نایب جز تو در دین خدا
هر یکی را کرد او یک یک عزیز / هر چه آن را گفت این را گفت نیز
هر یکی را او یکی طومار داد / هر یکی ضد دگر بد المراد
جملگی طومارها بد مختلف / همچو شکل حرفها یا تا الف
حکم این طومار ضد حکم آن / پیش ازین کردیم این ضد را بیان
بعد از آن چل روز دیگر در ببست / خویش کشت و از وجود خود برست

کشتن وزیر خود را در خلوت از مریدان

چونکه خلق از مرگ او آگاه شد / بر سر گورش قیامتگاه شد
خلق چندان جمع شد بر گور او / موکنان جامه‌دران در شور او
کان عدد را هم خدا داند شمرد / از عرب وز ترک و از رومی و کرد
خاک او کردند بر سرهای خویش / درد او دیدند درمانهای خویش
آن خلایق بر سر گورش مهی / کرده خون را از دو چشم خود رهی
جمله از درد فراقش در فغان / هم شهان و هم کهان و هم مهان
بعد ماهی خلق گفتند ای مهان / از امیران کیست بر جایش نشان
تا بجای او شناسیمش امام / تا که کار ما ازو گردد تمام
سر همه بر اختیار او نهیم / دست و دامان را بدست او دهیم
چونکه شد خورشید و ما را کرد داغ / چاره نبود بر مقامش از چراغ
چونکه شد از پیش دیده روی یار / نایبی باید ازو مان یادگار
چونکه گل بگذشت و گلشن شد خراب / بوی گل را از که جوییم از گلاب
چون خدا اندر نیاید در عیان / نایب حق‌اند این پیغمبران
نه غلط گفتم که نایب با منوب / گر دو پنداری قبیح آید نه خوب

نی دو باشد تا توی صورت‌پرست / پیش او یک گشت کز صورت برست
چون به صورت بنگری چشم تو دوست / تو به نورش درنگر کز چشم رست

لاجرم چون بر یکی افتد بصر / آن یکی باشد نماید در نظر
نور هر دو چشم نتوان فرق کرد / چونکه در نورش نظر انداخت مرد

در بیان آنکه جمله پیغمبران حق‌اند لا نفرق بین احد من رسله

ده چراغ ار حاضر آری در مکان / هر یکی باشد به صورت غیر آن
فرق نتوان کرد نور هر یکی / چون به نورش روی آری بی‌شکی

اطلب المعنی من الفرقان و قل / لا نفرق بین آحاد الرسل
گر تو صد سیب و صد آبی بشمری / صد نماند یک شود چون بفشری

در معانی قسمت و اعداد نیست / در معانی تجزیه و افراد نیست
اتحاد یار با یاران خوش است / پای معنی گیر صورت سرکش است

صورت سرکش گدازان کن به رنج / تا ببینی زیر آن وحدت چو گنج
ور تو نگدازی عنایتهای او / هم گدازد ای دلم مولای او

او نماید هم به دلها خویش را / او بدوزد خرقهٔ درویش را
منبسط بودیم و یک گوهر همه / بی سر و بی پا بدیم آن سر همه

یک گهر بودیم همچون آفتاب / بی گره بودیم و صافی همچو آب
چون به صورت آمد آن نور سره / شد عدد چون سایه‌های کنگره

کنگره ویران کنید از منجنیق / تا رود فرق از میان این فریق

شرح این را گفتمی من از مری / لیک ترسم تا نلغزد خاطری

در بیان آنکه انبیا علیهم السلام را گفتند کلموا الناس علی قدر عقولهم زیرا که آنچه ندانند انکار کنند و ایشان را زیان دارد و قال علیه السلام امرنا ان ننزل الناس منازلهم الی آخره

نکته‌ها چون تیغ الماس است تیز / گر نداری تو سپر واپس گریز
پیش این الماس بی اسپر میا / کز بریدن تیغ را نبود حیا

زین سبب من تیغ کردم در غلاف / تا که کژخوانی نخواند بر خلاف
آمدیم اندر تمامی داستان / و ز وفاداری جمع دوستان

کز پس این پیشوا برخاستند / بر مقامش نایبی می‌خواستند

منازعت کردن امرا با یکدیگر

یک امیری زان امیران پیش رفت / پیش آن قوم وفا اندیش رفت
گفت اینک نایب آن مرد من / نایب عیسی منم اندر زمن

اینک این طومار برهان من است / کاین نیابت بعد از او آن من است
آن امیر دیگر آمد از کمین / دعوی او در خلافت با همین

از بغل او نیز طوماری نمود / تا برآمد هر دو را خشم و جحود
آن امیران دگر یک یک قطار / برکشیده تیغهای آبدار

هر یکی را تیغ و طوماری به دست / درهم افتادند چون پیلان مست
هر امیری داشت خیلی بی‌کران / تیغها برکشیدند آن زمان

صد هزاران مرد ترسا کشته شد / تا ز سرهای بریده پشته شد
خون روان شد همچو سیل از چپ و راست / کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست

تخمهای فتنه‌ها کو کشته بود / آفت سرهای ایشان گشته بود
جوزها بشکست و آنکو مغز داشت / بعد کشتن روح پاک نغز داشت

کشتن و مردن که بر نقش تن است / چون انار و سیب را بشکستن است
آنچه شیرین است او شد ناردانگ / وانچه پوسیده است نبود غیر بانگ

آنچه پر مغز است چون مشک است پاک / وانچه پوسیده است نبود غیر خاک
آنچه با معنی است خود پیدا شود / وانچه بی‌معنی است خود رسوا شود

رو به معنی کوش ای صورت‌پرست / زانکه معنی بر تن صورت پر است
همنشین اهل معنی باش تا / هم عطا یابی و هم باشی فتی

جان بی‌معنی درین تن بی‌خلاف / هست همچون تیغ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بود با قیمت است / چون برون شد سوختن را آلت است

تیغ چوبین را مبر در کارزار / بنگر اول تا نگردد کار زار

گر بود چوبین بود در کیه طلب / ور بود الماس پیش آ یا طرب
تیغ در زرادخانهٔ اولیاست / دیدن ایشان شما را کیمیاست

جمله دانایان همین گفته همین / هست دانا رحمة للعالمین
گر اناری می‌خری خندان بخر / تا دهد خنده ز دانهٔ او خبر

ای مبارک خنده‌اش کو از دهان / می‌نماید دل چو در از درج جان
نامبارک خندهٔ آن لاله بود / کز دهان او سواد دل نمود

یک زمانی صحبتی با اولیا / بهتر از صد ساله طاعت بی‌ریا
گر تو سنگ خاره و مرمر بوی / چون بصاحبدل رسی گوهر شوی

مهر پاکان در میان جان نشان / دل مده الا بمهر دلخوشان
کوی نومیدی مرو امیدهاست / سوی تاریکی مرو خورشیدهاست

دل ترا در کوی اهل دل کشد / تن ترا در حبس آب و گل کشد
هین غذای دل بده از همدلی / رو بجو اقبال را از مقبلی

دست زن در ذیل صاحب دولتی / تا ز افضالش بیابی رفعتی
صحبت صالح ترا صالح کند / صحبت طالح ترا طالح کند

نعت تعظیم مصطفی که در انجیل بود

بود در انجیل نام مصطفی / آن سر پیغمبران بحر صفا

بود ذکر حلیه‌ها و شکل او / بود ذکر غزو و صوم و اکل او
طایفهٔ نصرانیان بهر ثواب / چون رسیدندی بدان نام و خطاب

بوسه دادندی بدان نام شریف / رو نهادندی بدان وصف لطیف
اندرین فتنه که گفتیم آن گروه / ایمن از فتنه بدند و از شکوه

ایمن از شر امیران و وزیر / در پناه نام احمد مستجیر
نسل ایشان نیز هم بسیار شد / نور احمد ناصر آمد یار شد

وان گروه دیگر از نصرانیان / نام احمد داشتندی مستهان
مستهان و خوار گشتند از فتن / از وزیر شوم رای شوم فن

مستهان و خوار گشتند آن فریق / گشته محروم از خود و شرط طریق
هم مخبط دین شان و حکم شان / از پی طومارهای کژ بیان

نام احمد چون چنین یاری کند / تا که نورش چون مددگاری کند
نام احمد چون حصاری شد حصین / تا چه باشد ذات آن روح الامین

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی جهد کرد

بعد ازین خون‌ریز درمان ناپذیر / کاندر افتاد از بلای آن وزیر

یک شه دیگر ز نسل آن جهود / در هلاک قوم عیسی رو نمود
گر خبر خواهی ازین دیگر خروج / سوره بر خوان والسماء ذات البروج

سنت بد کز شه اول بزاد / این شه دیگر قدم بر وی نهاد
هر که او بنهاد ناخوش سنتی / سوی او نفرین رود هر ساعتی

نیکوان رفتند و سنتها بماند / وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند
تا قیامت هر که جنس آن بدان / در وجود آید بود رویش بدان

رگ رگ است این آب شیرین و آب شور / در خلائق می‌رود تا نفخ صور
نیکوان را هست میراث از خوشاب / آن چه میراث است اورثنا الکتاب

شد نیاز طالبان ار بنگری / شعله‌ها از گوهر پیغمبری
شعله‌ها با گوهران گردان بود / شعله آن جانب رود هم کان بود

نور روزن گرد خانه می‌دود / زانکه خور برجی به برجی می‌رود
هر کرا با اختری پیوستگی است / مر ورا با اختر خود همتگی است

طالعش گر زهره باشد در طرب / میل کلی دارد و عشق و طلب
ور بود مریخی و خون‌ریز خو / جنگ و بهتان و خصومت جوید او

اختران هستند از ورای اختران / که احتراق و نحس نبود اندر آن
سائران در آسمانهای دگر / غیر این هفت آسمان مشتهر

راسخان در تاب انوار خدا / نی بهم پیوسته نی از هم جدا
هر که باشد طالع او زان نجوم / نفس او کفار سوزد در رجوم

خشم مریخی نباشد خشم او / منقلب رو غالب و مغلوب خو
نور غالب ایمن از کسف و غسق / در میان اصبعین نور حق

حق فشاند آن نور را بر جانها
مقبلان برداشته دامانها

وان نثار نور هر کو یافته
روی از غیر خدا برتافته

هر کرا دامان عشقی نابده
زان نثار نور بی‌بهره شده

جزوها را رویها سوی کل است
بلبلان را عشق با روی گل است

گاو را رنگ از برون و مرد را
از درون جو رنگ سرخ و زرد را

رنگهای نیک از خم صفاست
رنگ زشتان از سیاه‌آبهٔ جفاست

صبغة الله نام آن رنگ لطیف
لعنة الله بوی این رنگ کثیف

آنچه از دریا بدریا می‌رود
از همانجا کآمد آنجا می‌رود

از سر که سیلهای تیزرو
وز تن ما جان عشق‌آمیز رو

آتش افروختن پادشاه و بت در پهلوی آتش نهادن که هر که سجود بت کند از آتش رهایی یابد

آن جهود سگ ببین چه رای کرد
پهلوی آتش بتی برپای کرد

کانکه این بت را سجود آرد برست
ور نیارد در دل آتش نشست

چون سزای این بت نفس او نداد
از بت نفسش بتی دیگر بزاد

مادر بتها بت نفس شماست
زانکه آن بت مار و این بت اژدهاست

آهن و سنگست نفس و بت شرار
آن شرار از آب می‌گیرد قرار

سنگ و آهن ز آب کی ساکن شود
آدمی با این دو کی ایمن شود

سنگ و آهن در درون دارند نار
آب را بر نارشان نبود گذار

ز آب چون نار برون کشته شود
در درون سنگ و آهن کی رود

آهن و سنگست اصل نار و دود
فعل هر دو کفر ترسا و جهود

بت سیاه‌آبست در کوزه نهان
نفس مر آب سیه را چشمه دان

آن بت منحوت چون سیل سیاه
نفس بتگر چشمه بر شاهراه

بت درون کوزه چون آب کدر
نفس شومت چشمهٔ آن ای مصر

صد سبو را بشکند یک پاره سنگ
وآب چشمه می‌زهاند بی‌درنگ

آب خم و کوزه گر فانی شود
آب چشمه تازه و باقی بود

بت شکستن سهل باشد نیک سهل
سهل دیدن نفس را جهلست جهل

صورت نفس ار بجویی ای پسر
قصهٔ دوزخ بخوان با هفت در

هر نفس مکری و در هر مکر زان
غرق صد فرعون با فرعونیان

در خدای موسی و موسی گریز
آب ایمان را ز فرعونی مریز

دست را اندر احد و احمد بزن
ای برادر واره از بوجهل تن

یک زنی با طفل آورد آن جهود
پیش آن بت و آتش اندر شعله بود

آوردن پادشاه جهود زنی را با طفل و انداختن او طفل را در آتش و بسخن آمدن طفل در میان آتش

گفت ای زن پیش این بت سجده کن
ورنه در آتش بسوزی بی‌سخن

بود آن زن پاک دین و مؤمنه
سجدهٔ آن بت نکرد آن موقنه

طفل ازو بستد در آتش در فکند
زن بترسید و دل از ایمان بکند

خواست تا او سجده آرد پیش بت
بانگ زد آن طفل کانی لم امت

اندر آ مادر که من اینجا خوشم
گرچه در صورت میان آتشم

چشم‌بندست آتش از بهر حجیب
رحمتست این سر برآورده ز جیب

اندر آ مادر ببین برهان حق
تا ببینی عشرت خاصان حق

اندر آ و آب بین آتش مثال
از جهانی کآتشست آبش مثال

اندر آ اسرار ابراهیم بین
کو در آتش یافت سرو و یاسمین

مرگ می‌دیدم گه زادن ز تو
سخت خوفم بود افتادن ز تو

چون بزادم رستم از زندان تنگ
در جهانی خوش هوای خوب رنگ

این جهان را چون رحم دیدم کنون
چون درین آتش بدیدم این سکون

اندرین آتش بدیدم عالمی
ذره ذره اندرو عیسی دمی

نک جهانی نیست شکل هست ذات
وان جهان هست شکل بی‌ثبات

اندر آ مادر بحق مادری
بین که این آذر ندارد آذری

اندر آ مادر که اقبال آمدست
اندر آ مادر مده دولت ز دست

قدرت آن سگ بدیدی اندر آ
تا ببینی قدرت فضل خدا

من ز رحمت می کشانم پای تو   کز طرب خود نیستم پروای تو
اندر آ و دیگران را هم بخوان   کاندر آتش شاه بنهادست خوان
اندر آیید ای همه پروانه وار   اندرین آتش که دارد صد بهار
اندر آیید ای مسلمانان همه   غیر عذب دین عذابست آن همه
اندر آیید و ببینید این چنین   سر گشته بید آتش گرم مهین
اندر آیید ای همه مست و خراب   اندر آیید ای همه چون شهاب
اندر آیید اندرین بحر عمیق   تا که گردد روح صافی و رقیق
مادرش انداخت خود را اندر او   دست او بگرفت طفل مهرخو
اندر آمد مادر آن طفل خرد   اندر آتش گوی دولت را ببرد
مادرش هم زآن نسق گفتن گرفت   تو ز وصف لطف حق گفتن گرفت
بانگ می زد در میان آن گروه   پر همیشد جان خلقان از شکوه
نعره می زد خلق را کای مردمان   اندر آتش بنگرید این بوستان

انداختن مردمان خود را در آتش از سر ذوق

خلق خود را بعد از آن بی خویشتن   می فگندند اندر آتش مرد و زن
بی موکل بی کشش از عشق دوست   ز آنکه شیرین کردن هر تلخ ازوست
تا چنان شد کان عوانان خلق را   منع میکردند کآتش در میا
آن یهودی شد سیه رو و خجل   شد پشیمان زین سبب بیماردل
کاندر آتش خلق عاشق تر شدند   در فنای جسم صادق تر شدند
مکر شیطان هم درو پیچید شکر   دیو هم خود را سیه رو دید شکر
آنچه می مالید در روی کسان   جمع شد در چهرهٔ آن ناکسان
آنکه می درید جامهٔ خلق چست   شد دریده آن او ایشان درست

کژ ماندن دهان آن شخص که نام مصطفی را به تسخر برد

آن دهن کژ کرد و از تسخر بخواند   نام احمد را دهانش کژ بماند
باز آمد کای محمد عفو کن   ای ترا الطاف و علم من لدن
من ترا افسوس میکردم ز جهل   من بدم افسوس را منسوب و اهل
چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد   میلش اندر طعنهٔ پاکان برد
ور خدا خواهد که پوشد عیب کس   کم زند در عیب معیوبان نفس
چون خدا خواهد که‌مان یاری کند   میل ما را جانب زاری کند
ای خنک چشمی که آن گریان اوست   ای همایون دل که آن بریان اوست
از پی هر گریه آخر خنده ایست   مرد آخربین مبارک بنده ایست
هر کجا آب روان سبزه بود   هر کجا اشک روان رحمت شود
باش چون دولاب نالان چشم تر   تا ز صحن جانت بر روید خضر
رحمت فرمود سید عفو کرد   چون ز جرأت توبه کرد آن روی زرد
رحم خواهی رحم کن بر اشکبار   رحم خواهی بر ضعیفان رحمت آر
رو به آتش کرد شه کای تند خو   آن جهان سوز طبیعی خوت کو

عتاب کردن جهود آتش را که چرا نمیسوزی و جواب او

چون نمیسوزی چه شد خاصیتت   یا ز بخت ما دگر شد نیتت
می نبخشایی تو بر آتش پرست   آنکه نپرستد ترا او چون برست
هرگز ای آتش تو صابر نیستی   چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم بندست ای عجب یا هوش بند   چون نسوزاند چنین شعله بلند
جادوی کردت کسی یا سیمیاست   یا خلاف طبع تو از بخت ماست
گفت آتش من همانم آتشم   اندر آ تا تو ببینی تابشم
طبع من دیگر نگشت و عنصرم   تیغ حقم هم بدستوری برم
بر در خرگه سگان ترکمان   چاپلوسی کرده پیش میهمان
ور بخرگه بگذرد بیگانه رو   حمله بیند از سگان شیرانه او
من ز سگ کم نیستم در بندگی   کم ز ترکی نیست حق در زندگی
آتش طبعت اگر غمگین کند   سوزش از امر ملیک دین کند
آتش طبعت اگر شادی دهد   اندرو شادی ملیک دین نهد
چونکه غم بینی تو استغفار کن   غم بامر خالق آمد کار کن
چون بخواهد عین غم شادی شود   عین بند پای آزادی شود

باد و آب و خاک و آتش بنده‌اند / با من و تو مرده با حق زنده‌اند
پیش حق آتش همیشه در قیام / همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی آتش جهد / هم به امر حق قدم بیرون نهد
آهن و سنگ ستم بر هم مزن / کاین دو می‌زایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیک / تو به بالاتر نگر ای مرد نیک
کاین سبب را آن سبب آورد پیش / بی سبب کی شد سبب هرگز ز خویش
این سببها را سبب عامل کند / بارگاهی بی بر و عاطل کند
وان سببها کانبیا را رهبرست / آن سببها زین سببها برترست
این سبب را محرم آمد عقلها / وان سببهاراست محرم انبیا
این سبب چه بود به تازی گو رسن / اندرین چه این رسن آمد به فن
گردش چرخه رسن را علت است / چرخه گردان را ندیدن زلت است
این رسنهای سببها در جهان / هان و هان زین چرخ سرگردان مدان
تا نمانی صفر و سرگردان چو چرخ / تا نسوزی تو ز بی‌مغزی چو مرخ
باد آتش می‌شود از امر حق / هر دو سرمست آمدند از خمر حق
آب حلم و آتش خشم ای پسر / هم ز حق بینی چو بگشایی بصر
گر نبودی واقف از حق جان باد / فرق کی کردی میان قوم عاد

قصهٔ هلاک کردن باد قوم هود علیه السلام را

هود گرد مومنان خطی کشید / نرم می‌شد باد کانجا می‌رسید
هر که بیرون بود زان خط جمله را / پاره پاره می‌گسست اندر هوا
همچنین شیبان راعی می‌کشید / گرد بر گرد رمه خطی پدید
چون به جمعه می‌شد او وقت نماز / تا نیارد گرگ آنجا ترکتاز
هیچ گرگی در نرفتی اندر آن / گوسفندی هم نگشتی زان نشان
باد حرص گرگ و حرص گوسفند / دایرهٔ مرد خدا را بود بند
همچنین باد اجل با عارفان / نرم و خوش همچون نسیم یوسفان
آتش ابراهیم را دندان نزد / چون گزیدهٔ حق بود چونش گزد
آتش شهوت نسوزد اهل دین / باغیان را برده تا قعر زمین
موج دریا چون به امر حق بتاخت / اهل موسی را ز قبطی واشناخت
خاک قارون را چو فرمان در رسید / بازرو تختش به قعر خود کشید
آب و گل چون از دم عیسی چرید / بال و پر بگشاد مرغی شد پرید
هست تسبیحت بجای آب و گل / مرغ جنت شد ز نفخ صدق دل
کوه طور از نور موسی شد به رقص / صوفی کامل شد و رست او ز نقص
چه عجب گر کوه صوفی شد عزیز / جسم موسی از کلوخی بود نیز
این عجایب دید آن شاه جهود / جز که طنز و جز که انکارش نبود
ناصحان گفتند از حد مگذران / مرکب استیزه را چندین مران

طنز و انکار کردن پادشاه جهود و نصیحت ناصحان را

ناصحان را دست بست و بند کرد / ظلم را پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید / پای دار ای سگ که قهر ما رسید
بعد از آن آتش چهل گز بر فروخت / حلقه گشت و آن جهودان را بسوخت
اصل ایشان بود آتش ز ابتدا / سوی اصل خویش رفتند انتها
هم ز آتش زاده بودند آن فریق / جزوها را سوی کل باشد طریق
آتشی بودند مومن سوز و بس / سوخت خود را آتش ایشان چو خس
آنکه بوده‌ست امه الهاویه / هاویه آمد مر او را زاویه
مادر فرزند جویان وی است / اصلها مر فرعها را در پی است
آبها در حوض اگر زندانی است / باد نشفش میکند کارکانی است
می‌رهاند می‌برد تا معدنش / اندک اندک تا نبینی بردنش
وین نفس جانهای ما را همچنان / اندک اندک دزدد از حبس جهان
تا الیه یصعد اطیاب الکلم / صاعدا منا الی حیث علم

ترتقی انفاسنا بالاتقا — متحفا منا الی دار البقا
ثم یاتینا مکافات المقال — ضعف ذاک رحمة من ذی الجلال
ثم یلجینا الی امثالها — کی ینال العبد مما نالها
هکذا تعرج و تنزل دائما — ذا فلازلت علیه قائما
پارسی گوییم یعنی این کشش — زان طرف آید که آمد آن چشش
چشم هر قومی به سویی مانده است — کان طرف یک روز ذوقی رانده است
ذوق جنس از جنس خود باشد یقین — ذوق جزو از کل خود باشد ببین
یا مگر آن قابل جنسی بود — چون بدو پیوست جنس او شود
همچو آب و نان که جنس ما نبود — گشت جنس ما و اندر ما فزود
نقش جنسیت ندارد آب و نان — ز اعتبار آخر آن را جنس دان
ور ز غیر جنس باشد ذوق ما — آن مگر مانند باشد جنس را
آنکه مانندست باشد عاریت — عاریت باقی نماند عاقبت
مرغ را گر ذوق آید از صفیر — چونکه جنس خود نیابد شد نفیر
تشنه را گر ذوق آید از سراب — چون رسد در وی گریزد جوید آب
مفلسان گر خوش شوند از زر قلب — لیک آن رسوا شود در دار ضرب
تا زراندودیت از ره نفکند — تا خیال کژ ترا چه نفکند
از کلیله باز خوان این قصه را — و اندر آن قصه طلب کن حصه را

قصهٔ نخچیران و بیان توکل و ترک جهد کردن

طایفهٔ نخچیر در وادی خوش — بودشان از شیر دایم کشمکش
بسکه آن شیر از کمین در می‌ربود — آن چرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان بشیر — کز وظیفه ما ترا داریم سیر
بعد ازین اندر پی صیدی میا — تا نگردد تلخ بر ما این گیا

جواب شیر نخچیران را و بیان خاصیت جهد

گفت آری گر وفا بینم نه مکر — مکرها بس دیده‌ام از زید و بکر
من هلاک فعل و مکر مردمم — من گزیدهٔ زخم مار و کژدمم
مردم نفس از درونم در کمین — از همه مردم بتر در مکر و کین
گوش من لا یلدغ المؤمن شنید — قول پیغمبر بجان و دل گزید

باز ترجیح نهادن نخچیران توکل را بر جهد

جمله گفتند ای حکیم با خبر — الحذر دع لیس یغنی عن قدر
در حذر شوریدن شور و شرست — رو توکل کن توکل بهترست
با قضا پنجه مزن ای تند و تیز — تا نگیرد هم قضا با تو ستیز
مرده باید بود پیش حکم حق — تا نیاید زخم از رب الفلق

باز ترجیح نهادن شیر جهد را بر توکل و تسلیم

گفت آری گر توکل رهبرست — این سبب هم سنت پیغمبرست
گفت پیغمبر به آواز بلند — با توکل زانوی اشتر ببند
رمز الکاسب حبیب الله شنو — از توکل در سبب کاهل مشو
رو توکل کن تو با کسب ای عمو — جهد می‌کن کسب می‌کن مو بمو
جهد کن جدی نما تا وارهی — ور تو از جهدش بمانی ابلهی

باز ترجیح نهادن نخچیران توکل را از جهد و کسب

قوم گفتندش که کسب از ضعف خلق — لقمهٔ تزویر دان بر قدر حلق
پس بدانکه کسبها از ضعف خاست — در توکل تکیه بر غیری خطاست
نیست کسبی از توکل خوبتر — چیست از تسلیم خود محبوبتر
پس گریزند از بلا سوی بلا — پس جهند از مار سوی اژدها
حیله کرد انسان و حیله‌اش دام بود — آنکه جان پنداشت خون آشام بود
در ببست و دشمن اندر خانه بود — حیلهٔ فرعون زین افسانه بود
صد هزاران طفل کشت آن کینه‌کش — وانکه او می‌جست اندر خانه‌اش
دیدهٔ ما چون بسی علت دروست — رو فنا کن دید خود در دید دوست
دید ما را دید او نعم العوض — هست اندر دید او کلی غرض
طفل تا گیرا و تا پویا نبود — مرکبش جز گردن بابا نبود
چون فضولی کرد و دست و پا نمود — در عنا افتاد و در کور و کبود

جانهای خلق پیش از دست و پا / می پریدند از وفا اندر صفا
چون به امر اهبطوا بندی شدند / حبس خشم و حرص و خرسندی شدند
ما عیال حضرتیم و شیرخواه / گفت الخلق عیال للاله
آنکه او از آسمان باران دهد / هم تواند کو ز رحمت نان دهد

دیگر بار بیان کردن شیر ترجیح جهد بر توکل

گفت شیر آری ولی رب العباد / نردبانی پیش پای ما نهاد
پایه پایه رفت باید سوی بام / هست جبری بودن اینجا طمع خام
پای داری چون کنی خود را تو لنگ / دست داری چون کنی پنهان تو چنگ
خواجه چون بیلی به دست بنده داد / بی زبان معلوم شد او را مراد
دست همچون بیل اشارتهای اوست / آخر اندیشی عبارتهای اوست
چون اشارتهاش را بر جان نهی / در وفای آن اشارت جان دهی
پس اشارتهای اسرارت دهد / بار بر دارد ز تو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا / قابلی مقبول گرداند ترا
قابل امر ویی قابل شوی / وصل جویی بعد از آن واصل شوی
سعی شکر نعمتش قدرت بود / جبر تو انکار آن نعمت بود
شکر قدرت قدرتت افزون کند / جبر نعمت از کفت بیرون کند
جبر تو خفتن بود در ره مخسپ / تا نبینی آن در و درگه مخسپ
هان مخسپ ای جبری بی اعتبار / جز به زیر آن درخت میوه دار
تا که شاخ افشان کند هر لحظه باد / بر سر خفته بریزد نقل و زاد
جبر و خفتن در میان رهزنان / مرغ بی هنگام کی یابد امان
ور اشارتهاش را بینی زنی / مرد پنداری و چون بینی زنی
این قدر عقلی که داری گم شود / سر که عقل از وی بپرد دم شود
زانکه بی شکری بود شوم و شنار / می برد بی شکر را در قعر نار
گر توکل می کنی در کار کن / کسب کن پس تکیه بر جبار کن

باز ترجیح نهادن نخچیران مر توکل را بر جهد

جمله با وی بانگها برداشتند / کان حریصان کاین سببها کاشتند
صد هزار اندر هزار از مرد و زن / پس چرا محروم ماندند از زمن
صد هزاران قرن ز آغاز جهان / همچو اژدرها گشاده صد دهان
مکرها کردند آن دانا گروه / که ز بن برکنده شد زان مکر کوه
کرده مکر و حیله آن قوم خبیث / ورنه ما یعذر داری زین حدیث
کرد وصف مکرشان را ذوالجلال / لتزول منه اقلال الجبال
جز که آن قسمت که رفت اندر ازل / روی ننمود از شکال و از عمل
جمله افتادند از تدبیر و کار / ماند کار و حکمهای کردگار
کسب جز نامی مدان ای نامدار / جهد جز وهمی مپندار ای عیار

نگریستن عزرائیل علیه السلام بر مردی و گریختن او در سرای سلیمان علیه السلام و تقریر ترجیح توکل بر جهد و کوشش

ساده مردی چاشتگاهی در رسید / در سرا عدل سلیمانی دوید
رویش از غم زرد و هر دو لب کبود / پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود
گفت عزرائیل در من این چنین / یک نظر انداخت پر از خشم و کین
گفت هین اکنون چه میخواهی بخواه / گفت فرما باد را ای جان پناه
تا مرا زینجا به هندستان برد / بو که بنده کان طرف شد جان برد
نک ز درویشی گریزانند خلق / لقمهٔ حرص و امل زانند خلق
ترس درویشی مثال آن هراس / حرص و کوشش را تو هندستان شناس
باد را فرمود تا او را شتاب / برد سوی قعر هندستان بر آب
روز دیگر وقت دیوان و لقا / پس سلیمان گفت عزرائیل را
کان مسلمان را بخشم از چه سبب / بنگریدی باز گو ای پیک رب
از همی این کرده باشی بهر آن / تا شود آواره او از خانمان
گفتمش ای شاه جهان بی زوال / فهم کژ کرد و نمود او را خیال
که مرا فرمود حق کامروز هان / جان او را تو به هندستان ستان
دیدمش اینجا و بس حیران شدم / در تفکر رفته سرگردان شدم

از عجب گفتم گر او را صد پرست / کو بهندستان شدن دور اندرست
چون بامر حق بهندستان شدم / دیدمش آنجا و جانش بستدم
تو همه کار جهان را همچنین / کن قیاس و چشم بگشا و ببین
از که بگریزیم از خود ای محال / از که برتابیم از حق ای وبال

باز ترجیح نهادن شیر جهد را بر توکل و فواید جهد بیان کردن

شیر گفت آری و لیکن هم ببین / جهدهای انبیا و مؤمنین
سعی ابرار و جهاد مؤمنان / تا بدین ساعت ز آغاز جهان
حق تعالی جهدشان را راست کرد / آنچه دیدند از جفا و گرم و سرد
حیله‌هاشان جمله حال آمد لطیف / کل شیء من ظریف هو ظریف
دامهاشان مرغ گردونی گرفت / نقصهاشان جمله افزونی گرفت
جهد می‌کن تا توانی ای کیا / در طریق انبیا و اولیا
با قضا پنجه زدن نبود جهاد / زانکه این را هم قضا بر ما نهاد
کافرم من گر زیان کردست کس / در ره ایمان و طاعت یک نفس
سر شکسته نیست این سر را مبند / یک دو روزی جهد کن باقی بخند
بد محالی جست کو دنیا بجست / نیک حالی جست کو عقبی بجست
مکرها در کسب دنیا بارد است / مکرها در ترک دنیا وارد است
مکر آن باشد که زندان حفره کرد / آنکه حفره بست آن مکریست سرد
این جهان زندان و ما زندانیان / حفره کن زندان و خود را وارهان
چیست دنیا از خدا غافل بدن / نه قماش و نقره و فرزند و زن
مال را کز بهر دین باشی حمول / نعم مال صالح گفت آن رسول
آب در کشتی هلاک کشتی است / آب در بیرون کشتی پشتی است
چونکه مال و ملک را از دل براند / زان سلیمان خویش جز مسکین نخواند
کوزهٔ سربسته اندر آب زفت / از دل پر باد فوق آب رفت
باد درویشی چو در باطن بود / بر سر آب جهان ساکن بود
آب نتواند مر او را غوطه داد / کش دل از نفخهٔ الهی گشت شاد
گرچه این جمله جهان ملک ویست / ملک در چشم دل او لاشی است
پس دهان دل ببند و مهر کن / پر کنش از باد کبر من لدن
جهد حقست و دوا حقست و درد / منکر اندر نفی جهدش جهد کرد
کسب کن سعیی نما و جهد کن / تا بدانی سر علم من لدن
گرچه جمله این جهان پر جهد شد / جهد کردند کام جاهل شهد شد
زین نمط بسیار برهان گفت شیر / کز جواب آن جبریان گشتند سیر

مقرر شدن ترجیح جهد بر توکل

روبه و آهو و خرگوش و شغال / جبر را بگذاشتند و قیل و قال
عهدها کردند با شیر ژیان / کاندرین بیعت نیفتد در زیان
قسم هر روزش بیاید بی جگر / حاجتش نبود تقاضای دگر
عهد چون بستند و رفتند آن زمان / تا نیاید رنجی این از شیر ژیان
صبح بنشستند یکجا آن وحوش / او فتاده در میان جمله جوش
هر کسی تدبیر رائی می‌زدی / هر کسی در خون هر یک می‌شدی
عاقبت شد اتفاق جمله‌شان / تا بیاید قرعه اندر میان
قرعه بر هر کو زند او طعمه است / بی سخن شیر ژیان را لقمه است
هم برین کردند آن جمله قرار / قرعه آمد سر بسر را اختیار
قرعه بر هر کو فتادی روز روز / سوی آن شیر او دویدی همچو یوز
چون بخرگوش آمد این ساغر بدور / بانگ زد خرگوش کآخر چند جور

جواب گفتن خرگوش مر آن نخچیران را

قوم گفتندش که چندین گاه ما / جان فدا کردیم در عهد و وفا
تو مجو بدنامی ما ای عنود / تا نرنجد شیر رو رو زود زود
گفت ای یاران مرا مهلت دهید / تا بمکرم از بلا ایمن شوید

انکار کردن نخچیران و جواب خرگوش ایشان را

تا امان یابد بمکرم جانتان / ماند این میراث فرزندانتان
هر پیمبر امتان را در جهان / همچنین تا مخلصی میخواندشان

کز فلک راه برون‌شو دیده بود
در نظر چون مردمک پیچیده بود

مردمش چون مردمک دیدند خرد
در بزرگی مردمک کس ره نبرد

قوم گفتندش که ای خرگوش دار
خویش را اندازهٔ خرگوش دار

اعتراض کردن نخچیران بر خرگوش و جواب گفتن خرگوش ایشان را

هین چه لافست این که از تو بهتران
در نیاوردند اندر خاطر آن

معجبی یا خود قضامان در پی است
ورنه این دم لایق چون تو کی است

گفت ای یاران حقم الهام داد
مر ضعیفی را قوی رایی فتاد

آنچه حق آموخت مر زنبور را
آن نباشد شیر را و گور را

خانه‌ها سازد پر از حلوای تر
حق برو آن علم را بگشود در

آنچه حق آموخت کرم پیله را
هیچ پیلی داند آن گون حیله را

آدم خاکی ز حق آموخت علم
تا به هفتم آسمان افروخت علم

نام و ناموس ملک را در شکست
کوری آن کس که با حق در شکست

زاهد شش صد هزاران ساله را
پوزبندی ساخت آن گوساله را

تا نتاند شیر علم دین کشید
تا نگردد گرد آن قصر مشید

علمهای اهل حس شد پوزبند
تا نگیرد شیر زان علم بلند

قطرهٔ دل را یکی گوهر فتاد
کان به دریاها و گردونها نداد

چند صورت آخر ای صورت‌پرست
جان بی‌معنیت از صورت نرست

گر به صورت آدمی انسان بدی
احمد و بوجهل خود یکسان بدی

احمد و بوجهل در بتخانه رفت
زین شدن تا آن شدن فرقیست زفت

این در آید سر نهند او را بتان
وان در آید سر نهد چون امتان

نقش بر دیوار مثل آدم است
بنگر از صورت چه چیز او کم است

جان کم است آن صورت با تاب را
رو بجو آن گوهر کمیاب را

شد سر شیران عالم جمله پست
چون سگ اصحاب را دادند دست

چه زیانستش از آن نقش نفور
چونکه جانش غرق شد در بحر نور

وصف و صورت نیست اندر نامه‌ها
عالم و عادل بود در نامه‌ها

عالم و عادل همه معنیست بس
کش نیابی در مکان و پیش و پس

می‌زند بر تن ز سوی لامکان
می‌نگنجد در فلک خورشید جان

این سخن پایان ندارد هوش دار
گوش سوی قصهٔ خرگوش دار

گوش خر بفروش و دیگر گوش خر
کین سخن را در نیابد گوش خر

ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش

رو تو روبه بازی خرگوش بین
مکر و شیراندازی خرگوش بین

خاتم ملک سلیمانست علم
جمله عالم صورت و جانست علم

آدمی را زین هنر بیچاره گشت
خلق دریاها و خلق کوه و دشت

زو نهنگ و شیر ترسان همچو موش
زو شده پنهان به دشت و که وحوش

زو پری و دیو ساحلها گرفت
هر یکی در جای پنهان جا گرفت

آدمی را دشمن پنهان بسی است
آدمی با حذر عاقل کسی است

خلق پنهان زشتشان و خوبشان
می‌زند بر دل به هر دم کوبشان

بهر غسل ار در روی در جویبار
بر تو آسیبی زند در آب خار

خار اگر پنهان بود در آب پست
چونکه در تو می‌خلد دانی که هست

خار خار وحیها و وسوسه
از هزاران کس بود نی یک کسه

باش تا حسهای تو مبدل شود
تا ببینیشان و مشکل حل شود

تا سخنهای کیان رد کرده‌ای
تا کیان را سرور خود کرده‌ای

بعد از آن گفتند کای خرگوش چست
در میان آر آنچه در ادراک تست

باز جستن نخچیران سر و اندیشهٔ خرگوش را

ای که با شیری تو در پیچیده‌ای
باز گو رایی که اندیشیده‌ای

مشورت ادراک و هشیاری دهد
عقلها مر عقل را یاری دهد

گفت پیغمبر بکن ای رای‌زن
مشورت کالمستشار مؤتمن

قول پیغمبر به جان باید شنود
باز گو تا چیست مقصود تو زود

گفت هر رازی نشاید باز گفت
جفت طاق آید گهی گه طاق جفت

پوشیده داشتن خرگوش راز را از نخچیران

از صفا گر دم زنی با آینه ‌ ‌ تیره گردد زود با ما آینه
در بیان این سه کم جنبان لبت ‌ ‌ از ذهاب و از ذهب وز مذهبت
کین سه را خصمست بسیار و عدو ‌ ‌ در کمینت ایستد چون داند او
ور بگویی با یکی دو الوداع ‌ ‌ کل سر جاوز الاثنین شاع
گر دو سه پرنده را بندی بهم ‌ ‌ بر زمین مانند محبوس از الم
مشورت دارند سرپوشیده خوب ‌ ‌ در کنایت با غلط افکن مشوب
مشورت کردی پیمبر بسته سر ‌ ‌ گفته ایشانش جواب و بی‌خبر
در مثالی بسته گفتی رای را ‌ ‌ تا نداند خصم از سر پای را
او جواب خویش بگرفتی ازو ‌ ‌ وز سؤالش می نبردی غیر بو
این سخن پایان ندارد بازگرد ‌ ‌ سوی خرگوش و دلاور تا چه کرد
تا که آن خرگوش رهی خود نگفت ‌ ‌ مکر اندیشید با خود طاق جفت

قصه مکر کردن خرگوش با شیر و شیر بردن

با دو جوش از [illegible] گشاد راز ‌ ‌ شیر خود با جان خود [illegible]
ساعتی تأخیر کرد اندر شدن ‌ ‌ بعد از آن شد پیش شیر پنجه زن
زان سبب کاندر شدن او ماند دیر ‌ ‌ خاک را می‌کند و می‌غرید شیر
گفت من گفتم که عهد آن خسان ‌ ‌ خام باشد خام و سست و نارسان
دمدمهٔ ایشان مرا از خر فکند ‌ ‌ چند بفریبد مرا این دهر چند
سخت درماند امیر سست ریش ‌ ‌ چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش
راه همورست و زیرش دامها ‌ ‌ قحط معنی در میان نامها
لفظها و نامها چون دامهاست ‌ ‌ لفظ شیرین ریگ آب عمر ماست
عمر چون آبست وقت او را چو جو ‌ ‌ خلق باطن ریگ جوی عمر تو
آن یکی ریگی که جوشد آب ازو ‌ ‌ سخت کمیابست رو آن را بجو
منبع حکمت شود حکمت طلب ‌ ‌ فارغ آید او ز تحصیل و سبب
هست آن ریگ ای پسر مرد خدا ‌ ‌ کو بحق پیوست و از خود شد جدا
آب عذب دین همی جوشد ازو ‌ ‌ طالبان را زو حیاتست و نمو
غیر مرد حق چو ریگ خشک دان ‌ ‌ کآب عمرت را خورد او هر زمان
طالب حکمت شو از مرد حکیم ‌ ‌ تا ازو گردی تو بینا و علیم
لوح حافظ لوح محفوظی شود ‌ ‌ روح او از روح محظوظی شود
چون معلم بود عقلش ز ابتدا ‌ ‌ بعد ازان شد عقل شاگردی ورا
عقل چون جبریل گوید احمدا ‌ ‌ گر یکی گامی نهم سوزد مرا
تو مرا بگذار زین پس پیش ران ‌ ‌ حد من این بود ای سلطان جان
هر که ماند از کاهلی بی شکر و صبر ‌ ‌ او همی داند که گیرد پای جبر
هر که جبر آورد خود رنجور کرد ‌ ‌ تا همان رنجوریش در گور کرد
گفت پیغمبر که رنجوری بلاغ ‌ ‌ رنج آرد تا بمیرد چون چراغ
جبر چه بود بستن اشکسته را ‌ ‌ یا بپیوستن رگی بگسسته را
چون درین ره پای خود نشکسته‌ای ‌ ‌ بر که می‌خندی چه پا را بسته‌ای
وانکه پایش در ره کوشش شکست ‌ ‌ در رسید او را براق و بر نشست
حامل دین بود او محمول شد ‌ ‌ قابل فرمان بد او مقبول شد
تا کنون فرمان پذیرفتی ز شاه ‌ ‌ بعد ازین فرمان رساند بر سپاه
تا کنون اختر اثر کردی درو ‌ ‌ بعد ازین باشد امیر اختر او
گر ترا اشکال آید در نظر ‌ ‌ پس تو شک داری در انشق القمر
تازه کن ایمان نه از گفت زبان ‌ ‌ ای هوا را تازه کرده در نهان
تا هوا تازه است ایمان تازه نیست ‌ ‌ کین هوا جز قفل آن دروازه نیست
کرده‌ای تأویل حرف بکر را ‌ ‌ خویش را تأویل کن نی ذکر را
بر هوا تأویل قرآن می‌کنی ‌ ‌ پست و کژ شد از تو معنی سنی

زیافت تأویل رکیک مگس

ماند احوالت بدان طرفه مگس ‌ ‌ کو همی پنداشت خود را هست کس
از خودی سرمست گشته بی شراب ‌ ‌ ذره‌ای خود را شمرده آفتاب
وصف بازان را شنیده در زمان ‌ ‌ گفته من عنقای وقتم بی‌گمان
آن مگس بر برگ کاه و بول خر ‌ ‌ همچو کشتیبان همی افراشت سر

گفت من کشتی و دریا خوانده‌ام / مدتی در فکر آن سر مانده‌ام
اینک این دریا و این کشتی و من / مرد کشتیبان و اهل و رای زن

بر سر دریاست [illegible] راند او [illegible] / نی ز نور خویش [illegible] ز حد
همچو [illegible] آن آتشین [illegible] بود / آن نظر کو بینا و بیدار است گو

[illegible] جنبان بود و کشتیش نیست / چشم [illegible] بخشش نیست
[illegible] تاویل [illegible] / [illegible] و قصه و خبر

گر کسی تاویل [illegible] / آن کسی را [illegible] گرد اندر پی
آن کسی [illegible] / [illegible] او [illegible] بود

همچو آن خرگوش کو بر شیر زد / روح او کی بود اندر خورد قد

رنجیدن شیر از دیر آمدن خرگوش

شیر می‌گفت از سر تیزی و خشم / کز ره گوشم عدو بر بست چشم
مکرهای جبریانم بسته کرد / تیغ چوبینشان تنم را خسته کرد

زین سپس من نشنوم آن دمدمه / بانگ دیوان است و غولان آن همه
بردران ای دل تو ایشان را مه‌ایست / پوستشان برکن کشان جز پوست نیست

پوست چه بود گفته‌های رنگ رنگ / چون زره بر آب کش نبود درنگ
این سخن چون پوست و معنی مغز دان / این سخن چون نقش و معنی همچو جان

پوست باشد مغز بد را عیب‌پوش / مغز نیکو را ز غیرت غیب‌پوش
چون قلم از باد بد دفتر ز آب / هرچه بنویسی فنا گردد شتاب

نقش آبست ار وفا جویی از آن / باز گردی دستهای خود گزان
باد در مردم هوا و آرزوست / چون هوا بگذاشتی پیغام هوست

خوش بود پیغامهای کردگار / کو ز سر تا پای باشد پایدار
خطبهٔ شاهان بگردد وان کیا / جز کیا و خطبه‌های انبیا

زانکه بوش پادشاهان از هواست / بارنامهٔ انبیا از کبریاست
از درمها نام شاهان برکنند / نام احمد تا قیامت می‌زنند

نام احمد نام جملهٔ انبیاست / چونکه صد آمد نود هم پیش ماست
این سخن پایان ندارد ای پسر / قصهٔ خرگوش گو و شیر نر

در شدن خرگوش بس تاخیر کرد / مکر را با خویشتن تقریر کرد

هم در بیان مکر خرگوش و تاخیر او در رفتن

در ره آمد بعد تاخیر دراز / تا به گوش شیر گوید یک دو راز
تا چه عالمهاست در سودای عقل / تا چه با پهناست این دریای عقل

بحر بی‌پایان بود عقل بشر / بحر را غواص باید ای پسر
صورت ما اندرین بحر عذب / می‌دود چون کاسه‌ها بر روی آب

تا نشد پر بر سر دریا چو طشت / چونکه پر شد طشت در وی غرق گشت
عقل پنهانست و ظاهر عالمی / صورت ما موج یا از وی نمی

هرچه صورت می‌وسیلت سازدش / زان وسیلت بحر دور اندازدش
تا نبیند دل دهندهٔ راز را / تا نبیند تیر دور اندازد را

اسپ خود را یاوه داند وز ستیز / می‌دواند اسپ خود را راه تیز
اسپ خود را یاوه داند آن جواد / و اسپ خود او را کشان کرده چو باد

در فغان و جستجو آن خیره‌سر / هر طرف پرسان و جویان در به در
کانکه دزدید اسپ ما را کو و کیست / اینک زیر ران تست ای خواجه چیست

آری این اسپست لیک این اسپ کو / با خود آ ای شهسوار اسپ‌جو
[illegible] / تا شناسد مرد اسپ خویش باز

جان ز پیدایی و نزدیکیست گم / چون شکم پر آب و لب خشکی چو خم
[illegible] / تا نبینی سبز و سرخ و زرد را

کی ببینی سرخ و سبز و فور را / تا نبینی پیش از آن سه نور را
لیک چون در رنگ گم شد هوش تو / شد ز نور آن رنگها روپوش تو

چونکه شب آن رنگها مستور بود / پس بدیدی دید رنگ از نور بود
نیست دید رنگ بی‌نور برون / همچنین رنگ خیال اندرون

این برون از آفتاب و از سهاست / وان درون از عکس انوار علاست
نور نور چشم خود نور دلست / نور چشم از نور دلها حاصلست

باز نور نور دل نور خدا است *** کو ز نور عقل و حس پاک و جداست
شب نبد نوری ندیدی رنگ را *** پس بضد آن نور پیدا شد ترا
شب نبد نور رنگ کان منیر بود *** رنگ چه بود مهرهٔ کور و کبود
که نظر بر نور بود آنگه برنگ *** ضد بضد پیدا بود چون روم و زنگ
دیدن نور است آنگه دید رنگ *** وین بضد نور دانی بی درنگ
پس بضد نور دانستی تو نور *** ضد ضد را می‌نماید در صدور
رنج و غم را حق پی آن آفرید *** تا بدین ضد خوشدلی آید پدید
پس نهانیها بضد پیدا شود *** چونکه حق را نیست ضد پنهان بود
نور حق را نیست ضدی در وجود *** تا بضد او را توان پیدا نمود
لاجرم ابصارنا لا تدرکه *** و هو یدرک بین تو از موسی و که
صورت از معنی چو شیر از بیشه دان *** یا چو آواز و سخن ز اندیشه دان
این سخن و آواز از اندیشه خاست *** تو ندانی بحر اندیشه کجاست
لیک چون موج سخن دیدی لطیف *** بحر آن دانی که هم باشد شریف
چون ز دانش موج اندیشه بتاخت *** از سخن و آواز او صورت بساخت
از سخن صورت بزاد و باز مرد *** موج خود را باز اندر بحر برد
صورت از بی‌صورتی آمد برون *** باز شد کانا الیه راجعون
پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست *** مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
فکر ما تیریست از هو در هوا *** در هوا کی پاید آید تا خدا
هر نفس نو می‌شود دنیا و ما *** بی‌خبر از نو شدن اندر بقا
عمر همچون جوی نو نو می‌رسد *** مستمری می‌نماید در جسد
آن ز تیزی مستمر شکل آمدست *** چون شرر کش تیز جنبانی بدست
شاخ آتش را بجنبانی بساز *** در نظر آتش نماید بس دراز
این درازی مدت از تیزی صنع *** می‌نماید سرعت انگیزی صنع
طالب این سر اگر علامه‌ایست *** نک حسام الدین که سامی نامه‌ایست
وصف او از شرح مستغنی بود *** رو حکایت کن که بیگه می‌شود

رسیدن خرگوش بشیر و خشم شیر بر وی

شیر اندر آتش و در خشم و شور *** دید کان خرگوش می‌آید ز دور
می‌دود بی دهشت و گستاخ او *** خشمگین و تند و تیز و ترش رو
کز شکسته آمدن تهمت بود *** وز دلیری دفع هر ریبت بود
چون رسید او پیشتر نزدیک صف *** بانگ بر زد شیر های ای ناخلف
من که گاوان را ز هم بدریده‌ام *** من که گوش شیر نر مالیده‌ام
نیم خرگوشی چه باشد که چنین *** امر ما را افکند اندر زمین
ترک خواب و غفلت خرگوش کن *** غرش این شیر ای خرگوش کن

عذر گفتن خرگوش بشیر از تاخیر و لابه کردن

گفت خرگوش الامان عذریم هست *** گر دهد عفو خداوندیت دست
باز گویم چون تو دستوری دهی *** تو خداوندی و شاه و من رهی
گفت چه عذر ای قصور ابلهان *** این زمان آیند در پیش شهان
مرغ بی‌وقتی سرت باید برید *** عذر احمق را نمی‌باید شنید
عذر احمق بدتر از جرمش بود *** عذر نادان زهر هر دانش شود
عذرت ای خرگوش از دانش تهی *** من نه خرگوشم که در گوشم نهی
گفت ای شه ناکسی را کس شمار *** عذر استم دیدگان را گوش دار
خاص از بهر زکات جاه خود *** گمرهی را تو مران از راه خود
بحر کو آبی بهر جو می‌دهد *** هر خسی را بر سر و رو می‌نهد
کم نخواهد گشت دریا زین کرم *** از کرم دریا نگردد بیش و کم
گفت دارم من کرم بر جای او *** جامهٔ هر کس برم بالای او
گفت بشنو گر نباشد جای لطف *** سر نهادم پیش اژدرهای عنف
من بوقت چاشت در راه آمدم *** با رفیق خود سوی شاه آمدم
با من از بهر تو خرگوشی دگر *** جفت و همره کرده بودند آن نفر
شیر [illegible] قصد بنده کرد *** قصد هر دو همره آینده کرد
گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم *** خواجه تاشان که آن درگهیم

گفت خسرو کیست رو شرم دار / پیش من تو یاد هر ناکس میار

هم ترا و هم شهت را بر درم / گر تو با یارت بگردید از برم

گفتمش بگذار تا بار دگر / روی شه بینم برم از تو خبر

گفت همره را گرو نه پیش من / ورنه قربانی تو اندر کیش من

لابه کردیمش بسی سودی نکرد / یار من بستد مرا بگذاشت فرد

مانده زان همره گرو در پیش او / خون روان شد از دل از تشویش او

یارم از زفتی سه چندان بد که من / هم به لطف و هم به خوبی هم به تن

بعد ازین زان شیر این ره بسته شد / حال ما این بود کت وا گفته شد

از وظیفه بعد ازین امید بر / حق همی گویم ترا والحق مر

گر وظیفه بایدت ره پاک کن / هین بیا و دفع آن بیباک کن

گفت بسم الله بیا تا او کجاست / پیش در شو گر همی گویی تو راست

جواب گفتن شیر خرگوش را و روان شدن در راه

تا سزای او و صد چون او دهم / ور دروغست این سزای تو دهم

اندر آمد چون قلاوزی به پیش / تا برد او را به سوی دام خویش

سوی چاهی کو نشانش کرده بود / چاه مغ را دام جانش کرده بود

می‌شدند این هر دو تا نزدیک چاه / اینت خرگوشی چو آبی زیر کاه

آب کاهی را به هامون می‌برد / آب کوهی را عجب چون می‌برد

دام مکر او کمند شیر بود / طرفه خرگوشی که شیری می‌ربود

موسیی فرعون را با رود نیل / می‌کشاند با لشکر و جمع ثقیل

پشه‌ای نمرود را با نیم پر / می‌شکافد بی‌محابا مغز سر

حال آن کو قول دشمن را شنود / بین جزای آنکه شد یار حسود

حال فرعونی که هامان را شنود / حال نمرودی که شیطان را شنود

دشمن ار چه دوستانه گویدت / دام دان گرچه ز دانه گویدت

گر ترا قندی دهد آن زهر دان / گر به تن لطفی کند آن قهر دان

چون قضا آید نبینی غیر پوست / دشمنان را باز نشناسی ز دوست

چون چنین شد ابتهال آغاز کن / ناله و تسبیح و روزه ساز کن

ناله می‌کن کای تو علام الغیوب / زیر سنگ مکر بد ما را مکوب

یا کریم العفو ستار العیوب / انتقام از ما مکش اندر ذنوب

آنچه در کونست از اشیا آنچه هست / وانما ما را بهر حالت که هست

گر سگی کردیم ای شیر آفرین / شیر را مگمار بر ما زین کمین

آب خوش را صورت آتش مده / اندر آتش صورت آبی منه

از شراب قهر چون مستی دهی / نیستها را صورت هستی دهی

چیست مستی بند چشم از دید چشم / تا نماید سنگ گوهر پشم یشم

قصهٔ سلیمان علیه السلام و هدهد و بیان آنکه چون قضا آید چشمها بسته شود

چون سلیمان را سراپرده زدند / جمله مرغانش بخدمت آمدند

همزبان و محرم خود یافتند / پیش او یک یک بجان بشتافتند

جمله مرغان ترک کرده چیک چیک / با سلیمان گشته افصح من اخیک

همزبانی خویشی و پیوندی است / مرد با نامحرمان چون بندی است

ای بسا هندو و ترک همزبان / ای بسا دو ترک چون بیگانگان

پس زبان محرمی خود دیگرست / همدلی از همزبانی بهترست

غیر نطق و غیر ایما و سجل / صد هزاران ترجمان خیزد ز دل

جمله مرغان هر یکی اسرار خود / از هنر و ز دانش و از کار خود

با سلیمان یک بیک وا می‌نمود / از برای عرضه خود را می‌ستود

از تکبر نه و از هستی خویش / بهر آن تا ره دهد او را به پیش

چون بباید برده‌ای را خواجه‌ای / عرضه دارد از هنر دیباجه‌ای

چونکه دارد از خریدارش ننگ / خود کند بیمار و شل و کور و لنگ

نوبت هدهد رسید و پیشه‌اش / وان بیان صنعت و اندیشه‌اش

گفت ای شه یک هنر کان کهترست / باز گویم گفت کوته بهترست

گفت بر گو تا کدامست آن هنر / گفت من آنگه که باشم اوج بر

[illegible] | من ببینم آب در قعر زمین | تا کجایست و چه عمقستش چه رنگ | از چه می‌جوشد ز خاکی یا ز سنگ

ای سلیمان بهر لشکرگاه را | در سفر می‌دار این آگاه را | پس سلیمان گفت شو ما را رفیق | در بیابانهای بی آب عمیق

همره ما باش و هم پیشوا | تا کنی تو آب پیدا بهر ما | تا بیابی بهر لشکر آب را | در سفر سقا شوی اصحاب را

باش همراه من اندر روز و شب | تا نمیرد از عطش لشکر [illegible] | بعد از آن هدهد بده همراه بود | زانکه او از آب پنهان [illegible]

طعنه زدن زاغ در دعوی هدهد

زاغ چون بشنود آمد در حسد | با سلیمان گفت کو کژ گفت و بد

از ادب نبود به پیش شه مقال | خاصه خود لاف دروغین و محال | گر مر او را این نظر بودی مدام | چون ندیدی زیر مشتی خاک دام

چون گرفتار آمدی در دام او | چون قفص اندر شدی ناکام او | پس سلیمان گفت ای هدهد رواست | کز تو در اول قدح این درد خاست

چون نمایی مستی ای خورده تو دوغ | پیش من لافی زنی آنگه دروغ

جواب گفتن هدهد سلیمان را در این طعنه

گفت ای شه بر من عور گدا | قول دشمن مشنو از بهر خدا | گر ببطلانست دعوی کردنم | من نهادم سر ببر این گردنم

زاغ کو حکم قضا را منکرست | گر هزاران عقل دارد کافرست | در تو تا کافی بود از کافران | جای گند و شهوتی چون کاف ران

من ببینم دام را اندر هوا | گر نپوشد چشم عقلم را قضا | چون قضا آید شود دانش بخواب | مه سیه گردد بگیرد آفتاب

از قضا این تعبیه کی نادرست | از قضا دان کو قضا را منکرست

قصه آدم علیه السلام و بستن قضا نظر او را از مراعات صریح نهی و ترک تأویل

بوالبشر کو علم الاسما بگست | صد هزاران علمش اندر هر رگست

اسم هر چیزی چنان کان چیز هست | تا بپایان جان او را داد دست | هر لقب کو داد آن مبدل نشد | آنک چستش خواند او کاهل نشد

هر کرا او مقبل و آزاد خواند | او عزیز و محترم [illegible] | هر که آخر مؤمنست اول بدید | هر که آخر کافر او را شد پدید

هر که آخربین بود او مؤمن است | هر که آخربین بود او [illegible] | اسم هر چیزی تو از دانا شنو | رمز سر علم الاسما شنو

اسم هر چیزی بر ما ظاهرش | اسم هر چیزی بر خالق سرش | نزد موسی نام چوبش بد عصا | نزد خالق بود نامش اژدها

بد عمر را نام اینجا بت‌پرست | لیک مؤمن بود نامش در الست | آنک بد نزدیک ما نامش منی | پیش حق این نقش بد که با منی

صورتی بد این منی اندر عدم | پیش حق موجود نه بیش و نه کم | حاصل آن آمد حقیقت نام ما | پیش حضرت کان بود انجام ما

مرد را بر عاقبت نامی نهند | نی بر آن کان عاریت نامی نهند | چشم آدم کو بنور پاک دید | جان و سر نامها گشتش پدید

چون ملک انوار حق بروی بتافت | در سجود افتاد و در خدمت شتافت | چون ملایک نور حق دیدند ازو | جمله افتادند در سجده برو

مدح این آدم که نامش می‌برم | قاصرم گر تا قیامت بشمرم | این همه دانست و چون آمد قضا | دانش یک نهی شد بروی خطا

کای عجب نهی از پی تحریم بود | یا بتأویلی بد و توهیم بود | در دلش تأویل چون ترجیح یافت | طبع در حیرت سوی گندم شتافت

باغبان را خار چون در پای رفت | دزد فرصت یافت کالا برد تفت | چون ز حیرت رست باز آمد براه | دید برده دزد رخت از کارگاه

ربنا انا ظلمنا گفت و آه | یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه | این قضا ابری بود خورشیدپوش | شیر و اژدرها شود زو همچو موش

[illegible] کرد ای [illegible] گاه حکم / من قضا [illegible] حکم
ای [illegible] آنکو کارها کند / زور [illegible] کند

گر قضا پوشد سیه همچون شبت / هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصد جان کند / هم قضا جانت دهد درمان کند

این قضا صد بار اگر راهت زند / بر فراز چرخ خرگاهت زند
از کرم دان اینکه می‌ترساندت / تا بملک ایمنی بنشاندت

چون بترساند ترا آگه شوی / ور نترساند ترا گمره شوی
این سخن پایان ندارد گشت دیر / گوش کن تو قصهٔ خرگوش و شیر

شیر با خرگوش چون همراه شد / پر غضب پر کینه [illegible] شد

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه آمد

بود پیشاپیش خرگوش دلیر / ناگهان پا واکشید او پیش شیر
چونکه نزد چاه آمد شیر دید / کز ره آن خرگوش ماند و پا کشید

گفت پا واپس کشیدی تو چرا / پای را واپس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفت / جان من لرزید و دل از جای رفت

رنگ رویم را نمی‌بینی چو زر / ز اندرون خود می‌دهد رنگم خبر
حق چو سیماها معرف خوانده است / چشم عارف سوی سیما مانده است

رنگ و بو غماز آمد چون جرس / از فرس آگه کند بانگ فرس
بانگ هر چیزی رساند زو خبر / تا بدانی بانگ خر از بانگ در

گفت پیغمبر به تمییز کسان / مرء مخفی لدی طی اللسان
رنگ رو از حال دل دارد نشان / رحمتم کن مهر من در دل نشان

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر / رنگ روی زرد دارد صبر و نکر
در من آمد آنچه در وی گشت مات / آدمی و جانور جامد نبات

در من آمد آنکه دست و پا برد / رنگ روی و قوت و سیما برد
آنکه در هر چه درآمد بشکند / هر درخت از بیخ و بن او برکند

این خود اجزااند کلیات ازو / زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو
تا جهان گه صابرست و گه شکور / بوستان گه حله پوشد گاه عور

آفتابی کو برآید نارگون / ساعتی دیگر شود او سرنگون
اختران تافته بر چار طاق / لحظه لحظه مبتلای احتراق

ماه کو افزود ز اختر در جمال / شد ز رنج دق او همچون هلال
این زمین با سکون با ادب / اندر آرد زلزله‌اش در لرز تب

ای بسا کُه زین بلای مُرّ و ریگ / گشته است اندر جهان او خرد و ریگ
این هوا با روح آمد مقترن / چون قضا آید وبا گشت و عفن

آب خوش کو روح را همشیره شد / در غدیری زرد و تلخ و تیره شد
آتشی کو باد دارد در بروت / هم یکی بادی برو خواند یموت

خاک کو شد مایهٔ گل در بهار / ناگهان بادی برآرد زو دمار
حال دریا ز اضطراب و جوش او / فهم کن تبدیلهای هوش او

چرخ سرگردان که اندر جستجوست / حال او چون حال فرزندان اوست
گه حضیض و گه میانه گاه اوج / اندرون از سعد و نحسی فوج فوج

گه شرف گاهی سعود و گه فرح / گه وبال و گه هبوط و گه ترح
از خود ای جزوی ز کلها مختلط / فهم می‌کن حالت هر منبسط

چون نصیب مهتران دردست و رنج / کهتران را کی توانند بود گنج
چونکه کلیات را رنجست و درد / جزو ایشان چون نباشد روی زرد

خاصه جزوی کو ز اضداد است جمع / ز آب و خاک و آتش و باد است جمع
این عجب نبود که میش از گرگ جست / این عجب کین میش دل در گرگ بست

زندگانی آشتی ضدهاست / مرگ آن کاندر میانشان جنگ خاست
صلح اضداد است این عمر جهان / جنگ اضداد است عمر جاودان

زندگانی آشتی دشمنان / مرگ وا رفتن باصل خویش دان
صلح دشمن وار باشد عاریت / دل بسوی جنگ دارد عاقبت

روزکی چند از برای مصلحت / جا بهم اندر وفا و مرحمت
عاقبت هر یک بجوهر باز گشت / هر یکی با جنس خود انباز گشت

لطفت [illegible] آن جایگه تنگ شد / الفت داروی [illegible] جنگ را
لطف حق این شیر را و گور را / الف داده‌ست این دو ضد دور را
چون جهان رنجور و زندانی بود / چه عجب رنجور اگر فانی بود

پرسیدن شیر از سبب پای واپس کشیدن خرگوش را و جواب او

خواند بر شیر او ازین رو پندها / گفت من پس مانده‌ام زین بندها
شیر گفتش تو ز اسباب مرض / این سبب گو خاص کاینستم غرض
پای را واپس کشیدی تو چرا / سید [illegible] باز گو واپس مرا
گفت آن شیر اندرین چه ساکنست / اندرین قلعه ز آفات ایمنست
پای من بستند ز من هر چاره برد / برگرفتش اندره و بیراه برد
قعر چه بگزید هر کو عاقلست / زانکه در خلوت صفاهای دلست
ظلمت چه به که ظلمتهای خلق / سر نبرد آنکس که گیرد پای خلق
گفت پیش آ زخمم او را قاهرست / تو ببین کان شیر در چه حاضرست
گفت من سوزیده‌ام زان آتشی / تو مگر اندر بر خویشم کشی
تو به پشتی تو ای کان کرم / چشم بگشایم به چه در بنگرم
من به پشتی تو تا هم آمدن / که نگهدارم در آن چه بر رسن
چونکه شیر اندر بر خویشش کشید / در پناه شیر تا چه می‌دوید
چونکه در چه بنگریدند اندر آب / اندر آب از شیر و او در تافت تاب
شیر عکس خویش دید از آب تفت / شکل شیری در برش خرگوش زفت
چونکه خصم خویش را در آب دید / مر ورا بگذاشت اندر چه دوید
در فتاد اندر چهی کو کنده بود / زانکه ظلمش بر سرش آینده بود
چاه مظلم گشت ظلم ظالمان / این چنین گفتند جمله عالمان
هر که ظالم‌تر چهش با هول‌تر / عدل فرموده‌ست بدتر را بتر
ای که تو از ظلم چاهی می‌کنی / از برای خویش دامی می‌تنی
بر ضعیفان گر تو ظلمی می‌کنی / وانکه اندر قعر چاهی می‌تنی
گرد خود چون کرم پیله بر متن / بهر خود چه می‌کنی اندازه کن
مر ضعیفان را تو بی‌خصمی مدان / از نبی اذا جاء نصر الله خوان
گر تو پیلی خصم تو از تو رمید / نک جزا طیرا ابابیلت رسید
گر ضعیفی در زمین خواهد امان / غلغل افتد در سپاه آسمان
گر به دندانش گزی پرخون کنی / درد دندانت بگیرد چون کنی
شیر خود را دید در چه وز غلو / خویش را نشناخت آن دم از عدو
عکس خود را او عدو خویش دید / لاجرم بر خویش شمشیری کشید
ای بسا ظلمی که بینی در کسان / خوی تو باشد در ایشان ای فلان
اندر ایشان تافته هستی تو / از نفاق و ظلم و بدمستی تو
آن توی وان زخم بر خود می‌زنی / بر خود آن دم تار لعنت می‌تنی
در خود آن بد را نمی‌بینی عیان / ورنه دشمن بوده‌ای خود را بجان
حمله بر خود می‌کنی ای ساده مرد / همچو آن شیری که بر خود حمله کرد
چون به قعر خوی خود اندر رسی / پس بدانی کز تو بود آن ناکسی
شیر را در قعر پیدا شد که بود / نقش او آن کش دگر کس می‌نمود
هر که دندان ضعیفی می‌کند / کار آن شیر غلط‌بین می‌کند
ای بدیده خال بد بر روی عم / عکس خال تست آن از عم مرم
مؤمنان آیینهٔ همدیگرند / این خبر را از پیمبر آورند
پیش چشمت داشتی شیشهٔ کبود / زان سبب عالم کبودت می‌نمود
گر نه کوری این کبودی دان ز خویش / خویش را بد گو مگو کس را تو بیش
مؤمن ار ینظر بنور الله نبود / عیب مؤمن را برهنه چون نمود
چونکه تو ینظر بنار الله بدی / نیکویی را وا ندیدی از بدی
اندک اندک آب بر آتش بزن / تا شود نار تو نور ای بوالحزن
تو بزن یا ربنا آب طهور / تا شود این نار عالم جمله نور
آب دریا جمله در فرمان تست / آب و آتش ای خداوند آن تست
گر تو خواهی آتش آب خوش شود / ور نخواهی آب هم آتش شود
بی‌طلب تو این طلبمان داده‌ای / بی‌شمار و حد عطاها داده‌ای

با طلب چون نیستی حی ودود / گر تو آن جملگی جود و وجود
در عدم که بود ما را خود طلب / بی سبب کردی عطاها بی حسیب
جان نوان وادی و عمر جاودان / ساختی نعمت که ناید در بیان
این طلب در ما هم از ایجاد توست / رستن از بیداد یا رب داد توست
بی طلب هم میدهی گنج نهان / رایگان بخشیده ای جان جهان
هکذا انعم علیه دار السلام / یا لنبی المصطفی خیر الانام

مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه افتاد

چونکه خرگوش از رهایی شاد گشت / سوی نخچیران روان شد تا بدشت
شیر را چون دید محو ظلم خویش / سوی قوم خود دوید او پیش پیش
شیر را چون دید کشته ظلم خود / می دوید او شادمان و یار شد
شیر را چون دید در چه کشته زار / چرخ میزد شادمان تا مرغزار
دست میزد چون رهید از دست گرگ / سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ
شاخ و برگ از حبس خاک آزاد شد / سر برآورد و حریف باد شد
برگها چون شاخ را بشکافتند / تا ببالای درخت اشتافتند
با زبان شطأه شکر خدا / می سراید هر بر و برگی جدا
با زبان هر بار و برگ و شاخها / می سراید ذکر و تسبیح خدا
که بپرورد اصل ما را ذو العطا / تا درخت استغلظ آمد و استوی
جانهای بسته اندر آب و گل / چون رهند از آب و گلها شاد دل
در هوای عشق حق رقصان شوند / همچو قرص بدر بی نقصان شوند
جسمشان در رقص و جانها خود مپرس / وانکه گرد جان از آنها خود مپرس
شیر را خرگوش در زندان نشاند / ننگ شیری کو ز خرگوشی بماند
در چنین ننگی و آنگه این عجب / فخر دین خواهی که گویندت لقب
ای تو شیری در تگ این چاه فرد / نفس چون خرگوش خونت ریخت و خورد
نفس خرگوشت بصحرا در چرا / تو بقعر این چه چون و چرا
سوی نخچیران دوید آن شیرگیر / کابشروا یا قوم اذ جاء البشیر
مژده مژده ای گروه عیش ساز / کان سگ دوزخ بدوزخ رفت باز
مژده مژده کان عدوی جانها / کند قهر خالقش دندانها
مژده مژده کز قضا افتاد بچاه / او فتاد از عدل و لطف پادشاه
آنکه از پنجه بسی سرها بکوفت / همچو خس جاروب مرگش هم بروفت
آنکه جز ظلمش دگر کاری نبود / آه مظلومش گرفت و کوفت زود
گردنش اشکست و مغزش بردرید / جان ما از قید محنت وا رهید
گم شد و نابود شد از فضل حق / بر همه دشمن شمارا شد سبق

جمع شدن نخچیران گرد خرگوش و ثنا و مدح گفتن او را

جمع گشتند آن زمان جمله وحوش / شاد و خندان از طرب در ذوق و جوش
حلقه کردند او چو شمعی در میان / سجده کردندش همه صحرائیان
تو فرشته آسمانی یا پری / یا تو عزرائیل شیران نری
هر چه هستی جان ما قربان توست / دست بردی دست و بازویت درست
راند حق این آب را در جوی تو / آفرین بر دست و بر بازوی تو
بازگو تا قصه درمانها شود / بازگو تا مرهم جانها شود
بازگو تا چون سگالیدی بمکر / آن عوان را چون بمالیدی بمکر
بازگو کز ظلم آن استم نما / صد هزاران زخم دارد جان ما
بازگو آن قصه کان شادی فزاست / شرح ما را قوت و دل را جان فزاست
گفت تایید خدا بود ای مهان / ورنه خرگوشی چه باشد در جهان
قوتم بخشید و دل را نور داد / نور دل مر دست و پا را زور داد
از بر حق میرسد تفضیلها / باز هم از حق رسد تبدیلها

پند دادن خرگوش نخچیران را که از مردن خصم شاد مشوید

حق بدور و نوبت این تایید را / می نماید اهل ظن و دید را
هین بملک نوبتی شادی مکن / ای تو بسته نوبت آزادی مکن
آنکه ملکش برتر از نوبت تنند / برتر از هفت انجمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوک باقی اند / دور دائم روحها با ساقی اند

چون [illegible] این دوست — از چه شد چه باد آخر سباست
تلک این شربت بگوئی یک دو روز — ترک کن اندر شراب خلد جوز

یکدم ار روزی چه که دنیا ساعتی ست — هر که ترکش کرد اندر راحتی ست
معنی الترک راحة گوش کن — بعد ازان جام بقا از وی کشن

با سگان بگذار این مردار را — خرد بشکن شیشهٔ پندار را

تفسیر رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر

ای شهان کشتیم ما خصم برون — ماند خصمی زان بتر در اندرون
کشتن این کار عقل و هوش نیست — شیر باطن سخرهٔ خرگوش نیست

دوزخست این نفس و دوزخ اژدهاست — کو بدریاها نگردد کم و کاست
هفت دریا را در آشامد هنوز — کم نگردد سوزش آن خلق سوز

سنگها و کافران سنگدل — اندر آیند اندرو زار و خجل
هم نگردد ساکن از چندین غذا — تا ز حق آید مر او را این ندا

سیر گشتی سیر گوید نی هنوز — اینت آتش اینت تابش اینت سوز
عالمی را لقمه کرد و درکشید — معده‌اش نعره زنان هل من مزید

حق قدم بر وی نهد از لامکان — آنگه او ساکن شود از کن فکان
چونکه جزو دوزخست این نفس ما — طبع کل دارد همیشه جزوها

این قدم حق را بود کو را کشد — غیر حق خود کی کمان او کشد
در کمان ننهند الا تیر راست — این کمان را بازگون کژ تیرهاست

راست شو چون تیر و واره از کمان — کز کمان هر راست بجهد بی‌گمان
چونکه واگشتم ز پیکار برون — روی آوردم به پیکار درون

قد رجعنا من جهاد الاصغریم — با نبی اندر جهاد اکبریم
قوت از حق خواهم و توفیق و لاف — تا بسوزن برکنم این کوه قاف

سهل شیری دان که صفها بشکند — شیر آنست آنکه خود را بشکند
تا شود شیر خدا از عون او — وارهد از نفس و از فرعون او

در بیان این شنو یک قصه‌ای — تا بری از سر گفتم حصه‌ای

آمدن رسول قیصر روم نزد عمر رض برسالت

تا عمر آمد ز قیصر یک رسول — در مدینه از بیابان نغول
گفت کو قصر خلیفه ای حشم — تا من اسب و رخت را آنجا کشم

قوم گفتندش که او را قصر نیست — مر عمر را قصر جان روشنیست
گرچه از میری ورا آوازه ایست — همچو درویشان مر او را کازه‌ایست

ای برادر چون ببینی قصر او — چونکه در چشم دلت رستست مو
چشم دل از موی علت پاک دار — وانگهان دیدار قصرش چشم دار

هر کرا هست از هوسها جان پاک — زود بیند حضرت و ایوان پاک
چون محمد پاک شد زین نار و دود — هر کجا رو کرد وجه الله بود

چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه را — کی ببینی ثم وجه الله را
هر کرا باشد ز سینه فتح باب — او ز هر ذره ببیند آفتاب

حق پدیدست از میان دیگران — همچو ماه اندر میان اختران
دو سر انگشت بر دو چشم نه — هیچ بینی از جهان انصاف ده

گر نبینی این جهان معدوم نیست — عیب جز ز انگشت نفس شوم نیست
تو ز چشم انگشت را بردار هین — وانگهانی هر چه میخواهی ببین

نوح را گفتند امت کو ثواب — گفت او زان سوی واستغشوا ثیاب
رو و سر در جامه‌ها پیچیده‌اند — لاجرم با دیده و نادیده‌اند

آدمی دیدست باقی پوستست — دید آنست آنکه دید دوستست
چونکه دید دوست نبود کور به — دوست کو باقی نباشد دور به

چون رسول روم این الفاظ تر — در سماع آورد شد مشتاق تر
دیده را بر جستن عمر گماشت — رخت را و اسب را ضایع گذاشت

هر طرف اندر پی آن مرد کار — میشدی پرسان او دیوانه‌وار
کاین چنین مردی بود اندر جهان — وز جهان مانند جان باشد نهان

جست او را تاش چون بنده بود — لاجرم جوینده یابنده بود

یافتن رسول قیصر روم عمر رض را خفته در زیر خرمابن

دید اعرابی زنی او را دخیل / گفت عمر نک بزیر آن نخیل
زیر خرما بن ز خلقان او جدا / زیر سایه خفته بین سایهٔ خدا
آمد او آنجا و از دور ایستاد / مر عمر را دید و در لرزه فتاد
هیبتی زان خفته آمد بر رسول / حالتی خوش کرد بر جانش نزول
مهر و هیبت هست ضد همدگر / این دو ضد را دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهان را دیده‌ام / پیش سلطانان مه و بگزیده‌ام
از شهانم هیبت و ترسی نبود / هیبت این مرد هوشم را ربود
رفته‌ام در بیشهٔ شیر و پلنگ / روی من زیشان نگردانید رنگ
بس شدستم در مصاف و کارزار / همچو شیر آن دم که باشد کارزار
بس که خوردم بس زدم زخم گران / دل قوی‌تر بوده‌ام از دیگران
بی سلاح این مرد خفته بر زمین / من بهفت اندام لرزان چیست این
هیبت حقست این از خلق نیست / هیبت این مرد صاحب دلق نیست
هر که ترسید از حق و تقوی گزید / ترسد از وی جن و انس و هر که دید
اندرین فکرت بحرمت دست بست / بعد یک ساعت عمر از خواب جست
کرد خدمت مر عمر را و سلام / گفت پیغمبر سلام آنگه کلام
پس علیکش گفت و او را پیش خواند / ایمنش کرد و بنزد خود نشاند
هر که ترسد مر ورا ایمن کنند / مر دل ترسنده را ساکن کنند
لا تخافوا هست نزل خایفان / هست در خور از برای خایف آن
آنکه خوفش نیست چون گویی مترس / درس چه دهی نیست او محتاج درس
خاطر ویرانش را آباد کرد / آن دل از جا رفته را دلشاد کرد
بعد از آن گفتش سخنهای دقیق / در صفات پاک حق نعم الرفیق

سخن گفتن عمر با رسول قیصر و سؤال رسول قیصر روم با عمر

وز نوازشهای حق ابدال را / تا بداند او مقام و حال را
حال چون جلوه‌ست زان زیبا عروس / وین مقام آن خلوت آمد با عروس
جلوه بیند شاه و غیر شاه نیز / وقت خلوت نیست جز شاه عزیز
جلوه کرده عام و خاصان را عروس / خلوت اندر شاه باشد با عروس
هست بسیار اهل حال از صوفیان / نادرست اهل مقام اندر میان
از منازلهای جانش یاد داد / وز سفرهای روانش یاد داد
وز زمانی کز زمان خالی بدست / وز مقام قدس که اجلالی شدست
وز هوایی کاندرو سیمرغ روح / پیش ازین دیدست پرواز و فتوح
هر یکی پروازش از آفاق بیش / وز امید و نهمت مشتاق بیش
چون عمر اغیار رو را یار یافت / جان او را طالب اسرار یافت
شیخ کامل بود و طالب مشتهی / مرد چابک بود و مرکب درگهی
دید آن مرشد که او ارشاد داشت / تخم پاک اندر زمین پاک کاشت
مرد گفتش کای امیرالمؤمنین / جان ز بالا چون در آمد در زمین
مرغ بی‌اندازه چون شد در قفس / گفت حق بر جان فسون خواند و قصص
بر عدمها کان ندارد چشم و گوش / چون فسون خواند همی آید بجوش
از فسون او عدمها زود زود / خوش معلق می‌زند سوی وجود
باز بر موجود افسونی چو خواند / زو دو اسبه در عدم موجود راند
گفت با جسم آیتی تا جان شد او / گفت با خورشید تا رخشان شد او
باز در گوشش دمد نکتهٔ مخوف / در رخ خورشید افتد صد کسوف
گفت در گوش گل و خندانش کرد / گفت با سنگ و عقیق کانش کرد
تا بگوش خاک حق چه خوانده است / کو مراقب گشت و خامش مانده است
تا بگوش ابر آن گویا چه خواند / کو چو مشک از دیدهٔ خود آب راند
در تردد هر که او آشفته است / حق بگوش او معما گفته است
تا کند محبوسش اندر دو گمان / آن کنم کو گفت یا خود ضد آن
هم ز حق ترجیح یابد یک طرف / زان دو یک را برگزیند زان کنف
گر نخواهی در تردد هوش جان / کم فشار این پنبه اندر گوش جان
پنبهٔ وسواس بیرون کن ز گوش / تا بگوش آید ز گردون صد خروش
تا کنی فهم آن معماهاش را / تا کنی ادراک رمز و فاش را

پس محل وحی گردد گوش جان / وحی چه بود گفتن از حس نهان
گوش جان و چشم جان جز این حس است / گوش عقل و گوش ظن زین مفلس است
لفظ جبرم عشق را بی صبر کرد / وانکه عاشق نیست حبس جبر کرد
این معیت با حق است و جبر نیست / این تجلی مه است این ابر نیست
ور بود این جبر جبر عامه نیست / جبر آن اماره خودکامه نیست
جبر را ایشان شناسند ای پسر / که خدا بگشادشان در دل بصر
غیب و آینده بریشان گشت فاش / ذکر ماضی پیش ایشان گشت لاش
اختیار و جبر ایشان دیگرست / قطره‌ها اندر صدفها گوهرست
هست بیرون قطره خرد و بزرگ / در صدف آن در خردست و سترگ
طبع ناف آهوست آن قوم را / از برون خون و درونشان مشکها
تو مگو کاین مایه بیرون خون بود / چون رود در ناف مشکی چون شود
تو مگو کاین مس برون بد محتقر / در دل اکسیر چون گشتست زر
اختیار و جبر در تو بد خیال / چون در ایشان رفت شد نور جلال
نان چو در سفره است باشد آن جماد / در تن مردم شود او روح شاد
در دل سفره نگردد مستحیل / مستحیلش جان کند از سلسبیل
قوت جانست این ای راست خوان / تا چه باشد قوت آن جان جان
نان است قوت تن لیکن در نگر / تا چه قوت جانش باشد ای پسر
گوشت پاره آدمی با عقل و جان / می‌شکافد کوه را با بحر و کان
زور جان کوه کن شق الحجر / زور جان جان در انشق القمر
گر گشاید دل سر انبان راز / جان بسوی عرش سازد ترکتاز
گر زبان گوید ز اسرار نهان / آتش افروزد بسوزد این جهان
فعل حق و فعل ما هر دو ببین / فعل ما را هست دان پیداست این

اضافت کردن آدم علیه السلام زلت خود را بخویشتن که ربنا ظلمنا و اضافت کردن ابلیس بحق تعالی که بما اغویتنی

گر نباشد فعل حق اندر میان / پس مگو کس را چرا کردی چنان
خلق حق افعال ما را موجدست / فعل ما آثار خلق ایزدست
لیک هست این فعل ما مختار ما / زو جزا که مار ما گه یار ما
زانکه ناطق حرف بیند یا غرض / کی شود یک دم محیط دو عرض
گر بمعنی رفت شد غافل ز حرف / پیش و پس یک دم نبیند هیچ طرف
آن زمان که پیش بینی آن زمان / تو پس خود کی ببینی این بدان
چون محیط حرف و معنی نیست جان / چون بود جان خالق این هر دوان
حق محیط جمله آمد ای پسر / وا ندارد کارش از کار دگر
گفت ایزد بان ما را دست کرد / چون ندانند آنکه را خود هست کرد
گفت شیطان که بما اغویتنی / کرد فعل خود نهان دیو دنی
گفت آدم که ظلمنا نفسنا / او ز فعل حق نبد غافل چو ما
در گنه او از ادب پنهانش کرد / زان گنه بر خود زدن او بر بخورد
بعد توبه گفتش ای آدم نه من / آفریدم در تو آن جرم و محن
نی که تقدیر و قضای من بد آن / چون بوقت عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگذاشتم / گفت هم من پاس آنت داشتم
هر که آرد حرمت او حرمت برد / هر که آرد قند لوزینه خورد
طیبات از بهر که للطیبین / یار را خوش کن برنجان و ببین

تمثیل

یک مثال ای دل پی فرقی بیار / تا بدانی جبر را از اختیار
دست کو لرزان بود از ارتعاش / وانکه دستی تو بلرزانی ز جاش
هر دو جنبش آفریده حق شناس / لیک نتوان کرد این با آن قیاس
زین پشیمانی که لرزانیدیش / چون پشیمان نیست مرد مرتعش
مرتعش را کی پشیمان دیده‌ای / بر چنین جبری چه بر چفسیده‌ای
بحث عقل است این چه عقل آن حیله گر / تا ضعیفی ره برد آنجا مگر
بحث عقلی گر در و مرجان بود / آن دگر باشد که بحث جان بود
بحث جان اندر مقامی دیگرست / باده جان را قوامی دیگرست

آن زمان که بحث عقلی ساز بود / این عمر با بوالحکم همراز بود
چون عمر از عقل آمد سوی جان / بوالحکم بوجهل شد در حکم آن
سوی حس و سوی عقل او کاملست / گرچه خود نسبت بجان او جاهلست
بحث عقل و حس اثر دان یا سبب / بحث جانی یا عجب یا بوالعجب
ضوء جان آمد نماند ای مستضی / لازم و ملزوم و نافی مقتضی
زانکه بینا را که نورش بازغست / از عصا و از عصاکش فارغست

تفسیر آیه و هو معکم اینما کنتم و بیان آن

بار دیگر ما بقصه آمدیم / ما ازین قصه برون خود کی شدیم
گر بجهل آییم آن زندان اوست / ور بعلم آییم آن ایوان اوست
گر بخواب آییم مستان وییم / ور به بیداری بدستان وییم
ور بگرییم ابر پر زرق وییم / ور بخندیم آن زمان برق وییم
ور بخشم و جنگ عکس قهر اوست / ور بصلح و عذر عکس مهر اوست
ما کییم اندر جهان پیچ پیچ / چون الف او خود چه دارد هیچ هیچ
چون الف گر تو مجرد میشوی / اندرین ره مرد فرد میشوی
جهد کن تا ترک غیر حق کنی / دل ازین دنیای فانی بر کنی
این سخن را نیست پایان ای پسر / از رسول روم بر گو وز عمر
از عمر چون آن رسول این را شنید / روشنیی در دلش آمد پدید
محو شد پیشش سوال و هم جواب / گشت فارغ از خطا و از صواب
وصل را دریافت بگذشت از فروع / بهر حکمت کرد در پرسش شروع
آب صافی در گلی پنهان شده / جان صافی بستهٔ ابدان شده
فایده فرما که این حکمت چه بود / مرغ را اندر قفس کردن چه بود
گفت تو بحثی شگرفی میکنی / معنیی را بند حرفی میکنی
حبس کردی معنیی آزاد را / بند حرفی کرده تو باد را
از برای فایده این کرده / تو که خود از فایده در پرده
آنکه ازوی فایده زاییده شد / چون نبیند آنچه ما را دیده شد
صد هزاران فایده است و هر یکی / صد هزاران پیش آن یک اندکی
آن دم نطقش که جان جانهاست / چون بود خالی ز معنی گوی راست
آن دم نطقت که جزو جزوهاست / فایده شد کل کل خالی چراست
تو که جزوی کار تو با فایده است / پس چرا در طعن کل آری تو دست
گفت را گر فایده نبود مگو / ور بود هل اعتراض و شکر کو
شکر حق چون طوق هر گردن بود / نی جدال و روترش کردن بود
گر ترش رو بودن آمد شکر و بس / پس چو سرکه شکر گویی نیست کس
سرکه را گر راه باید در جگر / گو بشو سرکنگبین او از شکر

و بیان حدیث من اراد ان یجلس مع الله فلیجلس مع اهل التصوف

معنی اندر شعر جز با خبط نیست / چون فلاسنگست اندر ضبط نیست
آن رسول اینجا رسید و شاه شد / واله اندر قدرت الله شد
آن رسول از خود بشد زین یک دو جام / نی رسالت یاد ماندش نی پیام
سیل چون آمد بدریا بحر گشت / دانه چون آمد بمزرع کشت گشت
چون تعلق یافت نان با بوالبشر / نان مرده زنده گشت و با خبر
موم و هیزم چون فدای نار شد / ذات ظلمانی او انوار شد
سنگ سرمه چونکه شد در دیدگان / سنگ بینایی انجا دیده بان
ای خنک آن مرد کز خود رسته شد / در وجود زنده پیوسته شد
وای آن زنده که با مرده نشست / مرده گشت و زندگی از وی بجست
چون تو در قرآن حق بگریختی / با روان انبیا آمیختی
هست قرآن حالهای انبیا / ماهیان بحر پاک کبریا
ور بخوانی و نه قرآن پذیر / انبیا و اولیا را دیده گیر
ور پذیرایی چو برخوانی قصص / مرغ جانت تنگ آید در قفص
مرغ کو اندر قفص زندانیست / می نجوید رستن از نادانیست
روحهایی کز قفسها رسته اند / انبیا و رهبر شایسته اند
از برون آوازشان آید ز دین / که ره رستن ترا اینست این

[illegible] زین تنگین قفص / غیر این نیست چاره این قفص
خویش را رنجور سازد زار زار / تا ترا بیرون کنند از اشتهار

کاشتهار خلق بندی محکمست / در ره این از بند آهن کی کمست
یک حکایت بشنو ای زیبا رفیق / تا بدانی شرح این سر عمیق

قصهٔ بازرگان که بهندوستان بتجارت میرفت و پیغام دادن طوطے محبوس بطوطیان هندوستان

بود بازرگانے و او را طوطیے / در قفس محبوس زیبا طوطیے

چونکه بازرگان سفر را ساز کرد / سوی هندستان شدن آغاز کرد

هر غلام و هر کنیزک را ز جود / گفت بهر تو چه آرم گوی زود
هر یکی از وی مرادی خواست کرد / جمله را وعده بداد آن نیکمرد

گفت طوطی را چه خواهی ارمغان / کارمت از خطهٔ هندوستان
گفتش آن طوطی که آنجا طوطیان / چون ببینی کن ز حال من بیان

کان فلان طوطی که مشتاق شماست / از قضای آسمان در حبس ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست / وز شما چاره و ره ارشاد خواست

گفت می‌شاید که من در اشتیاق / جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بند سخت / گه شما بر سبزه گاهی بر درخت

اینچنین باشد وفای دوستان / من درین حبس و شما در بوستان
یاد آرید ای مهان زین مرغ زار / یک صبوحی در میان مرغزار

یاد یاران یار را میمون بود / خاصه کان لیلی و این مجنون بود
ای حریفان بت موزون خود / من قدحها می‌خورم پر خون خود

یک قدح می نوش کن بر یاد من / گر همی خواهی که بدهی داد من
یا بیاد این فتادهٔ خاک بیز / چونکه خوردی جرعه‌ای بر خاک ریز

ای عجب آن عهد و آن سوگند کو / وعده‌های آن لب چون قند کو
گر فراق بنده از بد بندگیست / چون تو با بد بد کنی پس فرق چیست

ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ / با طرب‌تر از سماع و بانگ چنگ
ای جفای تو ز دولت خوب‌تر / وانتقام تو ز جان محبوب‌تر

نار تو اینست نورت چون بود / ماتم این تا خود که سورت چون بود
از حلاوتها که دارد جور تو / وز لطافت کس نیابد غور تو

یاد آور از محبتهاے ما / حق مجلسها و صحبتهاے ما
نالم و ترسم که او باور کند / وز ترحم جور را کمتر کند

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد / ای عجب من عاشق این هر دو ضد
والله ار زین خار در بستان شوم / همچو بلبل زین سبب نالان شوم

این عجب بلبل که بگشاید دهان / تا خورد او خار را با گلستان
این چه بلبل این نهنگ آتشی است / جمله ناخوشها ز عشق او را خوشی است

عاشق کل است و خود کل است او / عاشق خویش است و عشق خویش جو
قصهٔ طوطی جان زینسان بود / کو کسی کو محرم مرغان بود

صفت اولی اجنحهٔ طیور عقول الٰهی

کو یکی مرغ ضعیفی بیگناه / واندرون او سلیمان با سپاه

چون بنالد زار بی‌شکر و گله / افتد اندر هفت گردون غلغله
هر دمش صد نامه صد پیک از خدا / یاربی زو شصت لبیک از خدا

زلت او به ز طاعت پیش حق / نزد کفرش جمله ایمانها خلق
هر دمی او را یکی معراج خاص / بر سر تاجش نهد صد تاج خاص

صورتش بر خاک و جان در لامکان / لامکانی فوق وهم سالکان
لامکانی نه که در وهم آیدت / هر دمی در وی خیالی زایدت

بل مکان و لامکان در حکم او / همچو در حکم بهشتی چارجو
شرح این کوته کن و رخ زین بتاب / دم مزن والله اعلم بالصواب

دیدن خواجه در دشت طوطیان و پیغام رسانیدن

باز می‌گردیم ازین ای دوستان / سوی مرغ و تاجر هندوستان

مرد بازرگان پذیرفت این پیام / کو رساند سوی جنس از وی سلام
چونکه تا اقصای هندستان رسید / در بیابان طوطیی چندی بدید

[illegible] پس آواز داد / آن سلام و آن امانت باز داد
طوطیی زان طوطیان لرزید پس / اوفتاد و مرد و بگسستش نفس
شد پشیمان خواجه از گفت خبر / گفت رفتم در هلاک جانور
این مگر خویش است با آن طوطیک / این مگر دو جسم بود و روح یک
این چرا کردم چرا دادم پیام / سوختم بیچاره را زین گفت خام
این زبان چون سنگ و هم آهن وش است / وآنچه بجهد از زبان چون آتش است
سنگ و آهن را مزن بر هم گزاف / گه ز روی نقل و گه از روی لاف
زانکه تاریک است و هر سو پنبه زار / در میان پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند / زان سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند / روبهان مرده را شیران کند
جانها در اصل خود عیسی دمند / یک زمان زخم و دگر مرهم شوند
گر حجاب از جانها برخاستی / گفت هر جانی مسیح آساستی
گر سخن خواهی که گویی چون شکر / صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مشتهای زیرکان / هست حلوا آرزوی کودکان
هر که صبر آورد گردون بر رود / هر که حلوا خورد واپس‌تر شود
[illegible] انداز و آن زبان / گر خورد او زهر قاتل را عیان
آنکه صحت یافت از پرهیز رست / طالب مسکین میان تب درست
گفت پیغمبر که ای طالب جری / هان مکن با هیچ مطلوبی مری
در تو نمرودی است آتش در مرو / رفت خواهی اول ابراهیم شو

در بیان قول شیخ فرید الدین عطار قدس سره

تو صاحب نفسی ای غافل میان خاک خون میخور
که صاحبدل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

چون نه سباح و نه دریایی مرو / کاملی گر خاک گیرد زر شود
ور شکستی خویش از خود رایی / ناقص ار زر برد خاکستر شود
دست ناقص دست شیطان است و دیو / زانکه اندر دام تکلیف است و ریو
او ز قعر بحر گوهر آورد / چون قبول حق بود آن مرد راست
هر چه گیرد علتی علت شود / کفر گیرد کاملی ملت شود
جهل آید پیش او دانش شود / ای مری کرده پیاده با سوار
از زیانها سود بر سر آورد / دست او در کارها دست خدا است
جهل شد علمی که در ناقص رود / سر نخواهی برد اکنون پای دار

تعظیم کردن ساحران موسی را که اول شما بیندازید

ساحران در عهد فرعون لعین / ساحران او را مکرم داشتند
چون مری کردند با موسی ز کین / گر نمی‌خواهی عصا افکن نخست
لیک موسی را مقدم داشتند / زانکه ایشان کرده بودند آن ادب
گفت نی اول شما ای ساحران / افکنید آن مکرها را در میان
این قدر تعظیم دین شان را خرید / وزد ری آن دست و پاشان بر برید
ساحران چون حق او بشناختند / دست و پا در جرم آن در باختند
تو چو کوشی او زبان فی جنس تو / لقمه و نکته است کامل را حلال
تو نه کاملی مخور می باش لال / گوشها را حق بفرمود انصتوا
مدتی خامش بود او جمله گوش / کودک اول چون بزاید شیرنوش
مدتی می بایدش لب دوختن / از سخن گویان سخن آموختن
تا نیاموزد نگوید صد یکی / ور نگوید حشو گوید بی شکی
ور نباشد گوش تی تی می کند / خویشتن را گنگ گیتی می کند
لال باشد کی کند در نطق جوش / کر اصلی کش نبود آغاز گوش
زانکه اول سمع باید نطق را / سوی منطق از ره سمع اندر آ
وادخلوا الابیات من ابوابها / واطلبوا الارزاق من اسبابها
نطق کان موقوف راه سمع نیست / جز که نطق خالق بی طمع نیست
مبدع است او تابع استاد نه / مسند جمله ورا اسناد نه
باقیان هم در حرف هم در مقال / تابع استاد و محتاج مثال
زین سخن گر نیستی بیگانه / دلق و اشکی گیر در ویرانه

دانکه آدم زان عتاب از اشک رست / اشک تر باشد دم توبه‌پرست
بهر گریه آدم آمد بر زمین / تا بود گریان و نالان و حزین
آدم از فردوس و از بالای هفت / پای ماچان از برای عذر رفت
گر ز پشت آدمی وز صلب او / در طلب می‌باش هم در طلب او
ز آتش دل و آب دیده نقل ساز / بوستان از ابر و خورشیدست باز
تو چه دانی ذوق آب دیدگان / عاشق نانی تو چون نادیدگان
گر تو این انبان ز نان خالی کنی / پر ز گوهرهای اجلالی کنی
طفل جان از شیر شیطان باز کن / بعد از آنش با ملک انباز کن
تا تو تاریک و ملول و تیره‌ای / دان که با دیو لعین همشیره‌ای
لقمه‌ای کان نور افزود و کمال / آن بود آورده از کسب حلال
روغنی کاید چراغ ما کشد / آب خوانش چون چراغی را کشد
علم و حکمت زاید از لقمه حلال / عشق و رقت آید از لقمه حلال
چون ز لقمه تو حسد بینی و دام / جهل و غفلت زاید آن را دان حرام
هیچ گندم کاری و جو بر دهد / دیده‌ای اسپی که کره خر دهد
لقمه تخمست و برش اندیشه‌ها / لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها
زاید از لقمه حلال اندر دهان / میل خدمت عزم رفتن آن جهان
زاید از لقمه حلال ای معنوی / در دل پاک تو و در دیده نور
این سخن پایان ندارد ای کیا / بحث بازرگان و طوطی کن بیا

باز گفتن بازرگان با طوطی آنچه در هندوستان دیده

کرد بازرگان تجارت را تمام / باز آمد سوی منزل شادکام
هر غلامی را بیاورد ارمغان / هر کنیزک را ببخشید او نشان
گفت طوطی ارمغان بنده کو / آنچه دیدی آنچه گفتی بازگو
گفت نی من خود پشیمانم از آن / دست خود خایان و انگشتان گزان
من چرا پیغام خامی از گزاف / بردم از بی‌دانشی و از نشاف
گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست / چیست آن کین خشم و غم را مقتضیست
گفت گفتم آن شکایتهای تو / با گروهی طوطیان همتای تو
آن یکی طوطی ز دردت بوی برد / زهره‌اش بدرید و لرزید و بمرد
من پشیمان گشتم این گفتن چه بود / لیک چون گفتم پشیمانی چه سود
نکته‌ای کان جست ناگه از زبان / همچو تیری دان که جست آن از کمان
وانگردد از ره آن تیر ای پسر / بند باید کرد سیلی را ز سر
چون گذشت از سر جهانی را گرفت / گر جهان ویران کند نبود شگفت
فعل را در غیب اثر زادنیست / وان موالیدش بحکم خلق نیست
بی‌شریکی جمله مخلوق خداست / آن موالید ارچه نسبتشان بماست
زید پرانید تیری سوی عمرو / عمرو را بگرفت تیرش همچو نمر
مدت سالی همی زایید درد / دردها را آفریند حق نه مرد
عمرو دایم ماند در درد و وجل / دردها می‌زاید آنجا تا اجل
زان موالید وجع چون مرد او / زید را ز اول سبب قتال گو
آن وجعها را بدو منسوب دار / گرچه هست آن جمله صنع کردگار
همچنین کشت و دم و دام و جماع / آن موالیدست حق را مستطاع
بسته درهای موالید از سبب / چون پشیمان شد ولی آن دست رب
اولیا را هست قدرت از اله / تیر جسته باز آرندش ز راه
گفته ناگفته کند از فتح باب / تا از آن نه سیخ سوزد نه کباب
از همه دلها که آن نکته شنید / آن سخن را کرد محو و ناپدید
گرت برهان باید و حجت مها / بازخوان من آیة او ننسها
آیه انسوکم ذکری بخوان / قدرت نسیان نهادنشان بدان
چون به تذکیر و به نسیان قادرند / بر همه دلهای خلقان قاهرند
چون به نسیان بست او راه نظر / کار نتوان کرد ور باشد هنر
خلتم سخریة اهل السمو / از نبی خوانید تا انسوکم
صاحب ده پادشاه جسمهاست / صاحب دل شاه دلهای شماست
فرع دید آمد عمل بی هیچ شک / پس نباشد مردم الا مردمک

مرده‌اش چون مرگ کش بیند خورد / در جهد گر مرد یک کس پی نبرد
سر تمامی این را نیارد گفت آن / منع می‌آید ز صاحب مرکزان

چون فراموشی خلق و یادشان / با ویست و او رسد فریادشان
صد هزاران نیک و بد را آن بهی / میکند هر شب ز دلهاشان تهی

روز دلها را از آن پر میکند / آن صدفها را پر از در میکند
آن همه اندیشهٔ پیشانها / میشناسد از هدایت جانها

پیشه و فرهنگ تو آید به تو / تا در اسباب بگشاید به تو
پیشهٔ زرگر به آهنگر نشد / خوی این خوش‌خو بدان منکر نشد

پیشه‌ها و خلقها همچون جهیز / سوی خصم آیند روز رستخیز
سوی کان بر نهادت غالب است / هم بذات تصویر عشرت واجب است

پیشه‌ها و خلقها از بعد خواب / واپس آید هم به خصم خود شتاب
پیشه‌ها و اندیشه‌ها در وقت صبح / هم بدانجا شد که بود آن حسن و قبح

چون کبوترهای پیک از شهرها / سوی شهر خویش آرد بهرها
هر چه جنسی سوی اصل خود رود / جزو سوی کل خود راجع شود

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطی و مردن آن طوطی در قفس و نوحه خواجه بر وی

چون شنید آن مرغ کان طوطی چه کرد / پس بلرزید اوفتاد و گشت سرد

خواجه چون دیدش فتاده همچنین / برجهید و زد کله را بر زمین
چون بدین رنگ و بدین حالش بدید / خواجه برجست و گریبان را درید

گفت ای طوطی خوب خوش‌حنین / این چه بودت این چرا گشتی چنین
ای دریغا مرغ خوش آواز من / ای دریغا همدم و همراز من

ای دریغا مرغ خوش‌الحان من / راح روح و روضه و ریحان من
گر سلیمان را چنین مرغی بدی / کی خود او مشغول آن مرغان شدی

ای دریغا مرغ کارزان یافتم / زود روی از روی او بر تافتم
ای زبان تو بس زیانی مر مرا / چون تویی گویا چه گویم من ترا

ای زبان هم آتش و هم خرمنی / چند این آتش درین خرمن زنی
در نهان جان از تو افغان میکند / گرچه هر چه گوییش آن میکند

ای زبان هم گنج بی‌پایان تویی / ای زبان هم رنج بی‌درمان تویی
هم صفیر و خدعهٔ مرغان تویی / هم انیس ظلمت کفران تویی

هم صفیر و رهبر مرغان تویی / هم انیس وحشت هجران تویی
چند امانم میدهی ای بی امان / ای تو زه کرده به کین من کمان

نک بپرانیده‌ای مرغ مرا / در چراگاه ستم کم کن چرا
یا جواب من بگو یا داد ده / یا مرا ز اسباب شادی یاد ده

ای دریغا نور ظلمت‌سوز من / ای دریغا صبح روزافروز من
ای دریغا مرغ خوش‌پرواز من / ز انتها پریده تا آغاز من

عاشق رنج است نادان تا ابد / خیز لا اقسم بخوان تا فی کبد
از کبد فارغ بدم با روی تو / وز زبد صافی بدم در جوی تو

این دریغاها خیال دیدن است / وز وجود نقد خود ببریدن است
غیرت حق بود و با حق چاره نیست / کو دلی کز حکم حق صد پاره نیست

غیرت آن باشد که آن غیر همه است / آنک افزون از بیان و دمدمه است
ای دریغا اشک من دریا بدی / تا نثار دلبر زیبا شدی

طوطی من مرغ زیرکسار من / ترجمان فکرت و اسرار من
هر چه روزی داد و ناداد آیدم / او ز اول گفته تا یاد آیدم

طوطیی کاید ز وحی آواز او / پیش از آغاز وجود آغاز او
اندرون تست آن طوطی نهان / عکس او را دیده تو بر این و آن

میبرد شادیت را تو شاد ازو / میپذیری ظلم را چون داد ازو
ای که جان را بهر تن میسوختی / سوختی جان را و تن افروختی

سوختم من سوخته خواهد کسی / تا ز من آتش زند اندر خسی
سوخته چون قابل آتش بود / سوخته بستان که آتش‌کش بود

ای دریغا ای دریغا ای دریغ / کانچنان ماهی نهان شد زیر میغ
چون زنم دم کآتش دل تیز شد / شیر هجر آشفته و خونریز شد

آنکه او هشیار خود تند است و مست ** چون بود چون او قدح گیرد بدست
شیر مستی کز صفت بیرون بود ** از بسیط مرغزار افزون بود
قافیه اندیشم و دلدار من ** گویدم مندیش جز دیدار من
خوش نشین ای قافیه اندیش من ** قافیه دولت توئی در پیش من
حرف چه بود تا تو اندیشی از آن ** صوت چه بود خار دیوار رزان
حرف و صوت و گفت را بر هم زنم ** تا که بی این هر سه با تو دم زنم
آن دمی کز آدمش کردم نهان ** با تو گویم ای تو اسرار جهان
آن دمی را که نگفتم با خلیل ** وان غمی را که نداند جبرئیل
آن دمی کز وی مسیحا دم نزد ** حق ز غیرت نیز بی ما هم نزد
ما چه باشد در لغت اثبات و نفی ** من نه اثباتم منم بی ذات و نفی
من کسی در ناکسی دریافتم ** پس کسی در ناکسی دربافتم
جمله شاهان پست پست خویش را ** جمله مستان مست مست خویش را
جمله شاهان بندهٔ بندهٔ خودند ** جمله خلقان مردهٔ مردهٔ خودند
میشود صیاد مرغان را شکار ** تا کند ناگاه ایشان را شکار
دلبران بر بیدلان فتنه بجان ** جمله معشوقان شکار عاشقان
هر که عاشق دیدیش معشوق دان ** کو بنسبت هست هم این هم آن
تشنگان گر آب جویند از جهان ** آب هم جوید بعالم تشنگان
چونکه عاشق اوست تو خاموش باش ** او چو گوشت میکشد تو گوش باش
بند کن چون سیل سیلانی کند ** ورنه رسوائی و ویرانی کند
من چه غم دارم که ویرانی بود ** زیر ویران گنج سلطانی بود
غرق حق خواهد که باشد غرق‌تر ** همچو موج بحر جان زیر و زبر
زیر دریا خوشتر آید یا زبر ** تیر او دلکش‌تر آید یا سپر
پس زبون وسوسه باشی دلا ** گر طرب را باز دانی از بلا
گر مرادت را مذاق شکر است ** بی مرادی نی مراد دلبر است
هر ستاره‌اش خونبهای صد هلال ** خون عالم ریختن او را حلال
ما بها و خونبها را یافتیم ** جانب جان باختن بشتافتیم
ای حیات عاشقان در مردگی ** دل نیابی جز که در دلبردگی
من دلش جسته بصد ناز و دلال ** او بهانه کرده با من از ملال
گفتم آخر غرق تست این عقل و جان ** گفت رو رو بر من این افسون مخوان
من ندانم آنچه اندیشیدهٔ ** ای دو دیده دوست را چون دیدهٔ
ای گران جان خوار دیدستی مرا ** زانکه بس ارزان خریدستی مرا
هر که او ارزان خرد ارزان دهد ** گوهری طفلی بقرصی نان دهد
غرق عشقی‌ام که غرقست اندرین ** عشقهای اولین و آخرین
مجملش گفتم نکردم زان بیان ** ورنه هم افهام سوزد هم زبان
من چو لب گویم لب دریا بود ** من چو لا گویم مراد الا بود
من ز شیرینی نشستم رو ترش ** من ز بسیاری گفتارم خمش
تا که شیرینی ما از دو جهان ** در حجاب رو ترش باشد نهان
تا که در هر گوش ناید این سخن ** یک همی گویم ز صد سر لدن

تفسیر قول حکیم سنائی رحمة الله علیه بهر چه از راه وا مانی چه کفر آن حرف و چه ایمان ٭ بهر چه از دوست وا مانی چه زشت آن نقش و چه زیبا ٭ و فی معنی قول النبی علیه السلام ان سعدا لغیور وانا اغیر منه والله تعالی اغیر منی ومن غیرته حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن

جمله عالم زان غیور آمد که حق ** برد در غیرت برین عالم سبق
او چو جانست و جهان چون کالبد ** کالبد از جان پذیرد نیک و بد
هر که محراب نمازش گشت عین ** سوی ایمان رفتنش میدان تو شین
هر که شد مر شاه را او جامه‌دار ** هست خسران بهر شاهش اتجار
هر که با سلطان شود او همنشین ** بر درش بنشستن بود حیف و غبین
دست بوسش چون رسید از پادشاه ** گر گزیند بوس پا باشد گناه
گرچه سر بر پا نهادن خدمت است ** پیش آن خدمت خطا و زلت است

شاه را غیرت بود بر هر که او / بو گزیند بعد از آن که دید رو
غیرت حق بر مثل گندم بود / کاه خرمن غیرت مردم بود
اصل غیرت‌ها بدانید از اله / آن خلقان فرع حق بی اشتباه
شرح این بگذارم و گیرم گله / از جفای آن نگار ده دله
نالم ایرا ناله‌ها خوش آیدش / از دو عالم ناله و غم بایدش
چون ننالم تلخ از دستان او / چون نیم در حلقهٔ مستان او
چون نباشم همچو شب بی روز او / بی وصال روی روزافروز او
ناخوش او خوش بود در جان من / جان فدای یار دل‌رنجان من
عاشقم بر رنج خویش و درد خویش / بهر خشنودی شاه فرد خویش
خاک غم را سرمه سازم بهر چشم / تا ز گوهر پر شود دو بحر چشم
اشک کان از بهر او بارند خلق / گوهرست و اشک پندارند خلق
من ز جان جان شکایت میکنم / من نیم شاکی روایت میکنم
دل همی گوید کزو رنجیده‌ام / وز نفاق سست می خندیده‌ام
راستی کن ای تو فخر راستان / ای تو صدر و من درت را آستان
آستان و صدر در معنی کجاست / ما و من کو آن طرف کان یار ماست
ای رهیده جان تو از ما و من / ای لطیفهٔ روح اندر مرد و زن
مرد و زن چون یک شود آن یک تویی / چونکه یکها محو شد آنک تویی
این من و ما بهر آن بر ساختی / تا تو با خود نرد خدمت باختی
تا تو با او تو یک جوهر شوی / عاقبت محض بیان و بر شوی
تا من و تو ها همه یک جان شوند / عاقبت مستغرق جانان شوند
این همه هست و بیا ای امر کن / ای منزه از بیان و از سخن
جسم جسمانه تواند دیدنت / در خیال آرد غم و خندیدنت
دل که او بستهٔ غم و خندیدنست / تو مگو کو لایق آن دیدنست
آنکه او بستهٔ غم و خنده بود / او بدین دو عاریت زنده بود
باغ سبز عشق کو بی منتهاست / جز غم و شادی درو بس میوه‌هاست
عاشقی زین هر دو حالت برترست / بی بهار و بی خزان سبز و ترست
ده زکات روی خوب ای خوب‌رو / شرح جان شرحه شرحه بازگو
کز کرشمهٔ غمزهٔ غمازه‌ای / بر دلم بنهاد داغی تازه‌ای
من حلالش کردم از خونم بریخت / من همی گفتم حلال او می گریخت
چون گریزانی ز نالهٔ خاکیان / غم چه ریزی بر دل غمناکیان
ای که هر صبحی که از مشرق بتافت / همچو چشمهٔ مشرقت در جوش یافت
چه بهانه میدهی شیدات را / ای بهانه شکر لبهات را
ای جهان کهنه را تو جان نو / از تن بی جان و دل افغان شنو
شرح گل بگذار از بهر خدا / شرح بلبل گو که شد از گل جدا
از غم و شادی نباشد جوش ما / با خیال و وهم نبود هوش ما
حالتی دیگر بود کان نادرست / تو مشو منکر که حق بس قادرست
تو قیاس از حالت انسان مکن / منزل اندر جور و در احسان مکن
جور و احسان رنج و شادی حادثست / حادثان میرند و حقشان وارثست
صبح شد ای صبح را پشت و پناه / عذر مخدومی حسام الدین بخواه
عذرخواه عقل کل و جان تویی / جان جان و تابش مرجان تویی
تافت نور صبح ما از نور تو / در صبوحی با می منصور تو
داده تو چون چنین دارد مرا / باده که بود تا طرب آرد مرا
باده در جوشش گدای جوش ماست / چرخ در گردش گدای هوش ماست
باده از ما مست شد نی ما ازو / عالم از ما هست شد نی ما ازو
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم / خانه خانه کرده قالب را چو موم
بس درازست این حدیث خواجه گو / تا چه شد احوال آن مرد نکو

رجوع بحکایت خواجهٔ تاجر

خواجه اندر آتش و درد و حنین / صد پراکنده همی گفت اینچنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز / گاه سودای حقیقت گه مجاز
مرد غرقه گشته جانی میکند / دست را در هر گیاهی میزند

تا کدامین دست گیرد زین خطر / دست و پایی می‌زنم از بیم سر
دوست دارد دوست این آشفتگی / کوشش بیهوده به از خفتگی

آنکه او شاهست او بیکار نیست / ناله از وی طرفه کو بیمار نیست
بهر این فرمود رحمان ای پسر / کل یوم هو فی شان ای پسر

اندرین ره می‌تراش و می‌خراش / تا دم آخر دمی فارغ مباش
تا دم آخر دمی آخر بود / که عنایت با تو صاحب‌سر بود

هر که می‌کوشد اگر مرد و زنست / گوش و چشم شاه جان بر روزنست
بعد از آنش از قفس بیرون فکند / طوطیک پرید تا شاخ بلند

بیرون انداختن مرد تاجر طوطی را از قفس و پریدن آن

طوطی مرده چنان پرواز کرد / کآفتاب از چرخ ترکی تاز کرد

خواجه حیران گشت اندر کار مرغ / بیخبر ناگه بدید اسرار مرغ
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب / از بیان حال خودمان ده نصیب

او چه کرد آنجا که تو آموختی / چشم ما از مکر خود بر دوختی
ساختی مکری و ما را سوختی / سوختی ما را و خود افروختی

گفت طوطی کو بفعلم پند داد / که رها کن لطف آواز و گشاد
زانکه آوازت ترا در بند کرد / خویش را مرده پی این پند کرد

یعنی ای مطرب شده با عام و خاص / مرده شو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت بر چنند / غنچه باشی کودکانت بر کنند

دانه پنهان کن بکلی دام شو / غنچه پنهان کن گیاه بام شو
هر که داد او حسن خود را در مزاد / صد قضای بد سوی او رو نهاد

حیلها و خشمها و رشکها / بر سرش بارد چو آب از مشکها
دشمنان او را ز غیرت می‌درند / دوستان هم روزگارش می‌برند

آنکه غافل بود از کشت بهار / او چه داند قیمت این روزگار
در پناه لطف حق باید گریخت / کو هزاران لطف بر ارواح ریخت

تا پناهی یابی آنگه چه پناه / آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی را نه دریا یار شد / نه بر اعداشان بکین قهار شد

آتش ابراهیم را نی قلعه بود / تا برآورد از دل نمرود دود
کوه یحیی را نه سوی خویش خواند / قاصدانش را بزخم سنگ راند

گفت ای یحیی بیا در من گریز / تا پناهت باشم از شمشیر تیز

وداع کردن طوطی خواجه را و پریدن

یک دو پندش داد طوطی بی نفاق / بعد از آن گفتش سلام الفراق
الوداع ای خواجه کردی مرحمت / کردی آزادم ز قید و مظلمت

الوداع ای خواجه رفتم تا وطن / هم شوی آزاد روزی همچو من
خواجه گفتش فی امان الله برو / مر مرا اکنون نمودی راه نو

سخره پنهانستان اصلی رو نهاد / بعد شدت از فرج دل گشته شاد
خواجه با خود گفت کین پند منست / راه او گیرم که این ره روشنست

جان من کمتر ز طوطی کی بود / جان چنین باید که نیکو پی بود

مضرت تعظیم خلق و انگشت نما شدن

تن قفس شکلست زان شد خار جان / در فریب داخلان و خارجان
اینش گوید من شوم همراز تو / وانش گوید نی منم انباز تو

اینش گوید نیست چون تو در وجود / در کمال و فضل و در احسان و جود
آنش گوید هر دو عالم آن تست / جمله جانهامان طفیل جان تست

اینش خواند گاه عیش و خرمی / اینش گوید گاه نوش و همدمی
او چو بیند خلق را سرمست خویش / از تکبر می‌رود از دست خویش

او نداند که هزاران را چو او / دیو افکندست اندر آب جو
لطف و سالوس جهان خوش لقمه‌ایست / کمترش خور کان پر آتش لقمه‌ایست

آتشش پنهان و ذوقش آشکار / دود او ظاهر شود پایان کار
تو مگو آن مدح را من کی خورم / از طمع می‌گوید او پی می‌برم

مادحت گر هجو گوید بر ملا / روزها سوزد دلت زان سوزها
گرچه دانی کو ز حرمان گفت آن / کان طمع که داشت از تو شد زیان

[illegible]ت و اندرون
[illegible] هست از جنون

آن اثر هم روزها باقی بود
مایهٔ کبر و خداع جان شود

لیک ننماید چو شیرین هست مدح
بد نماید زانکه تلخ افتاد قدح

همچو مطبوخست و حب کان را خوری
تا بدیری شورش و رنج اندری

ور خوری حلوا بود ذوقش دمی
این اثر چون آن نمی‌پاید همی

چون نمی‌پاید همی‌پاید نهان
هر ضدی را تو بضد او بدان

چون شکر پاید نهان تاثیر او
بعد حینی دمل آرد نیش جو

نفس از بس مدحها فرعون شد
کن ذلیل النفس هونا لا تسد

تا توانی بنده شو سلطان مباش
زخم کش چون گوی شو چوگان مباش

ورنه چون لطفت نماند وین جمال
از تو آید آن حریفان را ملال

آن جماعت کت همی‌دادند ریو
چون ببینندت بگویندت که دیو

جمله گویندت چو بینندت بدر
مرده از گور خود بر کرده سر

همچو امرد که خدا نامش کنند
تا بدین سالوس در دامش کنند

چونکه در بدنامی آید ریش او
دیو ننگ آید ز تفتیش او

دیو سوی آدمی شد بهر شر
سوی تو ناید که از دیوی بتر

تا تو بودی آدمی دیو از پیت
می‌دوید و می‌چشانید او میت

چون شدی در خوی دیوی استوار
می‌گریزد از تو دیو ای نابکار

آنکه اندر دامنت آویخت او
چون چنین گشتی ز تو بگریخت او

تفسیر ما شاء الله کان و ما لم یشا لم یکن

ما همه گفتیم لیک اندر بسیج
بی عنایات خدا هیچیم هیچ

بی عنایات حق و خاصان حق
گر ملک باشد سیاهستش ورق

ای خدای قادر بی چند و چون
واقفی بر حال بیرون و درون

ای خدا ای فضل تو حاجت روا
با تو یاد هیچکس نبود روا

اینقدر ارشاد تو بخشیده‌ای
تا بدین بس عیب ما پوشیده‌ای

قطرهٔ دانش که بخشیدی ز پیش
متصل گردان بدریاهای خویش

قطرهٔ علمست اندر جان من
وارهانش از هوا وز خاک تن

پیش از آن کین خاکها خسفش کنند
پیش از آن کین بادها نشفش کنند

گرچه چون نشفش کند تو قادری
کش از ایشان واستانی واخری

قطره کو در هوا شد یا که ریخت
از خزینهٔ قدرت تو کی گریخت

گر در آید در عدم یا صد عدم
چون بخوانیش او کند از سر قدم

صد هزاران ضد ضد را می‌کشد
بازشان حکم تو بیرون می‌کشد

از عدمها سوی هستی هر زمان
هست یا رب کاروان در کاروان

خاصه هر شب جمله افکار و عقول
نیست گردد غرق در بحر نغول

باز وقت صبح چون اللهیان
بر زنند از بحر سر چون ماهیان

در خزان آن صد هزاران شاخ و برگ
از هزیمت رفته در دریای مرگ

زاغ پوشیده سیه چون نوحه گر
در گلستان نوحه کرده بر خضر

باز فرمان آید از سالار ده
مر عدم را کانچه خوردی باز ده

آنچه خوردی واده ای مرگ سیاه
از نبات و دارو و برگ و گیاه

ای برادر عقل یکدم با خود آر
دمبدم در تو خزانست و بهار

باغ دل را سبز و تر و تازه بین
پر ز غنچه و ورد و سرو و یاسمین

ز انبهی برگ پنهان گشته شاخ
ز انبهی گل نهان صحرا و کاخ

این سخنهایی که از عقل کلست
بوی آن گلزار و سرو و سنبلست

بوی گل دیدی که آنجا گل نبود
جوش مل دیدی که آنجا مل نبود

بو قلاوز است و رهبر مر ترا
می‌برد تا خلد و کوثر مر ترا

بو دوای چشم باشد نورساز
شد ز بویی دیدهٔ یعقوب باز

بوی بد مر دیده را تاری کند
بوی یوسف دیده را یاری کند

تو که یوسف نیستی یعقوب باش
همچو او با گریه و آشوب باش

تو چو شیرین نیستی فرهاد باش
چون نه لیلی چو مجنون گرد فاش

بیت چند از حکیم غزنوی / تا بیابی در تن کهنه نوی

بشنو اسرار دل رحمان گوش کن / هوش را جان ساز و جان را هوش کن

تفسیر قول حکیم سنائی قدس سره - ابیات

ناز را روی بباید همچو ورد / چون نداری گرد بدخوئی مگرد

عیب باشد چشم نابینا و باز / زشت باشد روی نازیبا و ناز

پیش یوسف نازش و خوبی مکن / جز نیاز و آه یعقوبی مکن

معنی مردن ز طوطی بد نیاز / در نیاز و فقر خود را مرده ساز

تا دم عیسی ترا زنده کند / همچو خویشت خوب و فرخنده کند

در بهاران کی شود سرسبز سنگ / خاک شو تا گل برویی رنگ رنگ

سالها تو سنگ بودی دلخراش / آزمون را یک زمانی خاک باش

داستان پیر چنگی که در عهد عمر از بهر خداوند تعالی در گورستان در روز بینوائی چنگ می زد

در بیان این شنو یک داستان / [illegible]

این شنیدستی که در عهد عمر / بود چنگی مطربی با کر و فر

بلبل از آواز او بیخود شدی / یک طرب ز آواز خوبش صد شدی

مجلس و مجمع دمش آراستی / وز نوای او قیامت خاستی

همچو اسرافیل کاوازش بفن / مردگان را جان در آرد در بدن

یا رسیلی بود اسرافیل را / کز سماعش پر برستی فیل را

سازد اسرافیل روزی ناله را / جان دهد پوسیدهٔ صدساله را

انبیا را در درون هم نغمه‌هاست / طالبان را زان حیات بی‌بهاست

نشنود آن نغمه‌ها را گوش حس / کز ستمها گوش حس باشد نجس

نشنود نغمهٔ پری را آدمی / کو بود ز اسرار پریان اعجمی

گرچه هم نغمهٔ پری زین عالم است / نغمهٔ دل برتر از هر دو دم است

که پری و آدمی زندانی‌اند / هر دو در زندان این نادانی‌اند

معشر الجن سورهٔ رحمن بخوان / تستطیعوا تنفذوا را باز دان

سورة الرحمن [illegible] / [illegible]

کار ایشان ست زان سوی پری / گر بود روشن چو چونی سر بسر

نغمه‌هاست اندرون اولیا / اولا گوید که ای اجزای لا

هین ز لای نفی سرها بر زنید / وین خیال و وهم یکسو افکنید

ای همه پوسیده در کون و فساد / جان باقیتان نرویید و نزاد

گر بگویم شمه‌ای زان نغمه‌ها / جانها سر بر زنند از دخمه‌ها

گوش را نزدیک کن کان دور نیست / لیک نقل آن به تو دستور نیست

هین که اسرافیل وقتند اولیا / مرده را زیشان حیاتست و نما

جانهای مرده اندر گور تن / بر جهد ز آوازشان اندر کفن

گوید این آواز ز آواها جداست / زنده کردن کار آواز خداست

ما بمردیم و بکلی کاستیم / بانگ حق آمد همه برخاستیم

بانگ حق اندر حجاب و بی حجیب / آن دهد کو داد مریم را ز جیب

ای فناتان نیست کرده زیر پوست / باز گردید از عدم ز آواز دوست

مطلق آن آواز خود از شه بود / گرچه از حلقوم عبدالله بود

گفته او را من زبان و چشم تو / من حواس و من رضا و خشم تو

رو که بی یسمع و بی یبصر توی / سر توی چه جای صاحب سر توی

تفسیر من کان لله کان الله له

چون شدی من کان لله از وله / حق ترا باشد که کان الله له

گه توی گویم ترا گاهی منم / هر چه گویم آفتاب روشنم

هر کجا تابم ز مشکات دمی / حل شد آنجا مشکلات عالمی

هر کجا تاریکی آید ناسزا / از فروغ ما شود [illegible]

ظلمتی را کافتابش بر نداشت / از دم ما گردد آن ظلمت چو چاشت

آدمی را او بخویش اسما نمود / دیگران را ز آدم اسما می‌گشود

تو بخواه از خم بخواه از سبو / کاین سبو را هم مدد باشد ز خم

نور خواه از مه طلب خواهی ز خور / نور مه هم ز آفتابست ای پسر

مقتبس شو زود چون یابی نجوم / گفت پیغمبر که اصحابی نجوم

خواه از آدم گیر نورش خواه ازو / خواه از خم گیر می خواه از کدو

کین کدو با خم پیوسته است سخت / نی چو تو شاد آن کدوی نیک بخت

گفت طوبی من رآنی مصطفی / والذی یبصر لمن وجهی رأی

چون چراغی نور شمعی را کشید / هر که دید آن را یقین آن شمع دید

همچنین تا صد چراغ ار نقل شد / دیدن آخر لقای اصل شد

خواه از نور پسین بستان تو آن / هیچ فرقی نیست خواه از شمع جان

در معنی حدیث ان لربکم فی ایام دهرکم نفحات الا فتعرضوا لها

خواه بین نور از چراغ آخرین / خواه بین نورش ز شمع غابرین

گفت پیغمبر که نفحتهای حق / اندرین ایام می‌آرد سبق

گوش و هش دارید این اوقات را / در ربایید این چنین نفحات را

نفحه آمد مر شما را دید و رفت / هر که را می‌خواست جان بخشید و رفت

نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش / تا ازین هم وانمانی خواجه تاش

جان آتش یافت زو آتش کشی / جان مرده یافت در خود جنبشی

جان ناری یافت از وی انطفا / مرده پوشید از بقای او قبا

تازگی و جنبش طوبیست این / همچو جنبشهای خلقان نیست این

گر در افتد در زمین و آسمان / زهره‌هاشان آب گردد در زمان

خود ز بیم این دم بی منتها / باز خوان فابین ان یحملنها

ورنه خود اشفقن منها چون بدی / گرنه از بیمش دل که خون شدی

دوش دیگر گونه می‌داد دست / لقمه‌ای چندی درآمد ره ببست

بهر لقمه گشته لقمانی گرو / وقت لقمانست ای لقمه برو

از هوای لقمه این خارخار / از کف لقمان همی جویید خار

در کف او خار و سایه‌ش نیز نیست / لیکتان از حرص آن تمییز نیست

خار دان آن را که خرما دیده‌ای / زانکه بس نان کور و بس نادیده‌ای

جان لقمان که گلستان خداست / پای جانش خستهٔ خاری چراست

اشتر آمد این وجود خارخوار / مصطفی زادی برین اشتر سوار

اشترا تنگ گلی بر پشت تست / کز نسیمش در تو صد گلزار رست

میل تو سوی مغیلانست و ریگ / تا چه گل چینی ز خار مرده ریگ

ای بگشته زین طلب از کو بکو / چند گویی کین گلستان کو و کو

پیش ازان کین خار پا بیرون کنی / چشم تاریکست جولان چون کنی

آدمی کو می‌نگنجد در جهان / در سر خاری همی گردد نهان

مصطفی آمد که سازد همدمی / کلمینی یا حمیرا کلمی

ای حمیرا آتش اندر نه تو نعل / تا ز نعل تو شود این کوه لعل

این حمیرا لفظ تانیث است و جان / نام تانیثش نهند این تازیان

لیک از تانیث جان را باک نیست / روح را با مرد و زن اشراک نیست

از مونث وز مذکر برترست / این نه آن جانست کز خشک و ترست

این نه آن جانست کافزاید ز نان / یا گهی باشد چنین گاهی چنان

خوش کننده است و خوش و عین خوشی / بی خوشی نبود خوشی ای مرتشی

چون تو شیرین از شکر باشی بود / کان شکر گاهی ز تو غایب شود

چون شکر گردی ز تاثیر وفا / پس شکر کی از شکر باشد جدا

هر مجنس است آنکه باشد بیوفا / سبب ما یار نبا نعم الوفا

عاشق از حق چون غذا یابد رحیق / عقل آنجا گم شود گم ای رفیق

عقل جزوی عشق را منکر بود / گرچه بنماید که صاحب سر بود

زیرک و داناست اما نیست نیست / تا فرشته لا نشد اهرمنیست

او بقول و فعل یار ما بود / چون بحکم حال آیی لا بود

لا بود چون او نشد از هست نیست / چونکه طوعا لا نشد کرها بسیست

جان کمالست و ندای او کمال / مصطفی گویان ارحنا یا بلال

ای بلال افراز بانگ سلسلت / زان دمی کاندر دمیدم در دلت

ای بلال این گلبنت را جان سپار / خیز ای بلبل ز جان می‌کن نثار

زان دمی کادم ازو مدهوش شد / هوش اهل آسمان بیهوش شد

[illegible marginal commentary]

مصطفی بیخویش شد زان خوب صوت
شد نمازش از شب تعریس فوت
سر ازان خواب مبارک بر نداشت
تا نماز صبحدم آمد بچاشت
در شب تعریس پیش آن عروس
یافت جان پاک ایشان دستبوس
عشق و جان هر دو نهانند و ستیر
گر عروسش خوانده‌ام عیبی مگیر
از ملال یار خامش کردمی
گر همو مهلت بدادی یکدمی
لیک میگوید بگو هین عیب نیست
جز تقاضای قضای غیب نیست
عیب باشد کو نبیند جز که عیب
عیب کی بیند روان پاک غیب
عیب شد نسبت بمخلوق جهول
نی بنسبت با خداوند قبول
کفر هم نسبت بخالق حکمتست
چون بما نسبت کنی کفر آفتست
ور یکی عیبی بود با صد حیات
بر مثال چوب باشد در نبات
در ترازو هر دو را یکسان کشند
زانکه آن هر دو چو جسم و جان خوشند
پس بزرگان این نگفتند از گزاف
جسم پاکان عین جان افتاد صاف
گفتشان و نفسشان و نقششان
جمله جان مطلق آمد بی نشان
جان دشمن‌دارشان جسمیست صرف
چون زیاد از نرد او اسمیست صرف
آن بخاک اندر شد و کل خاک شد
وین نمک اندر شد و کل پاک شد
آن نمک کزوی محمد املح است
زان حدیث با نمک او افصح است
این نمک باقیست از میراث او
با تواند آن وارثان او بجو
پیش تو شسته ترا خود پیش کو
پیش هستت جان پیش اندیش کو
گر تو خود را پیش و پس داری گمان
بستهٔ جسمی و محرومی ز جان
زیر و بالا پیش و پس وصف تن است
بی جهتها ذات جان روشن است
برگشا از نور پاک شه نظر
تا نپنداری تو چون کوته نظر
که همینی در غم و شادی و بس
ای عدم کو مر عدم را پیش و پس
از وجود و از عدم گر بگذری
از حیات تا حیات نی بر خوری
روز باران است می‌رو تا بشب
نی ازین باران ازان باران رب
هست باران را ز ابری با زبان
که تو بینی در درون چشم جان
چشم جان را پاک کن نیکو نگر
تا ازان باران عیان بینی خضر

سوال کردن عائشه رض از پیغمبر علیه السلام که باران شده بود امروز جامهای مبارک تو تر نگشت و جواب آن

مصطفی روزی بگورستان نشست
با جنازه مردی از یاران برفت
خاک را در گور او آکنده کرد
زیر خاک آن دانه‌اش را زنده کرد
این درختانند همچون خاکیان
دستها برکرده‌اند از خاکدان
سوی خلقان صد اشارت میکنند
وانکه گوش استش عبارت میکنند
تیز گوشان باز از ایشان نغمه‌ها
نغمه‌ها آواز ایشان بشنوند
با زبان سبز و با دست دراز
از ضمیر خاک میگویند راز
همچو بطان سر فرو برده بآب
گشته طاوسان و بوده چون غراب
در زمستانشان اگر محبوس کرد
آن غرابان را خدا طاوس کرد
در زمستانشان اگر چه داد مرگ
زنده‌شان کرد از بهار و داد برگ
منکران گویند خود هست این قدیم
این چرا بندیم بر رب کریم
حجابها را بر درید از هم گسست
ورنه قایم این جهان ازو قایمست
کوری ایشان درون دوستان
حق برویانید باغ و بوستان
هر گلی کاندر درون بویا بود
آن گل از اسرار کل گویا بود
بوی ایشان رغم انف منکران
گرد عالم میرود پرده دران
منکران همچون جعل زان بوی گل
یا چو نازک مغز در بانگ دهل
خویشتن مشغول میسازند و غرق
چشم میدزدند ازین لمعان برق
چشم میدزدند و آنجا چشم نی
چشم آن باشد که بیند مامنی
چون ز گورستان پیمبر بازگشت
سوی صدیقه شد و همراز گشت
چشم صدیقه چو بر رویش فتاد
پیش آمد دست بر وی می‌نهاد
بر عمامه و روی او و موی او
بر گریبان و بر و بازوی او
گفت پیغمبر چه میجویی شتاب
گفت باران آمد امروز از سحاب
جامهایت می‌بجویم در طلب
تر نمی‌بینم ز باران ای عجب

گفت چه بر سر فکندی از ازار / گفت کردم آن ردای تو خمار
گفت بهر آن نمود ای پاک جیب / چشم پاکت را خدا باران غیب
نیست آن باران ازین ابر شما / هست ابری دیگر و دیگر سما
زین چنین باران ز ابر دیگریست / غیبت حق در نزولش مضمرست

بشنو از قول سنائی در رموز / سینه تا در آمد آسمانی بر کنوز

تفسیر بیت حکیم سنائی روح الله روحه

گر تو باشی آشنای باطن دیده ای / زود یابی سر سر بگزیده ای
آسمانهاست در ولایت جان / کارفرمای آسمان جهان
در ره روح پست و بالاهاست / کوههای بلند و صحراهاست
پیرو ما اندرین رمزی گفت / در حقیقت زین ... سفت

غیب را ابری و آبی دیگرست / آسمان و آفتابی دیگرست
ناید آن الا که بر خاصان پدید / باقیان فی لبس من خلق جدید
هست باران از پی پروردگی / هست باران از پی پژمردگی
نفع باران بهاری بوالعجب / باغ را باران پاییزی چو تب
آن بهاری ناز پروردش کند / وین خزانی ناخوش و زردش کند
همچنین سرما و باد و آفتاب / بر تفاوت دان و سررشته بیاب
همچنین در غیب انواع است این / در زیان و سود و در ربح و غبین
این دم ابدال باشد زان بهار / در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
فعل باران بهاری با درخت / آید از انفاسشان با نیکبخت
گر درخت خشک باشد در مکان / عیب آن از باد جان‌افزا مدان
باد کار خویش کرد و بر وزید / آنکه جانی داشت بر جانش گزید
وانکه جانی نیست ... / وای آن جانی که او جان ...

در حدیث است اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم واجتنبوا برد الخریف فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم

قول پیغمبر شنو ای جان کن / ور کسی از خویشتن انکار و ظن
گفت پیغمبر ز سرمای بهار / تن مپوشانید یاران زینهار
زانکه با جان شما آن می‌کند / کان بهاران با درختان می‌کند
پس گریزید از خزان و سرمای او / در بهاران بر ... قوت جو
در بهاران جامه از تن برکنید / تن برهنه جانب گلشن روید
لیک بگریزید از باد خزان / کان کند کان کرد با باغ و رزان
راویان این را بظاهر برده‌اند / هم بر آن صورت قناعت کرده‌اند
بی‌خبر بودند از سر آن گروه / کوه را دیده ندیده کان بکوه
آن خزان نزد خدا نفس و هواست / عقل و جان همچون بهارست و بقاست
گر ترا عقلیست جزوی در نهان / کامل العقلی بجو اندر جهان
جزو تو از کل او کلی شود / عقل کل بر نفس چون غلی شود
پس بتأویل این بود کانفاس پاک / چون بهارست و حیات و برگ و تاک
از حدیث اولیا نرم و درشت / تن مپوشان زانکه دینت راست پشت
گرم گوید سرد گوید خوش بگیر / تا ز گرم و سرد بجهی وز سعیر
گرم و سردش نوبهار زندگی / مایهٔ صدق و یقین و بندگی است
زانکه زان بستان جانها زنده است / زان جواهر بحر دل آکنده است
بر دل عاقل هزاران غم بود / گر ز باغ دل خلالی کم شود
پس سؤالش کرد صدیقه ز صدق / با خشوع و با ادب از جوش عشق

کای خلاصهٔ هستی ز بهر وجود / حکمت باران امروزی چه بود

پرسیدن عایشه رضی الله عنها که یا رسول الله سر باران امروزینه چه بود

این ز بارانهای رحمت بود یا / بهر تهدیدست و عدل کبریا
این از آن لطف بهاریات بود / یا ز پاییزی پر آفات بود
گفت این از بهر تسکین غمست / کز مصیبت بر نژاد آدمست
گر بر آن آتش بماندی آدمی / بس خرابی در فتادی و کمی
این جهان ویران شدی اندر زمان / حرصها بیرون شدی از مردمان
استن این عالم ای جان غفلتست / هوشیاری این جهان را آفتست

هوشیاری زان جهانست و جهان / غالب آید پست گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یخ / هوشیاری آب و این عالم وسخ
زان جهان اندک ترشح میرسد / تا نغژد در جهان حرص و حسد
گر ترشح بیشتر گردد ز غیب / نی هنر ماند درین عالم نه عیب

بقیه قصه پیر چنگی و بیان مخلص آن

این ندارد حد سوی آغاز رو / سوی قصه مرد چنگی باز رو
مطربی کزوی جهان شد پر طرب / رست از آوازش خیالات عجب
از نوایش مرغ دل حیران شدی / وز صدایش هوش جان حیران شدی
چون برآمد روزگار و پیر شد / باز جانش از عجز پشه گیر شد
مازچه گر پیل باشد بیگمان / پشه‌اش سازد ضعیف ناتوان
پشت او خم گشت همچون پشت خم / ابروان بر چشم همچون پاردم
گشت آواز لطیف جانفزاش / ناخوش و مکروه و زشت و دلخراش
آن نوای رشک زهره آمده / همچو آواز خر پیری شده
خود کدامین خوش که آن ناخوش نشد / یا کدامین سقف کان مفرش نشد
غیر آواز عزیزان در صدور / که بود از عکس دمشان نفخ صور
اندرونی کاندرونها مست ازوست / نیستی کین هستهامان هست ازوست
کهربای فکر و هر آواز او / لذت الهام و وحی و راز او
چونکه مطرب پیرتر گشت و ضعیف / شد ز بی کسبی رهین یک رغیف
گفت عمر و مهلتم دادی بسی / لطفها کردی خدایا با خسی
معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال / باز نگرفتی ز من روزی نوال
نیست کسب امروز مهمان توام / چنگ بهر تو زنم کان توام
چنگ را برداشت شد الله جو / سوی گورستان یثرب آه گو
گفت خواهم از حق ابریشم بها / کو به نیکویی پذیرد قلبها
چنگ زد بسیار و گریان سر نهاد / چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد
خواب بردش مرغ جانش از حبس رست / چنگ و چنگی را رها کرد و بجست
گشت آزاد از تن و رنج جهان / در جهان ساده و صحرای جان
جان او آنجا سرایان ماجرا / کاندرینجا گر بماندندی مرا
خوش بدی جانم درین باغ و بهار / مست این صحرا و غیبی لاله زار
بی پر و بی پا سفر می‌کردمی / بی لب و دندان شکر می‌خوردمی
ذکر و فکری فارغ از رنج دماغ / کردمی با ساکنان چرخ لاغ
چشم بسته عالمی می‌دیدمی / ورد و ریحان بی کفی می‌چیدمی
مرغ آبی غرق دریای عسل / عین ایوبی شراب و مغتسل
که بدو ایوب از پا تا بفرق / پاک شد از رنجها چون نور شرق
گر بود این چرخ در حجمش گرست / نیست نزد آن جهان تنگ و پست
مثنوی در حجم گر بودی چو چرخ / در نگنجیدی درو زین نیم برخ
کان زمین و آسمان بس فراخ / کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
وین جهانی کاندرین خوابم نمود / از گشایش پر و بالم را گشود
این جهان و راهش ار پیدا بدی / کم کسی یک لحظه‌ای اینجا بدی
امر می‌آمد که نی طامع مشو / چون ز پایت خار بیرون شد برو
مول مولی میزد آنجا جان او / در فضای رحمت و احسان او

در خواب گفتن هاتف مر عمر را رضی الله عنه کی چندین زر از بیت المال بآن مرد ده کی در گورستان خفته است

آن زمان حق بر عمر خوابی گماشت / تا که خویش از خواب نتوانست داشت
در عجب افتاد کین معهود نیست / این ز غیب افتاد بی مقصود نیست
سر نهاد و خواب بردش خواب دید / کامدش از حق ندا جانش شنید
آن ندایی کاصل هر بانگ و نواست / خود ندا آنست و این باقی صداست
ترک و کرد و پارسی گو و عرب / فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جای ترک و تاجیکست و زنگ / فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ
هر دمی از وی همی آید الست / جوهر و اعراض می‌گردند هست
گر نمی‌آید بلی زیشان ولی / آمدنشان از عدم باشد بلی

ای بگفتم تا شنائی سنگ و چوب / در بیابان معنی هستها چوب

استن حنانه از هجر رسول / ناله می‌زد همچو ارباب عقول

در میان مجلس وعظ آنچنان / کز وی آگه گشت هم پیر و جوان

در تحیر مانده اصحاب رسول / کز چه می‌نالد ستون با عرض و طول

نالیدن ستون حنانه از فراق پیغمبر علیه السلام که جماعت انبوه شدند که ما روی مبارک ترا چون بر آن نشسته نمی‌بینیم و منبر ساختند و شنیدن رسول خدا ناله ستون را بصریح و مکالمات آنحضرت با آن

گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون / گفت جانم از فراقت گشت خون

از فراق تو مرا چون سوخت جان / چون ننالم بی تو ای جان جهان

مسندت من بودم از من تاختی / بر سر منبر تو مسند ساختی

پس رسولش گفت کای نیکو درخت / ای شده با سر تو همراز بخت

گر همی خواهی ترا نخلی کنند / شرقی و غربی ز تو میوه چنند

یا در آن عالم حقت سروی کند / تا تر و تازه بمانی تا ابد

گفت آن خواهم که دایم شد بقاش / بشنو ای غافل کم از چوبی مباش

آن ستون را دفن کرد اندر زمین / تا چو مردم حشر گردد یوم دین

تا بدانی هر که را یزدان بخواند / از همه کار جهان بیکار ماند

هر که را باشد ز یزدان کار و بار / یافت بار آنجا و بیرون شد ز کار

وانکه او را نبود از اسرار داد / کی کند تصدیق او ناله جماد

گوید آری نی ز دل بهر وفاق / تا نگویندش که هست اهل نفاق

گر نبندی واقفان امر کن / در جهان رد گشته بودی این سخن

صد هزاران ز اهل تقلید و نشان / افکندشان نیم وهمی در گمان

که بظن تقلید و استدلالشان / قایم است و جمله پر و بالشان

شبهه انگیزد آن شیطان دون / درفتند این جمله کوران سرنگون

پای استدلالیان چوبین بود / پای چوبین سخت بی تمکین بود

غیر آن قطب زمان دیده‌ور / کز ثباتش کوه گردد خیره سر

پای نابینا عصا باشد عصا / تا نیفتد سرنگون او بر حصا

آن سواری کو سپه را شد ظفر / اهل دین را کیست سلطان بصر

با عصا کوران اگر ره دیده‌اند / در پناه خلق روشن دیده‌اند

گر نه بینایان بدندی و شهان / جمله کوران خود بمردندی عیان

نی ز کوران کشت آید نی درود / نی عمارت نی تجارتها و سود

گر نکردی رحمت و افضالتان / در شکستی چوب استدلالتان

این عصا چه بود قیاسات و دلیل / آن عصا که دادشان بینا جلیل

او عصاتان داد تا پیش آمدید / آن عصا از خشم هم بر وی زدید

چون عصا شد آلت جنگ و نفیر / آن عصا را خرد بشکن ای ضریر

حلقه کوران بچه کار اندرید / دیده‌بان را در میانه آورید

دامن او گیر کو دادت عصا / در نگر کآدم چها دید از عصی

چون عصا شد مار و استن با خبر / معجزه موسی و احمد در نگر

از عصا ماری و از استن حنین / پنج نوبت می‌زنند از بهر دین

گر نه نامعقول بودی این مزه / کی بدی حاجت بچندین معجزه

هر چه معقول است عقلش می‌خورد / بی بیان معجزه بی جزر و مد

این طریق بکر نامعقول بین / در دل هر مقبلی مقبول بین

آنچنان کز بیم آدم دیو و دد / در جزایر در رمیدند از حسد

هم ز بیم معجزات انبیا / سر کشیده منکران زیر گیا

تا بناموس مسلمانی زیند / در تسلس تا ندانی که کیند

همچو قلابان بر آن نقد تباه / نقره می‌مالند و نام پادشاه

ظاهر الفاظشان توحید و شرع / باطن آن همچو در نان تخم صرع

فلسفی را زهره نی تا دم زند / دم زند دین حقش بر هم زند

دست و پای او جماد و جان او / هر چه گوید آن دو در فرمان او

با زبان گرچه که تهمت می‌نهند / دست و پاهاشان گواهی می‌دهند

سنگها اندر کف بوجهل بود / گفت ای احمد بگو این چیست زود

گر رسولی چیست در مشتم نهان / چون خبر داری ز راز آسمان

اظهار معجزهٔ پیغمبر علیه السلام بسخن آمدن سنگریزه در دست ابوجهل و گواهی دادن برسالت آنحضرت

گفت چون خواهی بگویم کان چه‌هاست / یا بگویند آنکه ما حقیم و راست

گفت بوجهل این دوم نادرترست / گفت آری حق از آن قادرترست

گفت شش پاره حجر در مشت تست / بشنو از هر یک تو تسبیح درست

از میان مشت او هر پاره سنگ / در شهادت گفتن آمد بی‌درنگ

لا اله گفت و الا الله گفت / گوهر احمد رسول الله سفت

چون شنید از سنگها بوجهل این / زد ز خشم آن سنگها را بر زمین

گفت نبود مثل تو ساحر دگر / ساحران را سر توئی و تاج سر

چون بدید آن معجزه بوجهل تفت / گشت از خشم و سبوی خاک تفت

ره گرفت و رفت از پیش رسول / زهرها اندر دهان شست فضول

[illegible] / سنگ کفر و زنار قهر او برفت

خاک بر فرقش که شد کور و لعین / چشم او ابلیس آمد خاک بین

این سخن را نیست پایان ای عمو / قصهٔ آن پیر چنگی باز گو

بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی و پیغام رسانیدن باو

بازگرد و حال مطرب گوش دار / زانکه عاجز گشت مطرب ز انتظار

بانگ آمد مر عمر را کای عمر / بندهٔ ما را ز حاجت باز خر

بنده‌ای داریم خاص و محترم / سوی گورستان تو رنجه کن قدم

ای عمر برجه ز بیت المال عام / هفتصد دینار در کف نه تمام

پیش او بر کای تو ما را اختیار / این قدر بستان کنون معذور دار

این قدر از بهر ابریشم بها / خرج کن چون خرج شد اینجا بیا

پس عمر زان هیبت آواز جست / تا میان را بهر این خدمت ببست

سوی گورستان عمر بنهاد رو / در بغل همیان دوان در جستجو

گرد گورستان دوانه شد بسی / غیر آن پیر او ندید آنجا کسی

گفت این نبود دگر باره دوید / مانده گشت و غیر آن پیر او ندید

گفت حق فرمود ما را بنده‌ایست / صافی و شایسته و فرخنده‌ایست

پیر چنگی کی بود خاص خدا / حبذا ای سر پنهان حبذا

بار دیگر گرد گورستان بگشت / همچو آن شیر شکاری گرد دشت

چون یقین گشتش که غیر پیر نیست / گفت در ظلمت دل روشن بسیست

آمد او با صد ادب آنجا نشست / بر عمر عطسه فتاد و پیر جست

مر عمر را دید و ماند اندر شگفت / عزم رفتن کرد و لرزیدن گرفت

گفت در باطن خدایا از تو داد / محتسب بر پیرکی چنگی فتاد

چون نظر اندر رخ آن پیر کرد / دید او را شرمسار و روی زرد

پس عمر گفتش مترس از من مرم / کت بشارتها ز حق آورده‌ام

چند یزدان مدحت خوی تو کرد / تا عمر را عاشق روی تو کرد

پیش من بنشین و مهجوری مساز / تا بگوشت گویم از اقبال راز

حق سلامت میکند میپرسدت / چونی از رنج و غمان بی‌حدت

نک قراضهٔ چند ابریشم بها / خرج کن این را و باز اینجا بیا

پیر لرزان گشت چون این را شنید / دست میخائید و بر خود میطپید

بانگ میزد کای خدای بی‌نظیر / بس که از شرم آب شد بیچاره پیر

چون بسی بگریست و از حد رفت درد / چنگ را زد بر زمین و خرد کرد

گفت ای بوده حجابم از اله / ای مرا تو راه‌زن از شاه راه

ای بخورده خون من هفتاد سال / ای ز تو رویم سیه پیش کمال

ای خدای با عطای با وفا / رحم کن بر عمر رفته در جفا

داد حق عمری که هر روزی از آن / کس نداند قیمت آن در جهان

خرج کردم عمر خود را دم بدم / در دمیدم جمله را در زیر و بم

آه کز یاد ره و پردهٔ عراق / رفت از یادم دم تلخ فراق

وای کز تری زیر افکند خرد / خشک شد کشت دل من دل بمرد

او اهل کشاد از این بست و جهان / کاروان بگذشت و بیگه شد نهار / ای خدا فریاد زین فریادخواه / داد خواهم نی ز کس زین دادخواه

دو کس چون ... دم در جهان / عمر شد هفتاد سال از من جهان / داد خود از کس نیابم جز مگر / زانکه او از من به من نزدیکتر

کاین منی از وی رسد دم دم مرا / پس سیه بینم چو این شد کم مرا / همچو آن کو با تو باشد زر شمر / سوی او دارد نه سوی خود نظر

گردانیدن عمر نظر او را از مقام گریه که هستی است بمقام استغراق

همچنین در گریه و در ناله او / می‌شمردی جرم چندین ساله او

پس عمر گفتش که این زاری تو / هست هم آثار هشیاری تو / بعد از آن او را از آن حالت براند / زاعتذارش سوی استغراق خواند

هست هشیاری ز یاد ما مضی / ماضی و مستقبلت پردهٔ خدا / آتش اندر زن به هر دو تا به کی / پر گره باشی ازین هر دو چو نی

تا گره با نی بود همراز نیست / همنشین آن لب و آواز نیست / چون بطوف خود بطوفی مرتدی / چون بخانه آمدی هم با خودی

ای خبرهات از خبرده بی‌خبر / توبهٔ تو از گناه تو بتر / راه فانی گشته راه دیگرست / زانکه هشیاری گناه دیگرست

ای تو از حال گذشته توبه جو / کی کنی توبه ازین توبه بگو / گاه بانگ زیر را قبله کنی / گاه گریه زار را قبله زنی

چونکه فاروق آینهٔ اسرار شد / جان پیر از اندرون بیدار شد / همچو جان بی‌گریه و بی‌خنده شد / جانش رفت و جان دیگر زنده شد

حیرتی آمد درونش آن زمان / که برون شد از زمین و آسمان / جستجویی از ورای جستجو / من نمی‌دانم تو می‌دانی بگو

حال و قالی از ورای حال و قال / غرق گشته در جمال ذوالجلال / غرقه‌ای نه که خلاصی باشدش / یا بجز دریا کسی بشناسدش

عقل جزو از کل گویا نیستی / گر تقاضا بر تقاضا نیستی / چون تقاضا بر تقاضا می‌رسد / موج آن دریا بدینجا می‌رسد

چونکه قصهٔ حال پیر اینجا رسید / پیر و حالش روی در پرده کشید / پیر دامن را ز گفت و گو فشاند / نیم گفته در دهان ما بماند

از پی این عیش و عشرت ساختن / صد هزاران جان بشاید باختن / در شکار بیشهٔ جان باز باش / همچو خورشید جهان جانباز باش

جانفشان افتاد خورشید بلند / هر دمی تی می‌شود پر می‌کنند / جان فشان ای آفتاب معنوی / مر جهان کهنه را بنما نوی

در وجود آدمی جان و روان / می‌رسد از غیب چون آب روان / هر زمان از غیب نو نو می‌رسد / وز جهان تن برون شو می‌رسد

تفسیر دعاء آن دو فرشته که هر روز بر سر بازار منادی می‌کنند که اللهم اعط کل منفق خلفاً و کل ممسک تلفاً و بیان آنکه منفق مجاهد راه حق است نه مسرف راه هوا

گفت پیغمبر که دایم بهر پند / دو فرشته خوش منادی می‌کنند

کای خدایا منفقان را سیر دار / هر درمشان را عوض ده صد هزار

ای خدایا ممسکان را در جهان / تو مده الا زیان اندر زیان

ای خدایا منفقان را ده خلف / ای خدایا ممسکان را ده تلف / منفق و ممسک محل بین بود / چون محل باشد و شد گر می‌شود

ای بسا امساک کز انفاق به / مال حق را جز به امر حق مده / تا عوض یابی تو مال بیکران / تا نباشی از عداد کافران

کاشتران قربان همی کردند تا / چیره گردد تیغشان بر مصطفی / امر حق را باز دان از وسوسه / امر حق را در نیابد هر دلی

چون غلام یاغیی کو عدل کرد / مال شاهان بر یاغیان بذل کرد / طرفه ترکان را همی دید احمد دل / که منافق کرده‌ام ایشان به دل

عدل این یاغی و دادش نزد شاه / چه فزاید دوری و روی سیاه / در نبی انذار اهل غفلت است / کاین همه انفاقشان حسرت است

مهتران مکه در حرب رسول
بودشان قربان بامید قبول

قربانی کردن سروران عرب بامید قبول افتادن

بهر این مؤمن همی گوید ز بیم
در نماز اهدنا الصراط المستقیم
آن درم دادن سخی را لایق است
جان سپردن خود سخای عاشق است

نان دهی از بهر حق نانت دهند
جان دهی از بهر حق جانت دهند
گر بریزد برگهای این چنار
برگ بی برگیش بخشد کردگار

گر نماند از جود در دست تو مال
کی کند فضل اله‌ات پایمال
هر که کارد گردد انبارش تهی
لیکش اندر مزرعه باشد بهی

وانکه در انبار ماند و صرفه کرد
اسپش و موش و حوادثهاش خورد
این جهان نفی است در اثبات جو
صورتت صفرست در معنیت جو

جان شور تلخ پیش تیغ بر
جان چون دریای شیرین را بخر
ور نمی‌تانی شدن زین آستان
باری از من گوش کن این داستان

قصه خلیفه که در کرم از حاتم طائی گذشته بود

یک خلیفه بود در ایام پیش
کرده حاتم را گدای جود خویش

رایت اکرام و جود افراشته
فقر و حاجت از جهان برداشته
بحر و کان از بخششش صاف آمده
داد او از قاف تا قاف آمده

در جهان خاک ابر و آب بود
مظهر بخشایش وهاب بود
از عطایش بحر و کان در زلزله
سوی جودش قافله بر قافله

قبله حاجات در و دروازه‌اش
رفته در عالم بجود آوازه‌اش
هم عجم هم روم هم ترک و عرب
مانده از جود و سخایش در عجب

آب حیوان بود و دریای کرم
زنده گشته هم عرب زو هم عجم
اندر ایام چنین سلطان داد
بشنو اکنون داستانی با گشاد

قصه اعرابی درویش و ماجرا کردن زن با او از فقر و درویشی

یک شب اعرابی زنی مر شوی را
گفت و از حد برد گفت و گوی را

کین همه فقر و جفا ما می‌کشیم
جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم
نان‌مان نی نان خورش‌مان درد و رشک
کوزه‌مان نی آبمان از دیده اشک

جامه ما روز تاب آفتاب
شب نهالین و لحاف از ماهتاب
قرص مه را قرص نان پنداشته
دست سوی آسمان برداشته

ننگ درویشان ز درویشی ما
روز و شب از روزی اندیشی ما
خویش و بیگانه شده از ما رمان
بر مثال سامری از مردمان

گر بخواهم از کسی یک مشت نسک
مر مرا گوید خمش کن مرگ و جسک
مر عرب را فخر غزوست و عطا
در عرب ما همچو خطا اندر خطا

چه غزا ما بی غزا خود کشته‌ایم
ما بشمشیر عدم سرگشته‌ایم
چه خطا ما بی خطا در آتشیم
چه نوا ما در دو عالم ناخوشیم

چه عطا ما بر گدایی می‌تنیم
مر مگس را در هوا رگ می‌زنیم
گر کسی مهمان رسد گر من منم
شب بخسپد دلقش از تن بر کنم

زین نمط زین ماجرا و گفتگو
بر دو از حد عبارت پیش شو
کز غنا و فقر ما گشتیم خوار
سوختیم از اضطراب و اضطرار

تا بکی ما این چنین خواری کشیم
غرقه اندر بحر درد و آتشیم
ناگه ار روزی در آید میهمان
شرمساریها بریم از وی بجان

نیست حیله کاری گر بود بی ثبوت
وانکه لقمش میهمان سازیم قوت

مغرور شدن مریدان محتاج و تشنه عیان مزور و ایشان را شیخ و واصل پنداشتن و نقد را از نقل نادانستن و نیافتن

بهر این گفتند دانایان یقین
میهمان محسنان باید شدن

تو مرید و میهمان آن کسی
کو ستاند حاصلت را از خسی
نیست چیره چون ترا چیره کند
نور ندهد مر ترا تیره کند

چون ورا نوری نبد اندر قران
نور کی یابند از وی دیگران
همچو اعمش کو کند داروی چشم
چه کشد در چشمها الا که پشم

حال ما اینست در فقر و عنا
هیچ مهمانی مبا مغرور ما
قحط ده سال ار ندیدی در صور
چشمها بگشا و اندر ما نگر

[illegible] مدعی / در دلش ظلمت زبانش شعشعی
از خدا بویی نه او را نه اثر / دعوی‌اش افزون ز شیث و بوالبشر
دیو ننموده ورا هم نقش خویش / او همی گوید ز ابدالیم و بیش
حرف درویشان بدزدیده بسی / تا گمان آید که هست او خود کسی
خرده گیرد در سخن بر بایزید / ننگ دارد از درون او یزید
هر که داند مرد را چون بایزید / روز حشرش گردد با یزید
بی‌نوا از نان و خوان آسمان / پیش او ننداخت حق یک استخوان
او ندا کرده که خوان بنهاده‌ام / نائب حقم خلیفه‌زاده‌ام
الصلا ساده‌دلان پیچ پیچ / تا خورید از خوان جودم هیچ هیچ
سالها بر وعدهٔ فردا کسان / گرد آن در گشته فردا نارسان
دیر باید تا که سرّ آدمی / آشکارا گردد از بیش و کمی
زیر دیوار بدن گنجی است یا / خانهٔ مورست و مار و اژدها
چونکه پیدا گشت کان چیزی نبود / عمر طالب رفته آگاهی چه سود

در بیان آنکه نادر افتد که مریدی در مدعی مزور اعتقاد کند بصدق و بمقامی رسد که شیخش بخواب ندیده باشد و آب و آتش او را گزند نرساند و شیخش را گزند رساند ولی نادرست

لیک نادر طالبی آید کز فروغ / در حق او نافع آید آن دروغ
او بقصد نیک خود جایی رسد / گرچه جان پنداشت آن آمد جسد
چون تحری در دل شب قبله را / قبله نی و آن نماز او روا
مدعی را قحط جان اندر سرست / لیک ما را قحط نان بر ظاهرست
ما چرا چون مدعی پنهان کنیم / بهر ناموس مزور جان کنیم
مرد را رو می‌نماید حالها / که ندیدست هیچ شیخش سالها

صبر فرمودن اعرابی زن خود را

شوی گفتش چند جویی دخل و کشت / خود چه ماند از عمر افزونتر گذشت
عاقل اندر بیش و نقصان ننگرد / زانکه هر دو همچو سیلی بگذرد
خواه صاف و خواه سیل تیره رو / چون نمی‌پاید دمی از وی مگو
اندرین عالم هزاران جانور / می‌زید خوش عیش بی زیر و زبر
شکر می‌گوید خدا را فاخته / بر درخت و برگ شب ناساخته
حمد می‌گوید خدا را عندلیب / کاعتماد رزق بر توست ای مجیب
باز دست شاه را کرده نوید / از همه مردار ببریده امید
همچنین از پشه گیری تا به پیل / شد عیال الله و حق نعم المعیل
این همه غمها که اندر سینه‌هاست / از بخار و گرد باد و بود ماست
این غمان بیخ کن چون داس ماست / این چنین شد و آنچنان وسواس ماست
دانکه هر رنجی ز مردن پاره‌ایست / جزو مرگ از خود بران گر چاره‌ایست
چون ز جزو مرگ نتوانی گریخت / دانکه کلش بر سرت خواهند ریخت
جزو مرگ ار گشت شیرین مر ترا / دانکه شیرین می‌کند کل را خدا
دردها از مرگ می‌آید رسول / از رسولش رو مگردان ای فضول
هر که شیرین می‌زید او تلخ مرد / هر که او تن را پرستد جان نبرد
گوسفندان را ز صحرا می‌کشند / آنکه فربه‌تر مر او را می‌کشند
شب گذشت و صبح آمد ای قمر / چند این افسانه گیری ز سر
تو جوان بودی و قانع‌تر بدی / زر طلب گشتی خود اول زر بدی
زر بدی پر میوه چون کاسد شدی / وقت میوه پختنت فاسد شدی
میوه‌ات باید که شیرین‌تر شود / چون رسن تابان نه واپس‌تر رود
جفت مایی جفت باید هم صفت / تا برآید کارها با مصلحت
جفت باید بر مثال همدگر / در دو جفت کفش و موزه در نگر
گر یکی کفشی ز دو تنگ آیدت / هر دو جفتش کار ناید مر ترا
جفت در یک خرد و آن دیگر بزرگ / جفت شیر بیشه دیدی هیچ گرگ
راست ناید بر شتر جفت جوال / آن یکی خالی و این پر مال مال
من روم سوی قناعت دل‌قوی / تو چرا سوی شناعت می‌روی
مرد قانع از سر اخلاص و سوز / زین نسق می‌گفت با زن تا به روز

زن برو زد بانگ کای ناموس کیش / من فسون تو نخواهم خورد بیش

ترهات از دعوی و دعوت مگو / رو سخن از کبر و از نخوت مگو

چند حرف طمطراق و کار و بار / کار و حال خود ببین و شرم دار

نصیحت کردن زن مر شوی را که سخن افزون از قدم و مقام خود مگو لم تقولون ما لا تفعلون که این سخنها اگرچه راست است اما این مقام ترا نیست و سخن فوق مقام زیان آرد

نخوت و دعوی و کبر ترهات / دور کن از دل که تا یابی نجات

کبر زشت و از گدایان زشت‌تر / روز سرد و برف وانگه جامه تر

چند آخر دعوی و باد و بروت / ای ترا خانه چو بیت العنکبوت

از قناعت کی تو جان افروختی / از قناعت‌ها تو نام آموختی

گفت پیغمبر قناعت چیست گنج / گنج را تو وانمی‌دانی ز رنج

این قناعت نیست جز گنج روان / تو مزن لاف ای غم و رنج روان

تو مخوانم جفت و کمتر زن بغل / جفت انصافم نیم جفت دغل

چون قدم با شاه و با بگ می‌زنی / چون مگس را در هوا رگ می‌زنی

با سگان زین استخوان در چالشی / چون نی اشکم تهی در ناله‌ای

سوی من منگر بخواری سست سست / تا نگویم آنچه در رگهای تست

عقل خود را از من افزون دیده‌ای / تو مرا کم عقل چون بگزیده‌ای

همچو گرگ زشت اندر ما مجه / ای ز ننگ عقل تو بی عقل به

چونکه عقل تو عقیله مردمست / آن نه عقلست آن که مار و کژدمست

خصم ظلم و مکر تو الله باد / دست ظلم تو ز ما کوتاه باد

هم تو ماری هم فسونگر ای عجب / مارگیر و ماری ای ننگ عرب

زاغ اگر زشتی خود بشناختی / همچو برف از رنج و غم بگداختی

مرد افسونگر بخواند چون عدو / او فسون بر مار و مار افسون برو

گر نبودی دام او افسون مار / کی فسون مار را گشتی شکار

مرد افسونگر ز حرص کسب و کار / در نیابد آن زمان افسون مار

مار گوید ای فسونگر هین و هین / آن خود دیدی فسون من ببین

تو بنام حق فریبی مر مرا / تا کنی رسوای شور و شر مرا

نام حقم بست نی آن رای تو / نام حق را دام کردی وای تو

نام حق بستاند از تو داد من / من بنام حق سپردم جان و تن

تا بزخم من رگ جانت برد / یا ترا چون من بزندانی برد

زن ازین گونه خشن گفتارها / خواند بر شوی خود او طومارها

مرد چون این طعنه‌ها از زن شنفت / مستمع شد بعد ازان بین تا چه گفت

نصیحت مرد زن را که در فقیران بخواری منگر و در کار حق بگمان کمال نگر و طعنه مزن در فقر و فقیران و تشکر کن مر فقر را

گفت ای زن تو زنی یا بوالحزن / فقر فخر آمد مرا طعنه مزن

مال و زر سر را بود همچون کلاه / کل بود آن کز کله سازد پناه

آنکه زلف و جعد رعنا باشدش / چون کلاهش رفت خوشتر آیدش

مرد حق باشد بمانند بصر / پس برهنه به که پوشیده نظر

وقت عرضه کردن آن برده‌فروش / برکند از بنده جامه عیب‌پوش

ور بود عیبی برهنه‌ش کی کند / بل بجامه خدعه با وی کند

گوید این شرمنده است از نیک و بد / از برهنه کردن او از تو رمد

خواجه در عیبست غرقه تا بگوش / خواجه را مالست و مالش عیب‌پوش

کز طمع عیبش نبیند طامعی / گشت دلها را طمعها جامعی

ور گدا گوید سخن چون زر کان / ره نیابد کاله او در دکان

کار درویشی ورای فهم تست / سوی درویشان بمنگر سست سست

زانکه درویشی ورای کارهاست / دمبدم از حق مر ایشان را عطاست

بلکه درویشان ورای ملک و مال / روزیی دارند ژرف از ذوالجلال

حق تعالی عادلست و عادلان / کی کنند استمگری بر بیدلان

آن یکی را نعمت و کالا دهد / وین دگر را بر سر آتش نهد

آتشش سوزد که دارد این گمان / بر خدای خالق هر دو جهان

فقر فخری نی گزافست و مجاز … صد هزاران عز پنهانست و ناز
از غضب بر من لقبها راندی … یار خوئی و یار گیرم خواندی
گر بگیرم مار و دندانش کنم … تا کشش از سر گرفتن ایمن کنم
زانکه آن دندان عدو جان اوست … من عدو را می‌کنم زین علم دوست
از طمع هرگز نخوانم من فسون … این طمع را می‌کنم من سرنگون
حاش لله طمع من از خلق نیست … از قناعت در دل من عالمیست
از سر امرود بن بینی چنان … زان فرود آ تا نماند این گمان
چونکه برگردی و سرگشته شوی … خانه را گردنده بینی آن توی

در بیان آنکه جنبیدن هر کسی از آنجاست که ویست هر کسی را از چنبرهٔ وجود خود بیند تابهٔ کبود آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ و چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود و از همه تابه‌های دیگر او راست گوی‌تر باشد

دید احمد را ابوجهل و بگفت … زشت نقشی کز بنی هاشم شگفت
گفت احمد مر ورا که راستی … راست گفتی گرچه کار افزاستی
دید صدیقش بگفت ای آفتاب … نی ز شرقی نی ز غربی خوش بتاب
گفت احمد راست گفتی ای عزیز … ای رهیده تو ز دنیای به هیچ
حاضران گفتند کای صدر الورا … راست گو گفتی دو ضد گو را چرا
گفت من آئینه‌ام مصقول دست … ترک و هندو در من آن بیند که هست
هرکرا آئینه باشد پیش رو … زشت و خوب خویش را بیند درو
ای زن از اطماع می‌بینی مرا … زین تحری زنانه بر تر آ
آن طمع را ماند و رشوت بود … کو طمع آنجا که آن نعمت بود
امتحان کن فقر را روزی دو تو … تا الفقر اندر غنا بینی دو تو
صبر کن با فقر و بگذار این ملال … زانکه در فقرست عز ذو الجلال
سرکه مفروش و هزاران جان ببین … از قناعت غرق بحر انگبین
صد هزاران جان تلخی کش نگر … همچو گل آغشته اندر گل شکر
ای دریغا مر ترا گنجا بدی … تا ز جانم شرح دل پیدا شدی
این سخن شیرست در پستان جان … بی کشنده خوش نمی‌گردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد … واعظ ار مرده بود گوینده شد
مستمع چون تازه آید بی ملال … صد زبان گردد بگفتن گنگ و لال
چونکه نامحرم در آید از درم … پرده در پنهان شوند اهل حرم
ور در آید محرمی دور از گزند … بر گشایند آن ستیران روی بند
هرچه را خوب و خوش و زیبا کنند … از برای دیدهٔ بینا کنند
کی بود آواز چنگ از زیر و بم … از برای گوش بی حس اصم
تا ای حق را بیهده خوش دم نکرد … بهر انس آدمی اشتر نکرد
مشک را حق بیهده خوش دم نکرد … بهر شم کرد و پی اخشم نکرد
ای زمین را از برای خاکیان … آسمان را مسکن افلاکیان
حق زمین و آسمان بر ساخته است … در میان بس نار و نور افراخته است
ای ستیزه هیچ تو برخاستی … خویشتن را بهر کوری خواستی
مرد سفلی دشمن بالا بود … مشتری هر مکان پیدا بود
ترک جنگ و رهزنی ای زن بگو … ور نمی‌گوئی بترک من بگو
گر جهان را پر در مکنون کنم … روزی تو چون نباشد چون کنم
ور به سر این ریشها نشتر مزن … زخمها بر جان بی خویشم مزن
مر مرا چه جای جنگ نیک و بد … کین دلم از صلحها هم می‌رمد
گر خمش گردی وگرنه آن کنم … که همین دم ترک خان و مان کنم
پا تهی گشتن به است از کفش تنگ … رنج غربت به که اندر خانه جنگ

مراعات کردن زن شوی را و استغفار نمودن از گفتهٔ خود

زن چو دید او را که تند و توسن است … گشت گریان گریه خود دام زن است
گفت از تو کی چنین پنداشتم … از تو من امید دیگر داشتم
زن در آمد از طریق نیستی … گفت من خاک شمایم نی ستی
جسم و جان و هرچه هستم آن تست … حکم و فرمان جملگی فرمان تست

گر ز درویشی دلم از صبر جست / بهر خویشم نیست این بهر تو است
تو مرا در درد بودی دوا / من نمی‌خواهم که باشی بینوا

جان تو کز بهر خویشم نیست این / از برای تست این بانگ و حنین
خویش من الله که بهر خویش تو / هر نفس خواهد که میرد پیش تو

کاش جانت کش روان من فدی / از ضمیر جان من واقف بدی
چون تو با من این چنین بودی بظن / هم ز جان بیزار گشتم هم ز تن

خاک را بر سیم و زر کردیم چون / تو چنینی با من ای جان را سکون
تو که در جان و دلم جا میکنی / زین قدر از من تبرا میکنی

تو تبرا کن که هستت دستگاه / ای تبرای تو جان را عذرخواه
یاد میکن آن زمانی را که من / چون صنم بودم تو بودی چون شمن

بنده بر وفق تو دل افروخته است / هر چه گویی پخت گوید سوخته است
من سپاناخ توام هر چه پزی / یا ترش بابا که شیرین می‌پزی

کفر گفتم نک به ایمان آمدم / پیش حکمت از سر جان آمدم
خوی شاهانهٔ ترا نشناختم / پیش تو گستاخ خر در باختم

چون ز عفو تو چراغی ساختم / توبه کردم اعتراض انداختم
می‌نهم پیش تو شمشیر و کفن / میکشم پیش تو گردن را بزن

از فراق تلخ میگویی سخن / هر چه خواهی کن ولیکن این مکن
در تو از من عذرخواهی هست سر / با تو بی من او شفیع مستمر

عذرخواهم در درونت خلق تست / ز اعتماد او دل من جرم جست
رحم کن پنهان ز خود ای خشمگین / ای که خلقت به ز صد من انگبین

زین نسق میگفت با لطف و گشاد / در میان گریه بر روی او فتاد
گریه چون از حد گذشت و های های / از چنینش مرد را دل شد ز جای

چون [illegible] بجای / زانکه بی گریه بد او خود دلربای
شد از آن باران یکی برقی پدید / زد شراری بر دل مرد وحید

آنکه بندهٔ روی خوبش بود مرد / چون بود چون بندگی آغاز کرد
آنکه از کبرش دلت لرزان بود / چون شوی چون پیش تو گریان بود

آنکه از نازش دل و جان خون بود / چونکه آید در نیاز او چون بود
آنکه در جور و جفااش دام ماست / عذر ما چه بود چو او در عذر خاست

آنکه جز خونریز پیشه کار نبود / چون نهد گردن زهی سود او چه سود
آنکه جز گردن کشیدن نامد از او / خوش در آید با تو چون باشد بگو

زین للناس حق آراسته است / زانچه حق آراست چون دانند رست
چون پی یسکن الیها آفرید / کی تواند آدم از حوا برید

رستم زال ار بود وز حمزه بیش / هست در فرمان اسیر زال خویش
آنکه عالم مست گفتش آمدی / کلمینی یا حمیرا میزدی

آب غالب شد بر آتش از نهیب / ز آتش او جوشد چو باشد در حجیب
چونکه دیگی حایل آید هر دو را / نیست کرد آن آب را کردش هوا

ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی / باطنا مغلوب و زن را طالبی
این چنین خاصیتی در آدمی است / مهر حیوان را کم است آن از کمی است

در بیان حدیث انهن یغلبن العاقل و یغلبهن الجاهل

گفت پیغمبر که زن بر عاقلان / غالب آید سخت و بر صاحبدلان

باز بر زن جاهلان غالب شوند / زانکه ایشان تند و بس خیره روند
کم بودشان رقت و لطف و وداد / زانکه حیوانیست غالب بر نهاد

مهر و رقت وصف انسانی بود / خشم و شهوت وصف حیوانی بود
پرتو حق است آن معشوق نیست / خالق است آن گوییا مخلوق نیست

تسلیم کردن مرد خود را بزن و اعتراض او را اشارهٔ حق دانستن

مرد از آن گفتن پشیمان شد چنان / کز عوانی ساعت مردن عوان

گفت خصم جان جان چون آمدم / بر سر جان من لگدها چون زدم
جبر و عقل مرد مانده هست / که با گردنده گرداننده هست

چون قضا آید نماند فهم و رای / کس نمیداند بتقدیر خدای
از آن چرخه که گرداند زن [illegible] / قیاس چرخ گردان را هی گیر

چون قضا آید فرو پوشد بصر ‌‌ تا نداند عقل ما پا را ز سر
زان امام المتقین داد این خبر ‌‌ گفت اذا جاء القضا عمی البصر
چون قضا بگذشت خود را میخورد ‌‌ پرده بدریده گریبان میدرد
مرد گفت ای زن پشیمان میشوم ‌‌ گر بدم کافر مسلمان میشوم
من گنهکار توام رحمی بکن ‌‌ بر مکن یکبارگی از بیخ و بن
کافر پیر ار پشیمان میشود ‌‌ چونکه عذر آرد مسلمان میشود
من گنهکار توام رحمی بکن ‌‌ عذر زن بپذیر و بشنو این سخن
حضرت پر رحمت است و پر کرم ‌‌ عاشق او هم وجود و هم عدم
کفر و ایمان عاشق آن کبریا ‌‌ مس و نقره بندهٔ آن کیمیا

در بیان آنکه موسی و فرعون هر دو مسخر مشیت اند چنانکه زهر و پازهر و ظلمت و نور و مناجات فرعون با حق تعالی

موسی و فرعون معنی را رهی ‌‌ ظاهر آن ره دارد و این بی رهی
روز موسی پیش حق نالان شده ‌‌ نیم شب فرعون گریان آمده
کین چه غل است ای خدا بر گردنم ‌‌ ورنه غل باشد که گوید من منم
زانکه موسی را تو مه رو کرده‌ای ‌‌ ماه جانم را سیه رو کرده‌ای
بهتر از ماهی نبود استاره‌ام ‌‌ چون خسوف آمد چه باشد چاره‌ام
نوبتم گر رب و سلطان میزنند ‌‌ مه گرفت و خلق پنگان میزنند
میزنند آن طاس و غوغا میکنند ‌‌ ماه را زان زخمه رسوا میکنند
من که فرعونم ز خلق ای وای من ‌‌ زخم طاس آن ربی الاعلای من
خواجه تاشانیم اما تیشه‌ات ‌‌ میشکافد شاخ را در بیشه‌ات
باز شاخی را موصل میکند ‌‌ شاخ دیگر را معطل میکند
شاخ را بر تیشه دستی هست نی ‌‌ هیچ شاخ از دست تیشه جست نی
حق آن قدرت که آن تیشه تراست ‌‌ از کرم کن این کژیها را تو راست
باز با خود گفته فرعون ای عجب ‌‌ من نه در یا ربنا ام جمله شب
در نهان خاکی و موزون میشوم ‌‌ چون بموسی میرسم چون میشوم
رنگ زر قلب ده تو میشود ‌‌ پیش آتش چون سیه رو میشود
نی که قلب و قالبم در حکم اوست ‌‌ لحظه مغزم کند یک لحظه پوست
لحظه ماهم کند یکدم سیاه ‌‌ خود چه باشد غیر این کار اله
سبز گردم چونکه گوید کشت باش ‌‌ زرد گردم چونکه گوید زشت باش
پیش چوگانهای حکم کن فکان ‌‌ میدویم اندر مکان و لامکان
چونکه بیرنگی اسیر رنگ شد ‌‌ موسیی با موسیی در جنگ شد
چون به بیرنگی رسی کان داشتی ‌‌ موسی و فرعون دارند آشتی
گر ترا آید برین نکته سؤال ‌‌ رنگ کی خالی بود از قیل و قال
ای عجب کاین رنگ از بیرنگ خاست ‌‌ رنگ با بیرنگ چون در جنگ خاست
اصل روغن ز آب افزون میشود ‌‌ عاقبت با آب ضد چون میشود
چونکه روغن را ز آب اسرشته‌اند ‌‌ آب با روغن چرا ضد گشته‌اند
چون گل از خار است و خار از گل چرا ‌‌ هر دو در جنگند و اندر ماجرا
یا نه جنگ است این برای حکمت است ‌‌ همچو جنگ خرفروشان صنعت است
یا نه اینست و نه آن حیرانی است ‌‌ گنج باید جست این ویرانی است
آنچه تو گنجش توهم میکنی ‌‌ زان توهم گنج را گم میکنی
چون عمارت دان تو وهم و رایها ‌‌ گنج نبود در عمارت جایها
در عمارت هستی و جنگی بود ‌‌ نیست را از هستها ننگی بود
نی که هست از نیستی فریاد کرد ‌‌ بلکه نیست آن هست را واداد کرد
تو مگو که من گریزانم ز نیست ‌‌ بلکه او از تو گریزان است بیست
ظاهرا میخواندت او سوی خود ‌‌ وز درون میراندت با چوب رد
قومی اندر آتش [illegible] ‌‌ قومی اندر گلستان [illegible]
نعلهای باژگونه است ای سلیم ‌‌ نفرت فرعون را دان از کلیم

سبب حرمان اشقیا از دو جهان که خسر الدنیا و الآخرة

چون حکیمک اعتقادی کرده است ‌‌ کاسمان بیضه زمین چون زرده است
گفت سائل چون بماند این خاکدان ‌‌ در میان این محیط آسمان

همچو قندیلی معلق در هوا
نی به اسفل میرود نی بر علا
آن حکیمش گفت کز جذب سما
از جهات شش بماند اندر هوا

چون ز مقناطیس قبه ریخته
در میان ماند آهنی آویخته
آن دگر گفت آسمان با صفا
کی کشد در خود زمین تیره را

بلکه دفعش میکنند از شش جهات
تا بماند در میان عاصفات
پس ز دفع خاطر اهل کمال
جان فرعونان بماند اندر ضلال

پس ز دفع این جهان و آن جهان
مانده اند این بی رهان بی این و آن
سرکشی از بندگان ذو الجلال
زانکه دارند از وجود تو ملال

کهربا دارند چون پیدا کنند
کاه هستی ترا شیدا کنند
کهربای خویش چون پنهان کنند
زود تسلیم ترا طغیان کنند

آنچنان که مرتبهٔ حیوانی است
کو اسیر و سغبهٔ انسانی است
مرتبهٔ انسان بدست اولیا
سغبه چون حیوان شناسش ای کیا

بندهٔ خود خواند احمد در رشاد
جمله عالم را بخوان قل یا عباد
عقل تو همچون شتربان تو شتر
می کشاند هر طرف در حکم مر

عقل عقلند اولیا و عقلها
بر مثال اشتران تا انتها
اندر ایشان بنگر آخر ز اعتبار
یک قلاووزست جان صد هزار

چه قلاووز و چه اشتربان بیاب
دیده‌ای کان دیده بیند آفتاب
نک جهان در شب بمانده میخ دوز
منتظر موقوف خورشیدست و روز

اینت خورشیدی نهان در ذره‌ای
شیر نر در پوستین بره‌ای
اینت دریایی نهان در زیر کاه
پا برین که هین منه با اشتباه

اشتباهی و گمانی در درون
رحمت حق است بهر رهنمون
هر پیمبر فرد آمد در جهان
فرد بود و صد جهانش در نهان

عالم کبری بقدرت سحر کرد
کرد خود را در کهین نقشی نورد
ابلهانش فرد دیدند و ضعیف
کی ضعیفست آنکه با شه شد حریف

ابلهان گفتند مردی بیش نیست
وای آن کو عاقبت اندیش نیست
عاقبت دیدن بود از کاهلی
دور بودن هر نفس از جاهلی

حقیر دیدن خصمان صالح ناقه را چون حق تعالی خواهد لشکری را هلاک گرداند در نظر ایشان خصمان را حقیر نماید و یقللکم فی اعینهم لیقضی الله امرا کان مفعولا

بشنو اکنون قصهٔ صالح روان
بگذر از صورت طلب معنی آن

زانکه صورت بین نبیند عاقبت
عاقبت بینی بیابی عافیت

ناقهٔ صالح بصورت بد شتر
پی بریدندش ز جهل آن قوم مر

از برای آب چون خصمش شدند
آب کور و نان شور ایشان بدند
ناقة الله آب خورد از جوی و میغ
آب حق را داشتند از حق دریغ

ناقهٔ صالح چو جسم صالحان
شد کمینی در هلاک طالحان
تا بر آن امت ز حکم مرگ و درد
ناقة الله و سقیاها چه کرد

شحنهٔ قهر خدا زیشان بجست
خونبهای اشتری شهری درست
روح صالح بر مثال اشتری ست
نفس گیرد مرد را چون پی بری

روح همچون صالح و تن ناقه است
روح اندر وصل و تن در فاقه است
روح صالح قابل آفات نیست
زخم بر ناقه بود بر ذات نیست

روح صالح قابل آزار نیست
نور یزدان سغبهٔ کفار نیست
حق از آن پیوست با جسمی نهان
تاش آزارند و بینند امتحان

بی خبر کازار این آزار اوست
آب این خم متصل با آب جوست
زان تعلق کرد با جسمی اله
تا که گردد جمله عالم را پناه

کس نیابد بر دل ایشان ظفر
بر صدف آید ضرر نی بر گهر
ناقهٔ جسم ولی را بنده باش
تا شوی با روح صالح خواجه تاش

گفت صالح چونکه کردید این حسد
بعد سه روز از خدا نقمت رسد
بعد سه روز دگر از جان ستان
آفتی آید که دارد سه نشان

رنگ روی جمله تان گردد دگر
رنگ رنگ مختلف اندر نظر
روز اول رویتان چون زعفران
در دوم رو سرخ همچون ارغوان

در سوم گردد همه روها سیاه / بعد از آن اندر رسد قهر اله

گر نشان خواهید از من زین وعید / کره ناقه بسوی که دوید

گر توانیدش گرفتن چاره هست / ورنه خود مرغ امید از دام جست

چون شنیدند این از و جمله بتنگ / در پی اشتر دویدندی چو سگ

کس نتانست اندر آن کره رسید / رفت در کهسارها شد ناپدید

همچو سعی پاک کو از ننگ تن / می گریزد جانب رب المنن

گفت دیدید این قضا مبرم شدست / صورت امید را گردن زدست

کره ناقه چه باشد خاطرش / که بجا آرید ز احسان و برش

گر بجا آید دلش رستید از آن / ورنه نومیدید و ساعدها گزان

چون شنیدند آن وعید منکدر / چشم بنهادند آن را منتظر

روز اول روی خود دیدند زرد / میزدند از ناامیدی آه سرد

سرخ شد روی همه روز دوم / نوبت امید و توبه گشت گم

شد سیه روز سوم روی همه / حکم صالح راست شد بی ملحمه

چون همه در ناامیدی سر زدند / همچو اشتر در دو زانو آمدند

در نبی آورد جبریل امین / شرح این زانو زدن را جاثمین

زانو آن دم زن که تعلیمت کنند / وز چنین زانو زدن بیمت کنند

منتظر گشتند زخم قهر را / قهر آمد نیست کرد آن شهر را

صالح از خلوت بسوی شهر رفت / شهر دید اندر میان دود و نفت

ناله از اجزای ایشان می شنید / نوحه پیدا نوحه گویان ناپدید

گریه چون از حد گذشت و های های / گریه های جانفزای دلربای

ز استخوانهاشان شنید او ناله‌ها / اشک خون از جانشان چون ژاله‌ها

صالح آن بشنید و گریه ساز کرد / نوحه بر نوحه گران آغاز کرد

گفت ای قومی بباطل زیسته / وز شما من پیش حق بگریسته

حق بگفته صبر کن بر جورشان / پندشان ده بس نماند از دورشان

من بگفته پند شد بند از جفا / شیر پند از مهر جوشد وز صفا

بسکه کردید از جفا بر جای من / شیر پند افسرد در رگهای من

حق مرا گفته ترا لطفی دهم / بر سر آن زخمها مرهم نهم

صاف کرده حق دلم را چون سما / روفته از خاطرم جور شما

در نصیحت من شده بار دگر / گفته امثال و سخنها چون شکر

شیر تازه از شکر انگیخته / شیر و شهدی با سخن آمیخته

در شما چون زهر گشته آن سخن / زانکه زهرستان بدید از بیخ و بن

چون شوم غمگین که غم شد سرنگون / غم شما بودید ای قوم حرون

هیچکس بر مرگ غم نوحه کند / ریش سر چون شد کسی مو بر کند

رو بخود کرد و بگفت ای نوحه گر / نوحه‌ات را می نیرزند آن نفر

کژ مخوان ای راست خواننده مبین / کیف آسی خلف قوم کافرین

باز اندر چشم و دل او گریه یافت / رحمت بی علتی بر وی بتافت

قطره می بارید و حیران گشته بود / قطره بی علت از دریای جود

عقل میگفتش که این گریه ز چیست / بر چنان افسوسیان شاید گریست

بر چه می گریی بگو بر فعلشان / بر سپاه کینه بدفعلشان

بر دل تاریک پر زنگارشان / بر زبان زهر همچون مارشان

بر دم و دندان سگسارانه‌شان / بر دهان و چشم کژدم خانه‌شان

بر ستیز و تسخر و افسوسشان / شکر کن چون کرد حق محبوسشان

دستشان کژ پایشان کژ چشم کژ / مهرشان کژ صلحشان کژ خشم کژ

از پی تقلید وز رایات نقل / پا نهاده بر جمال پیر عقل

پیرخر نه جمله گشته پیرخر / از زبان و چشم و گوش همدگر

از بهشت آورد یزدان بندگان / تا نمایدشان سقر پروردگان

تفسیر مرج البحرین یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان

اهل نار و خلد را بین هم دکان / در میانشان برزخ لا یبغیان

اهل نار و اهل نور آمیخته / در میانشان کوه قاف انگیخته

اهل نار و نور با هم در میان / در میانشان بحر ژرف بیکران

همچو در کان خاک و زر کرد اختلاط / در میانشان هم بیابان هم رباط
همچنانکه عقد در در و شبه / مختلط چون میهمان یکشبه
صالح و طالح بصورت مشتبه / دیده بگشا بو که گردی منتبه
بحر را نیمیش شیرین چون شکر / طعم شیرین رنگ روشن چون قمر
نیم دیگر تلخ همچون زهر مار / طعم تلخ و رنگ مظلم قیروار
هر دو بر هم میزنند از تحت و اوج / بر مثال آب دریا موج موج
صورت برهم زدن از جسم تنگ / اختلاط جانها در صلح و جنگ
موجهای صلح بر هم میزنند / کینه‌ها از سینه‌ها بر میکنند
موجهای جنگ بر شکل دگر / مهرها را میکند زیر و زبر
مهر تلخان را بشیرین میکشد / زانکه اصل مهرها باشد رشد
قهر شیرین را بتلخی میبرد / تلخ با شیرین کجا اندر خورد
تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید / از دریچهٔ عاقبت دانند دید
چشم آخربین تواند دید راست / چشم اول بین غرورست و خطاست
ای بسا شیرین که چون شکر بود / لیک زهر اندر شکر مضمر بود
آنکه زیرکتر ببو بشناسدش / چونکه دید از دورش اندر کشمکش
وان دگر بشناسدش تا بو کند / وان دگر چون بر لب و دندان زند
وان دگر دیدش ببر بوسه برد / وان دگر چون دست بنهد گیرد او
پس لبش ردش کند پیش از گلو / گرچه نعره میزند شیطان کلوا
وان دگر را در گلو پیدا کند / وان دگر را در بدن رسوا کند
وان دگر را در حدث سوزش دهد / خرج آن از دخل آموزش دهد
وان دگر را بعد ایام و شهور / وان دگر را بعد مرگ از قعر گور
ور دهندش مهلت اندر قعر گور / لابد آن پیدا شود یوم النشور
هر نبات و شکری را در جهان / مهلتی پیداست اندر زمان
سالها باید که تا از آفتاب / لعل یابد رنگ رخشانی و تاب
پنج سال و هفت باید تا درخت / تا ببار میوه رساند فر و بخت
باز تره در دو ماه اندر رسد / باز تا سالی گل احمر رسد
بهر این فرمود حق عز و جل / سورة الانعام در ذکر اجل
این شنیدی مو بمویت گوش باد / آب حیوانست خوردی نوش باد
آب حیوان خوان مخوان این را سخن / جان نو بین در تن حرف کهن
نکتهٔ دیگر تو بشنو ای رفیق / همچو جان او سخت پیدا و دقیق
در مقامی هست این هم زهر مار / از تصاریف خدایی خوشگوار
در مقامی زهر و در جایی دوا / در مقامی کفر و در جایی روا
در مقامی خار و در جایی چو گل / در مقامی سرکه در جایی چو مل
در مقامی خوف و در جایی رجا / در مقامی بخل و در جایی سخا
در مقامی فقر و در جایی غنا / در مقامی قهر و در جایی رضا
در مقامی جور و در جایی وفا / در مقامی منع و در جایی عطا
در مقامی درد و در جایی صفا / در مقامی خاک و در جایی کیمیا
در مقامی عیب و در جایی هنر / در مقامی سنگ و در جایی گهر
در مقامی حنظل و جایی شکر / در مقامی خشکی و جایی مطر
در مقامی ظلم و جایی محض عدل / در مقامی جهل و جایی عین عقل
گرچه اینجا او گزند جان بود / چون بدینجا در رسد درمان بود
آب در غوره ترش باشد ولیک / چون بانگوری شود شیرین و نیک
باز در خم او شود تلخ و حرام / در مقام سرکگی نعم الادام
همچنین باشد تفاوت در امور / مرد کامل دین شناسد در ظهور

در بیان آنکه آنچه ولی کامل کند مریدان را نشاید که تمامی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب را زیان ندارد و مریض را زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده را

رب هب لی از سلیمان آمده است / که مده غیر مرا این ملک و دست
تو مکن با غیر من این لطف و جود / این حسد را ماند اما آن نبود
نکتهٔ لا ینبغی میخوان بجان / سر من بعدی ز بخل او مدان

بلکه اندر ملک دیدار و صد خطر — مو بمو ملکت جهان پر بیم سر
بیم سر با بیم سر با بیم دین — امتحانی نیست ما را مثل این
پس سلیمان همتی باید که او — بگذرد زین صد هزاران رنگ و بو
با چنان قوت که او را بود هم — چون بماند از تخت و ملک خود تهی
چون برو بنشست زین اندوه گرد — یا کمالی ده که دادی مرمرا
هر گدا را بهی بس مکن آن کرم — خود مسی چه بود منم بی مددی
شرح این وصف گفتن لیک من — باز میگردم بقصه مرد و زن

گر زبان ندارد ما غوره را زبان دارد که در سر است
و نارسیده لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک و ما تأخر صدق الله

موج آن ملکش فرو می بست دم — خوان که القینا علی کرسیه
بر همه شاهان عالم رسم کرد — شد شفیع و گفت این ملک و لوا
او سلیمانست و آنکس هم منم — او نباشد بعد من با شد منی

مخلص ماجرای عرب و جفت او در فقر و شکایت

باز می جویم درون مخلصی — ماجرای مرد و زن افتاد نقل
نیک بایستست بهر نیک و بد — [illegible] درین خاکی سرا
[illegible] آب مردمان [illegible] — [illegible] چون [illegible] بیچاره گی
در دو عالم خبر شوم [illegible] نیست — [illegible] است [illegible] دوام
خلق عالم [illegible] — [illegible] نیست
نیست [illegible] الا الصور — [illegible]
هر [illegible] — [illegible] باشد گر [illegible]
ای [illegible] گر [illegible] کند — آن [illegible] [illegible] و صیام
چون حقیقت [illegible] شرق [illegible] است — حاصل [illegible] رهبر است
گر گزیده باشد گاهی سقط — یا رب آن [illegible] ما را [illegible] است
آنکه حس ینظر بنور الله بود — در اثر [illegible] هم [illegible] است
مر اثرها را [illegible] غلام — چونکه نور الله در آمد در مشام
زفت گردد و از اثر فارغ کند — عاشقش [illegible] اعلام مهر
این سخن لیکن [illegible] تو و اسلام — گرچه [illegible] درین صورت پدید
چون [illegible] گردد [illegible] سخت — [illegible] آب و خاک [illegible] آفتاب
دور دور [illegible] گم — ترک [illegible] و [illegible] کو

ماجرای مرد و زن را مخلصه — این مثال نفس خود می دان و عقل
این زن و مردی که نفس است و خرد — روز و شب در جنگ اندر ماجرا
[illegible] خانقاه — گاه و گاهی گاه جوید سروری
عقل خود زین فکرها آگاه نیست — صورت تفصیلش اکنون تمام
گر بیان معنوی کامل شدی — صورت مسموع و نظارت نیست
هدیه های دوستان با یکدگر — بر محبتهای مضمر در خفا
زانکه احسانهای ظاهر شاهدند — هست گاهی از می و گاهی [illegible]
شیخ خورده [illegible] پیدا کند — می نماید [illegible] بس تمام
تا گمان آید که او مست ولاست — تا نشان باشد بر آنچه مخفیست
راهبر گر حق بود گاهی غلط — تا شناسیم آن نشان کز [illegible] است
حس را تمییز و انسی چون شود — هیچ خویشی کز محبت مخبرست
نبود آنکه نور حقش شد امام — مر اثر را هیچکس نبود غلام
تا محبت در درون شعله زند — چون محبت نور خود زد بر سپهر
هست تفصیلات تا گردد تمام — صورت از معنی قریب است و بعید
در دلالت همچو آینده و درست — چون زرخش گشت عالم زرنشان
[illegible] نقل — شرح کن احوال آن مرد و [illegible]
مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف — حکم داری تیغ بر کش از غلاف

دل نهادن مرد عرب بر التماس دلبر خویش و سوگند خوردن که درین تسلیم حیله و امتحانی نیست

هر چه گویی مر ترا فرمان برم — هر بد و نیک آید آنرا منگرم

در وجود تو شوم من منعدم / چون محبم حب یعمی و یصم

گفت دون آهنگ برترم می‌کنی / با سجیلت کشتن سترم می‌کنی

گفت والله عالم السر الخفی / کافرید از خاک آدم را صفی

در سه گز قالب که دادش وانمود / آنچه در ارواح و در الواح بود

یاد دادش لوح محفوظ وجود / تا بدانست آنچه در الواح بود

تا ابد هر چه بود او پیش پیش / درس کرد از علم الاسما خویش

تا ملک بیخود شد از تدریس او / قدس دیگر یافت از تقدیس او

آن گشادیشان که آدم وانمود / در گشاد آسمانهاشان نبود

در فراخی عرصهٔ آن پاک جان / تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان

گفت پیغمبر که حق فرموده است / من نگنجم هیچ در بالا و پست

در زمین و آسمان و عرش نیز / من نگنجم این یقین دان ای عزیز

در دل مؤمن بگنجم ای عجب / گر مرا جویی در آن دلها طلب

گفت ادخل فی عبادی تلتقی / جنة من رؤیتی یا متقی

عرش با آن نور و با پهنای خویش / چون بدید او را برفت از جای خویش

خود بزرگی عرش باشد بس مدید / لیک صورت کیست چون معنی رسید

هر ملک می‌گفت ما را پیش ازین / الفتی می‌بود بر روی زمین

تخم خدمت در زمین می‌کاشتیم / زان تعلق ما عجب می‌داشتیم

کین تعلق چیست با این خاکمان / چون سرشت ما بدست از آسمان

الف این انوار با ظلمات چیست / چون تواند نور با ظلمات زیست

آدما این الف از بوی تو بود / زانکه جسمت را زمین بد تار و پود

جسم خاکت را ازینجا بافتند / نور پاکت را درینجا یافتند

این که جان ما ز روحت یافتست / پیش پیش از خاک آن می‌تافتست

در زمین بودیم و غافل از زمین / غافل از گنجی که در وی بد دفین

چون سفر فرمود ما را زان مقام / تلخ شد ما را از آن تحویل کام

تا که حجتها همی‌گفتیم ما / که بجای ما که آید ای خدا

نور این تسبیح و این تهلیل را / می‌فروشی بهر قال و قیل را

حکم حق گسترد بهر ما بساط / که بگویید از طریق انبساط

هر چه آید بر زبانتان بی‌حذر / همچو طفلان یگانه با پدر

ما همیدانیم خود در اشتما / لیک [illegible]

زانکه این دمها چه گر نالایقست / رحمت من بر غضب هم سابقست

از پی اظهار این سبق ای ملک / در نهم در تو بهانه و شک

تا بگویی و نگیرم بر تو من / منکر حلمم نیارد دم زدن

صد پدر صد مادر اندر حلم ما / هر نفس زاید در افتد در فنا

حلم ایشان کف بحر حلم ماست / کف رود آید ولی دریا بجاست

خود چه گویم پیش آن در این صدف / نیست الا کف کف کف کف

حق آن کف حق آن دریای صاف / که امتحانی نیست این گفت و نه لاف

از سر مهر و صفاست و خضوع / حق آن کس که بدو دارم رجوع

گر به پیشت امتحانست این هوس / امتحان را امتحان کن یک نفس

سر مپوشان تا پدید آید سرم / امر کن تو هر چه بر وی قادرم

دل مپوشان تا پدید آید دلم / تا قبول آرم هر آنچه قابلم

چه کنم دست من چه چاره است / [illegible] چه کاره است

تعیین کردن زن طریق طلب روزی کدخدای خود را و قبول کردن او

گفت زن یک آفتابی تافتست / عالمی زو روشنایی یافتست

نایب رحمان خلیفهٔ کردگار / شهر بغداد است از وی چون بهار

گر بپیوندی بدان شه شه شوی / سوی هر ادبار تا کی می‌روی

همنشینی مقبلان چون کیمیاست / چون نظرشان کیمیایی خود کجاست

چشم احمد بر ابوبکری زده / او ز یک تصدیق صدیق آمده

گفت من شه را پذیرا چون شوم / بی بهانه سوی او من کی روم

نسبتی باید مرا یا حیلتی / هیچ پیشه راست شد بی آلتی

همچو مجنونی که بشنید از یکی / که مرض آمد به لیلی اندکی

گفت [illegible] بی بهانه چون روم / ور بهانم از عبادت چون شوم
لیک گفت طیبها ساز و قا / کنت اشتهی نحو لیلی شاکیا

قل تعالوا گفت حق ما را بدان / تا بود شرم اشکنی ما را نشان
شب پران را گر نظر و آلت بدی / روزشان جولان و خوش حالت بدی

گفت چون شاه کرم میدان رود / عین هر بی آلتی آلت شود
زانکه آلت دعوی است و هستی است / کار در بی آلتی و پستی است

گفت کی بی آلتی سودا کنم / تا نه من بی آلتی پیدا کنم
پس گواهی بایدم بر مفلسی / تا شهم رحمی کند در مفلسی

تو گواهی غیر گفت و گو و رنگ / وانما تا رحم آرد شاه شنگ
کاین گواهی کز گفت و رنگ بد / نزد آن قاضی القضاة آن جرح شد

پس گواهی زاندرون می بایدم / نی گواهی بیرون سخن بایدم
صدق می باید گواه حال او / تا بتابد نور او بی قال او

گفت زن صدق آن بود کز بود خویش / پاک برخیزی تو از مجهود خویش

هدیه بردن آن اعرابی سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد بنزد خلیفه و پنداشت که آنجا قحط آبست

آب باران است ما را در سبو / ملکت و سرمایه و اسباب تو

این سبوی آب را بردار و رو / هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو
گو که ما را غیر ازین اسباب نیست / در مفازه هیچ به زین آب نیست

گر خزانه‌ش پر زر است و فاخرست / این چنین آبش نباشد نادرست
چیست آن کوزه تن محصور ما / اندر آن آب حواس شور ما

ای خداوند این خم و کوزه مرا / در پذیر از فضل الله اشتری
کوزه‌ای با پنج لوله پنج حس / پاک دار این آب را از هر نجس

تا شود زین کوزه منفذ سوی بحر / تا بگیرد کوزهٔ ما خوی بحر
تا چو هدیه پیش سلطانش بری / پاک بیند باشدش شه مشتری

بی نهایت گردد آبش بعد از آن / پر شود از کوزهٔ ما صد جهان
لوله‌ها بر بند و پر دارش ز خم / گفت غضوا عن هوا ابصارکم

ریش او پر باد کاین هدیه کراست / لایق چون او شهی این است راست
زن نمی‌دانست کانجا بر گذر / هست جاری دجله‌ای همچون شکر

در میان شهر چون دریا روان / پر ز کشتیها و شست ماهیان
رو بر سلطان و کار و بار بین / حس تجری تحتها الانهار بین

این چنین حسها و ادراکات ما / قطره‌ای باشد در آن نهر صفا
بازجوی و بازبین و بازیاب / زانکه از من عنده ام الکتاب

مرد گفت آری سبو را سر ببند / هین که این هدیه است ما را سودمند

در نمد دوختن زن سبوی آب را و مهر بر وی نهادن از اعتقاد

در نمد در دوز تو این کوزه را / تا گشاید شه بهدیه روزه را
کاین چنین اندر همه آفاق نیست / جز رحیق و مایهٔ اذواق نیست

زانکه ایشان ز آبهای تلخ و شور / دائما پر علت‌اند و نیم کور
مرغ کآب شور باشد مسکنش / او چه داند جای آب روشنش

ای که اندر چشمهٔ شورست جات / تو چه دانی شط و جیحون و فرات
ای تو نارسته ازین فانی رباط / تو چه دانی صحو و سکر و انبساط

ور بدانی نقلت از اب و جدست / پیش تو این نامها چون ابجدست
ابجد و هوز چه فاش است و پدید / بر همه طفلان و معنی بس بعید

پس سبو برداشت آن مرد عرب / در سفر شد می‌کشیدش روز و شب
بر سبو لرزان بد از آفات دهر / هم کشیدش از بیابان تا بشهر

زن مصلی باز کرده از نیاز / رب سلم ورد کرده در نماز
که نگهدار آب ما را از خسان / یا رب این گوهر بدان دریا رسان

گر چه شویم آگه است و پر فن است / لیک گوهر را هزاران دشمن است
خود چه باشد گوهر آب کوثرست / قطره‌ای زان آب کاصل گوهرست

از دعاهای زن و زاری او / وز غم مرد و گرانباری او
سالم از دزدان و از آسیب سنگ / برد تا دار الخلافه بی درنگ

قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم و یحفظوا فروجهم ذلک ازکی لهم [illegible]

دید درگاهی پر ز انعامها اهل حاجت گستریده دامها

هر زمان از هر سوی صاحب حاجتی یافته زان در عطا و خلعتی

بهر گبر و مومن و زیبا و زشت همچو خورشید و مطر نی چون بهشت

دید قومی در نظر آراسته قوم دیگر منتظر برخاسته

خاص و عامه از سلیمان تا بمور زنده گشته چون جهان از نفخ صور

اهل صورت در جواهر یافته اهل معنی بحر معنی یافته

آنکه بی همت چه با همت شده وانکه با همت چه با نعمت شده

در بیان آنک چنانک گدا عاشق کریمست کریم هم عاشق گداست اگر گدا را صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم را صبر بود گدا بر در او آید اما صبر گدا کمال گدا و نقصان کریم است

بانگ می آید که ای طالب بیا جود محتاج گدایان چون گدا

جود محتاجست و خواهد طالبی همچنانکه توبه خواهد تائبی

جود می‌جوید گدایان و ضعاف همچو خوبان کاینه جویند صاف

روی خوبان ز آینه زیبا شود روی احسان از گدا پیدا شود

چون گدا آیینهٔ جودست هان دم بود بر روی آیینه زیان

پس ازین فرمود حق در والضحی بانگ کم زن ای محمد بر گدا

آن یکی جودش گدا آرد پدید وان دگر بخشد گدایان را مزید

پس گدایان آینهٔ جود حق اند وانکه با حق اند جود مطلق اند

وانکه جز این دوست او خود مرده‌ایست او برین در نیست نقش پرده‌ایست

لیک درویشی که او تشنهٔ خداست هست دایم از خدا پیش کار راست

فرق میان آنک درویش است بخدا و تشنهٔ خداست و آنک درویش است از خدا و تشنه است بغیر

لیک درویشی که تشنهٔ غیر شد او حقیر و ابله و بی خیر شد

نقش درویش است او نی اهل جان نقش سگ را تو مینداز استخوان

فقر لقمه دارد او نی فقر حق پیش نقش مرده کم نه طبق

ماهی خاکی بود درویش نان شکل ماهی لیک از دریا رمان

نقش ماهی کی بود درویش آب آن ز بی آبی نیاید در خراب

مرغ خانه است او نه سیمرغ هوا لوت نوشد او ننوشد از خدا

عاشق حق است او بهر نوال نیست جانش عاشق حسن و جمال

گر توهم می‌کند او عشق ذات ذات نبود وهم اسما و صفات

وهم مخلوقست و مولود آمدست حق نزاییدست او لم یولد است

عاشق تصویر و وهم خویشتن کی بود از عاشقان ذوالمنن

عاشق آن وهم اگر صادق بود آن مجازش تا حقیقت می‌کشد

شرح می‌خواهد بیان این سخن لیک می‌ترسم ز افهام کهن

فهمهای کهنهٔ کوته نظر صد خیال بد درآرد در فکر

بر سماع راست هر کس چیر نیست لقمهٔ هر مرغکی انجیر نیست

خاصه مرغی مرده پوسیده‌ای پر خیالی اعمی بی دیده‌ای

نقش ماهی را چه دریا و چه خاک رنگ هندو را چه صابون و چه زاک

نقش اگر غمگین نگاری بر ورق او ندارد از غم و شادی سبق

صورتش غمگین و او فارغ از آن صورتش خندان و او زان بی نشان

وین غم و شادی که اندر دل خفیست پیش آن شادی و غم جز نقش نیست

صورت خندان نقش از بهر تست تا از آن صورت شود معنی درست

صورت غمگین نقش از بهر ماست تا که ما را یاد آید راه راست

نقشهایی کاندرین حمامهاست از برون جامه کن چون جامه‌هاست

تا برون جامه‌ها بینی و بس جامه بیرون کن درآ ای هم نفس

زانکه با جامه درون سو راه نیست تن ز جان جامه ز تن آگاه نیست

پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ او را

باز می‌گردم سوی قصهٔ عرب از بیان سرّ و راز بوالعجب

آن عرابی از بیابان بعید بر در دار الخلافه چون رسید

پس نقیبان پیش اعرابی شدند / پس گلاب لطف بر رویش زدند
حاجت او فهمشان شد بی مقال / کار ایشان بد عطا پیش از سوال
پس بدو گفتند یا وجه العرب / از کجایی چونی از راه و تعب
گفت وجهم گر مرا وجهی دهید / بی وجوهم چون پس پشتم نهید
ای که در روتان نشان مهتری ست / فرتان خوشتر ز زر جعفری ست
ای که یک دیدارتان دیدارها / ای نثار دینتان دینارها
ای همه ینظر بنور الله شده / از بر حق بهر بخشش آمده
تا زنید آن کیمیاهای نظر / بر سر مسهای اشخاص بشر
من غریبم از بیابان آمدم / بر امید لطف سلطان آمدم
بوی لطف او بیابانها گرفت / ذره های ریگ هم جانها گرفت
تا بدینجا بهر دینار آمدم / چون رسیدم مست دیدار آمدم
بهر نان شخصی سوی نانوا دوید / داد جان چون حسن نانوا را بدید
بهر فرجه شد یکی تا گلستان / فرجه او شد جمال باغبان
همچو اعرابی که آب از چه کشید / آب حیوان از رخ یوسف چشید
رفت موسی کاتشی آرد بدست / آتشی دید او که از آتش برست
جست عیسی تا رهد از دشمنان / بردش آن جستن بچارم آسمان
دام آدم دانه گندم گون شده / تا وجودش خوشه مردم شده
باز آید سوی دام از بهر خور / ساعد شه یافت او با صد خطر
طفل شد مکتب پی کسب هنر / بر امید مرغ با لطف پدر
پس ز مکتب آن یکی صدری شده / با میانه داده و بارسی شده
آمده عباس حرب از بهر کین / بهر قمع احمد و استیز دین
گشت دین را تا قیامت پشت و رو / در خلافت او و فرزندان او
آمده عمر بحرب مصطفی / تیغ در کف بسته بس هیجا قوها
گشته اندر شرع امیر المومنین / پیشوا و مقتدای اهل دین
آن عمل کش سوی ویرانها شده / بیخبر بر گنج ناگه برزده
تشنه آمد سوی جوی آب در / دید اندر جوی خود شمس و قمر
من بدین در طالب چیز آمدم / صدر گشتم چون بدهلیز آمدم
آب آوردم بتحفه بهر نان / بوی نانم برد تا صدر جهان
نان برون راند آدمی را از بهشت / نان مرا اندر بهشتی در سرشت
رستم از آب و ز نان همچون ملک / بی غرض گردم برین در چون فلک
بی غرض نبود بگردش در جهان / غیر جسم و غیر جان عاشقان

در بیان آنکه عاشق دنیا بر مثال عاشق دیواریست که برو تافته آفتاب و جهد نکرد تا فهم کند که این تاب از دیوار نیست از آفتابست از آسمان چهارم لاجرم کلی دل بر دیوار نهاد چون پرتو آفتاب بآفتاب پیوست او محروم ماند و حیل بینهم و بین ما یشتهون

عاشقان کل نه این عشاق جزو / ماند از کل آنکه شد مشتاق جزو
چونکه جزوی عاشق جزوی شود / زود معشوقش بکل خود رود
ریش گاو و بنده غیر آمد او / غرقه شد کف در ضعیفی در زد او
نیست حاکم تا کند تیمار او / کار خواجه خود کند یا کار او
فازن بالحرة پی این شد مثل / فاسرق الدرة بدین شد منتقل
بنده سوی بنده شد او ماند زار / بوی گل شد سوی گل او ماند خار
همچو آن ابله که تاب آفتاب / دید بر دیوار و حیران شد شتاب
عاشق دیوار شد کاین با ضیاست / بیخبر کاین عکس خورشید سماست
چون باصل خویش پیوست آن ضیا / دید دیوار سیه ماند بجا
او بمانده دور از مطلوب خویش / سعی ضایع رنج باطل پای ریش
همچو صیادی که گیرد سایه / سایه کی گردد ورا سرمایه
سایه مرغی گرفته مرد سخت / مرغ حیران گشته بر شاخ درخت
کاین مدمغ بر که میخندد عجب / اینت باطل اینت پوسیده سبب
ور تو گویی جزو پیوسته کل ست / خار میخور خار مقرون گل ست
جز ز یکرو نیست پیوسته به کل / ورنه خود باطل بدی بعثت رسل

چون سؤالات از پی پیوستن اند / پس چه پیوندند شاهان چون تن اند
زین سخن پایان ندارد ای غلام / زانکه جنسی صحبت وار دین کلام

شرح کن حال عرب ای با نظام / رمز بگذار و حکایت کن تمام

سپردن عرب هدیهٔ خود را بغلامان خلیفه و شرح آن

با نقیبان حال خود آن عرب / چون بگفت او دید هنگام طلب
آن سبوی آب را در پیش داشت / تخم خدمت را در آن حضرت بکاشت
گفت این هدیه بدان سلطان برید / سایل شه را ز حاجت وا خرید
آب شیرین و سبوی سبز و نو / ز آب بارانی که جمع آمد بگو
خنده می‌آمد نقیبان را از آن / لیک پذرفتند آن را همچو جان
زانکه لطف شاه خوب با خبر / کرده بود اندر همه ارکان اثر
خوی شاهان در رعیت جا کند / چرخ اخضر خاک را خضرا کند
شه چو حوضی دان حشم چون لوله‌ها / آب از لوله رود در گولها
چونکه آب جمله از حوضیست پاک / هر یکی آبی دهد خوش ذوقناک
ور در آن حوض آب شورست و پلید / هر یکی لوله همان آرد پدید
زانکه پیوستست هر لوله بحوض / خوض کن در معنی این حرف خوض
لطف شاهنشاه جان بی‌وطن / چون اثر کردست اندر کل تن
لطف عقل خوش‌نهاد خوش‌نسب / چون همه تن را در آرد در ادب
عشق شنگ بی‌قرار بی‌سکون / چون در آرد کل تن را در جنون
لطف آب بحر کو چون کوثرست / سنگ‌ریزه‌ش جمله در و گوهرست
هر هنر کاستا بدان معروف شد / جان شاگردش بدان موصوف شد
پیش استاد اصولی هم اصول / خواند آن شاگرد چست با حصول
پیش استاد فقیه آن فقه‌خوان / فقه خواند نی اصول و نی بیان
پیش استادی که او نحوی بود / جان شاگردش از آن نحوی شود
باز استادی که آن محو ره است / جان شاگردش از آن محو شه است

زین همه انواع دانش روز مرگ / دانش فقرست ساز راه و برگ

ماجرای مرد نحوی و کشتیبان و جواب دادن او

آن یکی نحوی بکشتی در نشست / رو بکشتیبان نمود آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا / گفت نیم عمر تو شد بر فنا
دل‌شکسته گشت کشتیبان ز تاب / لیک آندم گشت خاموش از جواب
باد کشتی را بگردابی فکند / گفت کشتیبان بدان نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگو / گفت نی ای خوش‌جواب خوب‌رو
گفت کل عمرت ای نحوی فناست / زانکه کشتی غرق در گردابهاست
محو می‌باید نه نحو اینجا بدان / گر تو محوی بی‌خطر در آب ران
آب دریا مرده را بر سر نهد / ور بود زنده ز دریا کی رهد
چون بمردی تو ز اوصاف بشر / بحر اسرارت نهد بر فرق سر
ای که خلقان را تو خر میخوانده / این زمان چون خر برین یخ مانده
گر تو علامهٔ زمانی در جهان / نک فنای این جهان بین وین زمان
مرد نحوی را از آن در دوختیم / تا شما را نحو محو آموختیم
فقه فقه و نحو نحو و صرف صرف / در کم آمد یابی ای یار شگرف
آن سبوی آب دانشهای ماست / وان خلیفه دجلهٔ علم خداست
ما سبوها پر بدجله می‌بریم / گر نه خر دانیم خود را ما خریم
آن عرب باری بدان معذور بود / کو ز دجله غافل و بس دور بود
گر ز دجله با خبر بودی چو ما / او نبردی آن سبو را جا بجا
بلکه از دجله اگر واقف بدی / آن سبو را بر سر سنگی زدی

آن سبو تنگ پر ناموس ننگ / شد حجاب بحر زین او ز ننگ
چون خلیفه دید و احوالش شنید / آن سبو را پر ز زر کرد و مزید

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن با کمال بی‌نیازی از آن هدیه

آن عرب را کرد از فاقه خلاص / داد بخششها و خلعتهای خاص
پس نقیبی را بفرمود آن قباد / آن جهان بخشش و آن بحر داد

[illegible] سبو پر زر بدست او بداند / چونکه وا گرد و سوی دجلش برند
از ره خشکست ره تا آن سفر / از ره دجلش بود نزدیکتر

چون بکشتی در نشیند در بسیج راه / خو نزد اشویش شود این جایگاه
همچنان کردند و او با سبو / تیزتر رو تیزرو تا دجله و تو

چون بکشتی در نشست و دجله دید / سجده میکرد از حیا و می‌خمید
کای عجب لطف آن شه وهاب را / وین عجبتر کو ستد آن آب را

چون پذیرفت از من آن دریای جود / آنچنان جنس دغل را زود زود
کل عالم را سبو دان ای پسر / کان بود از علم و خوبی تا بسر

قطره از دجله خوبیست او / کان نمیگنجد ز پری زیر پوست
گنج مخفی بد ز پری چاک کرد / خاک را تابان تر از افلاک کرد

گنج مخفی بد ز پری جوش کرد / خاک را سلطان اطلس پوش کرد
ور بدیدی قطره از دجله خدا / آن سبو را او فنا کردی فنا

وانکه دیدندش همیشه بیخودند / بیخود اندر بر سبو سنگی زدند
ای ز غیرت بر سبو سنگی زده / وان سبو ز اشکست کاملتر شده

خم شکسته آب ازان ناریخته / صد درستی زین شکست انگیخته
جزو جزو خم برقص است و بحال / عقل جزوی را نموده این محال

نی سبو پیدا درین حالت نه آب / خوش ببین والله اعلم بالصواب
چون در معنی زنی بازت کنند / پر فکرت زن که شهبازت کنند

پر فکرت شد گل آلود و گران / زانکه گل خواری ترا گل شد چو نان
نان گلست و گوشت کمتر خور ازین / تا نمانی همچو گل اندر زمین

چون گرسنه میشوی سگ میشوی / تند و بدپیوند و بدرگ میشوی
چون شدی تو سیر مرداری شوی / بیخبر بیپا چو دیواری شوی

پس دمی مردار و دیگر دم سگی / چون کنی در راه شیران خوش تگی
آلت اشکار خود جز سگ مدان / کمترک انداز سگ را استخوان

زانکه سگ چون سیر شد سرکش شود / کی سوی صید و شکار خوش دود
آن عرب را بینوایی می‌کشید / تا بدان درگاه و آن دولت رسید

در حکایت گفته‌ایم احسان شاه / در حق آن بینوای بی‌پناه
هر چه گوید مرد عاشق بوی عشق / از دهانش میجهد در کوی عشق

گر بگوید فقه فقر آید همه / بوی فقر آید ازان خوش دمدمه
ور بگوید کفر آید بوی دین / آید از گفت شکش بوی یقین

ور بگوید کژ نماید راستی / ای کژی که راست را آراستی
کف کژ کز بحر صافی خاستست / اصل صاف آن فرع را آراستست

آن کفش را صافی و محقوق دان / همچو دشنام لب معشوق دان
گشت آن دشنام نامطلوب او / خوش ز بهر عارض محبوب او

از شکر گر شکل نانی می‌پزی / طعم قند آید نه نان چون می‌مزی
گر بت زرین بیابد مومنی / کی هلد او را پی سجده کنی

بلکه گیرد اندر آتش افکند / صورت عاریتش را بشکند
تا نماند بر ذهب نقش وثن / زانکه صورت مانعست و راهزن

ذات زرش ذات ربانیست / نقش بت بر نقد زر عاریتیست
بهر کیکی تو گلیمی را مسوز / وز صداع هر مگس مگذار روز

بت پرستی گر بمانی در صور / صورتش بگذار و در معنی نگر
مرد حجی همره حاجی طلب / خواه هندو خواه ترک و یا عرب

منگر اندر نقش و اندر رنگ او / بنگر اندر عزم و در آهنگ او
گر سیاهست او هم آهنگ تو است / تو سپیدش خوان که همرنگ تو است

این حکایت گفته شد زیر و زبر / همچو فکر عاشقان بی پا و سر
سر ندارد کز ازل بودست پیش / پا ندارد با ابد بودست خویش

بلکه چون آبست هر قطره ازان / هم سرست و پا و هم بی هر دوان
حاش لله این حکایت نیست هین / نقد حال ما و تست این خوش ببین

پیش هر صوفی که او با فر بود / هر چه آن ماضیست لا یذکر بود
چون بود فکرش همه مشغول حال / تا بماند در زیان او منکر قال

بشنو اکنون اصل انکار از چه خاست / زانکه کل را گونه گونه جزوهاست
جزو کل نی جزوها نسبت بکل / نی چو بوی گل که باشد جزو گل
لطف سبزه جزو لطف گل بود / بانگ قمری جزو آن بلبل بود
گر شوم مشغول اشکال و جواب / تشنگان را کی توانم داد آب
ور تو اشکالی بکلی و حرج / صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
احتما کن احتما ز اندیشه‌ها / زانکه شیر اند در این بیشه‌ها
احتماها بر دواها سرورست / زانکه خاریدن فزونی گرست
احتما اصل دوا آمد یقین / احتما کن قوت جانت ببین
قابل این گفته‌ها شو گوش‌وار / تا که از زر سازمت من گوشوار
گوشواره چه که کان زر شوی / تا به ماه و تا ثریا بر شوی
اولا بشنو که خلق مختلف / مختلف جانند از یا تا الف
در حروف مختلف شور و شکیست / گرچه از یک رو ز سر تا پا یکیست
از یکی رو ضد و یک رو متحد / از یکی رو هزل و از یک روی جد
پس قیامت روز عرض اکبرست / عرض او خواهد که با زیب و فرست
هر که چون هندوی بدسودائیست / روز عرضش نوبت رسوائیست
چون ندارد روی همچون آفتاب / او نخواهد جز شب همچون نقاب
برگ یک گل چون ندارد خار او / شد بهاران دشمن اسرار او
وانکه سرتاپا گلست و سوسنست / پس بهار او را دو چشم روشنست
خار بی‌معنی خزان خواهد خزان / تا زند پهلوی خود با گلستان
تا بپوشد حسن آن و ننگ این / تا نبینی ننگ آن و رنگ این
پس خزان او را بهارست و حیات / یک نماید سنگ و یاقوت زکات
باغبان هم داند آن را در خزان / لیک دید یک به از دید جهان
خود جهان آن یک کسست آن هواست / هر ستاره بر فلک جزو مه است
خود جهان آن یک کسست و باقیان / جمله اتباع و طفیل‌اند ای فلان
آن جهان کاملست و مفردست / نسخهٔ کل وجود او را بدست
پس همی‌گوید هر نقش و نگار / مژده مژده نک همی آید بهار
تا بود تابان شکوفه چون زره / کی کنند آن میوه‌ها پیدا گره
چون شکوفه ریخت میوه سر کند / چونکه تن بشکست جان سر بر کند
میوه معنی و شکوفه صورتش / آن شکوفه مژده میوه نعمتش
چون شکوفه ریخت میوه شد پدید / چونکه آن کم شد شد این اندر مزید
تا که نان بشکست قوت کی دهد / ناشکسته خوشه‌ها کی می دهد
تا هلیله نشکند با ادویه / کی شود خود صحت افزا ادویه

در صفت پیر و مطاوعت کردن با او

ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر / یک دو کاغذ برفزا در وصف پیر
گرچه جسمت نازکست و بس نزار / برنمی‌آید جهان را بی‌تو کار
گرچه جسم نازکت را زور نیست / لیک بی‌خورشید ما را نور نیست
گرچه مصباح و زجاجه گشته‌ای / لیک سرخیل دل و سررشته‌ای
چون سر رشته بدست و کام تست / درهای عقد دل ز انعام تست
برنویس احوال پیر راه‌دان / پیر را بگزین و عین راه دان
پیر تابستان و خلقان تیرماه / خلق مانند شب‌اند و پیر ماه
کرده‌ام بخت جوان را نام پیر / کو ز حق پیرست نز ایام پیر
او چنان پیریست کش آغاز نیست / با چنان در یتیم انباز نیست
خود قوی‌تر می‌شود خمر کهن / خاصه آن خمری که باشد من لدن
پیر را بگزین که بی پیر این سفر / هست بس پرآفت و خوف و خطر
آن رهی که بارها تو رفته‌ای / بی‌قلاوز اندر آن آشفته‌ای
پس رهی را که ندیدستی تو هیچ / هین مرو تنها ز رهبر سر مپیچ
هر که او بی مرشدی در راه شد / او ز غولان گمره و در چاه شد
گر نباشد سایهٔ پیر ای فضول / پس ترا سرگشته دارد بانگ غول

غولت از ره افکند اندر گزند / از تو داهی‌تر درین ره بس بدند
از نبی بشنو ضلال رهروان / که چه‌شان کرد آن بلیس بدروان
صد هزاران ساله راه از راه دور / بردشان و کردشان ادبار و عور
استخوانهاشان ببین و مویشان / عبرتی گیر و مران خر سوی شان
گردن خر گیر و سوی راه کش / سوی رهبانان و ره‌دانان خوش
هین مهل خر را و دست از وی مدار / زانکه عشق اوست سوی سبزه‌زار
گر یکی دم تو بغفلت واهلیش / او رود فرسنگها سوی حشیش
دشمن راه است خر مست علف / ای بسا خربنده را کرد او تلف
گر ندانی ره هر آنچه خر بخواست / عکس آن کن خود بود آن راه راست
شاوروهن پس آنگه خالفوا / ان من لم یعصهن تالف
با هوا و آرزو کم باش دوست / چون یضلک عن سبیل الله اوست
این هوا را نشکند اندر جهان / هیچ چیزی همچو سایهٔ همرهان

وصیت کردن رسول خدا علی را که چون هر کسی به نوع طاعتی تقرب بحق جوید تو تقرب جوی بصحبت عاقل و بندهٔ خاص تا از ایشان همه پیش‌قدم باشی قال النبی علیه السلام اذا تقرب الناس الی خالقهم بانواع البر فتقرب الی الله بالعقل والسر تسبقهم بالدرجات والزلفی عند الناس وعند الله

گفت پیغمبر علی را کای علی / شیر حقی پهلوانی پردلی
لیک بر شیری مکن هم اعتمید / اندر آ در سایهٔ نخل امید
هر کسی گر طاعتی پیش آورند / بهر قرب حضرت بیچون و چند
تو تقرب جو بعقل و سر خویش / نی چو ایشان بر کمال و بر خویش
اندر آ در سایهٔ آن عاقلی / کش نتاند برد از ره ناقلی
پس تقرب جو بدو سوی اله / سر مپیچ از طاعت او هیچگاه
تا که او هر خار را گلشن کند / دیدهٔ هر کور را روشن کند
ظل او اندر زمین چون کوه قاف / روح او سیمرغ بس عالی طواف
دستگیر و بندهٔ خاص اله / طالبان را می‌برد تا پیشگاه
گر بگویم تا قیامت نعت او / هیچ آن را مقطع و غایت مجو
آفتاب روح نی آن فلک / کز فروغش زنده اند انس و ملک
در بشر روپوش گشته‌ست آفتاب / فهم کن والله اعلم بالصواب
یا علی از جملهٔ طاعات راه / برگزین تو سایهٔ خاص اله
هر کسی در طاعتی بگریختند / خویشتن را مخلصی انگیختند
تو برو در سایهٔ عاقل گریز / تا رهی زان دشمن پنهان ستیز
از همه طاعات اینت لایق است / سبق یابی بر هر آن کو سابق است
چون گرفتی پیر هین تسلیم شو / همچو موسی زیر حکم خضر رو
صبر کن بر کار خضری بی نفاق / تا نگوید خضر رو هذا فراق
گرچه کشتی بشکند تو دم مزن / گرچه طفلی را کشد تو مو مکن
دست او را حق چو دست خویش خواند / تا ید الله فوق ایدیهم براند
دست حق میراندش زنده‌اش کند / زنده چه بود جان پاینده‌اش کند
یار باید راه را تنها مرو / از سر خود اندرین صحرا مرو
هر که تنها نادرا این ره برید / هم بعون همت مردان رسید
دست پیر از غایبان کوتاه نیست / دست او جز قبضهٔ الله نیست
غایبان را چون چنین خلعت دهند / حاضران از غایبان لاشک بهند
غایبان را چون نواله می‌دهند / پیش مهمان تا چه نعمتها نهند
کو کسی کو پیش شه بندد کمر / تا کسی که هست بیرون سوی در
فرق بسیارست تا در حساب / آن ز اهل کشف و این ز اهل حجاب
بهر مسکین تا رهی یابی درون / ورنه مانی حلقه‌وار او اندرون
چون گزیدی پیر نازک دل مباش / سست و ریزیده چو آب و گل مباش

کبودی زدن قزوینی بر شانه‌گاه و پشیمان شدن بجهت زخم

ور بهر زخمی تو پر کینه شوی / پس کجا بی صیقل آینه شوی

این حکایت بشنو از صاحب بیان / در طریق و عادت قزوینیان
بر تن و دست و کتفها بی درنگ / سیر زنند از صورت شیر پلنگ
پهلوانان صورت پیلی پلنگ / از سر صورت کبودیها زنند
سوی دلاکی بشد قزوینیی / که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چه صورت زنم ای پهلوان / گفت بر زن صورت شیر ژیان
طالعم شیرست نقش شیر زن / جهد کن رنگ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضعت صورت زنم / گفت بر شانه گهم زن آن رقم
تا شود پشتم قوی در رزم و بزم / این چنین شیری نمایان در عزم و حزم
چونکه او سوزن فرو بردن گرفت / درد آن در شانه گه مسکن گرفت
پهلوان در ناله آمد کای سنی / مر مرا کشتی چه صورت می‌زنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا / گفت از چه عضو کردی ابتدا
گفت از دمگاه آغازیده‌ام / گفت دم بگذار ای دو دیده‌ام
از دم و دمگاه شیرم دم گرفت / دمگه او دمگهم محکم گرفت
شیر بی دم باش گو ای شیرساز / که دلم سستی گرفت از زخم گاز
جانب دیگر گرفت آن شخص زخم / بی‌محابا بی‌مواسایی و رحم
بانگ کرد او کین چه اندامست ازو / گفت این گوشست ای مرد نکو
گفت تا گوشش نباشد ای همام / گوش را بگذار و کوته کن کلام
جانب دیگر خلش آغاز کرد / باز قزوینی فغانی ساز کرد
کاین سوم جانب چه اندامست نیز / گفت اینست اشکم شیر ای عزیز
گفت گو اشکم نباشد شیر را / خود چه اشکم باید این ادبیر را
درد افزون گشت کم زن زخمها / اشکم چه شیر از بهر خدا
خیره شد دلاک و بس حیران بماند / تا بدیر انگشت بر دندان بماند
بر زمین زد سوزن آن دم اوستاد / گفت در عالم کسی را این فتاد
شیر بی دم و سر و اشکم که دید / این چنین شیری خدا خود نافرید
چون نداری طاقت سوزن زدن / از چنین شیر ژیان پس دم مزن
ای برادر صبر کن بر درد نیش / تا رهی از نیش نفس گبر خویش
کان گروهی که رهیدند از وجود / چرخ و مهر و ماهشان آرد سجود
هر که مرد اندر تن او نفس گبر / مر ورا فرمان برد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن / آفتاب او را نیارد سوختن
گفت حق در آفتاب منتجم / ذکر تزاور کذا عن کهفهم
خفتگانی کز خدا آید کارشان / میل کردی آفتاب از غارشان
خار جمله لطف چون گل می‌شود / پیش جزوی کو بر کل می‌شود
چیست تعظیم خدا افراشتن / خویشتن را خاک و خاری داشتن
چیست توحید خدا آموختن / خویشتن را پیش واحد سوختن
گر همی‌خواهی که بفروزی چو روز / هستی همچون شب خود را بسوز
شیر و گرگ و روبهی بهر شکار / رفته بودند از طلب در کوهسار
کان سه با هم اندران صحرای ژرف / صیدها گیرند بسیار و شگرف

رفتن گرگ و روباه در خدمت شیر به شکار

تا به پشت همدگر بر صیدها / سخت بر بندند بار و قیدها
گرچه ز ایشان شیر نر را ننگ بود / لیک کرد اکرام و همراهی نمود
این چنین شه را ز لشکر زحمتست / لیک همره شد جماعت رحمتست
این چنین مه را ز اختر ننگهاست / او میان اختران بهر سخاست
امر شاورهم پیمبر را رسید / گرچه رایی نیست کش رایش ندید
در ترازو جو رفیق زر شدست / نی از آنکه جو چو زر جوهر شدست
روح قالب را کنون همره شدست / مدتی سگ حارس درگه شدست
چونکه رفتند آن جماعت سوی کوه / در رکاب شیر با فر و شکوه
گاو کوهی و بز و خرگوش زفت / یافتند و کار ایشان پیش رفت
هر که باشد در پی شیر حراب / کم نیاید روز و شب او را کباب
چون ز که در بیشه آوردندشان / کشته و مجروح و اندر خون کشان
گرگ و روبه را طمع بود اندر آن / که رود قسمت بعدل خسروان

عکس طمع هوشهاشان شیر زد / شیر وا دانست آن الهامها را سند
هر که باشد شیر اسرار و امیر / او بداند هرچه اندیشد ضمیر

هین نگه‌دار ای دل اندیشه خو / دل ز اندیشه بدی در پیش او
داند و خر را همی راند خموش / در رخت خندد برای روی پوش

شیر چون دانست آن وسواسشان / وا نگفت و داشت آن دم پاسشان
لیک با خود گفت بنمایم سزا / مر شما را ای خسیسان گدا

مر شما را بس نیامد رای من / ظنتان اینست در اعطای من
ای عقول و رایتان از رای من / از عطاهای جهان آرای من

نقش با نقاش چه اسگالد دگر / چون سگالش اوش بخشید و نظر
این چنین ظن خسیسانه به من / مر شما را بود ننگان زمن

ظانین بالله ظن السوء را / گر نبرّم سر بود عین خطا
وا رهانم چرخ را از ننگ تان / تا بماند در جهان این داستان

شیر با این فکر میزد خنده فاش / بر تبسمهای شیر ایمن مباش
مال دنیا شد تبسمهای حق / کرد ما را مست و مغرور و خلق

فقر و رنجوری بهست ای سند / که آن تبسم دام خود را برکند

امتحان کردن شیر گرگ را و گفتن که این صیدها را قسمت کن

گفت شیر ای گرگ این را بخش کن / معدلت را نو کن ای گرگ کهن
نایب من باش در قسمتگری / تا پدید آید که تو چه گوهری

گفت ای شه گاو وحشی بخش تست / آن بزرگ و تو بزرگ و زفت و چست
بز مرا که بز میانه است و وسط / روبها خرگوش بستان بی غلط

شیر گفت ای گرگ چون گفتی بگو / چونکه من باشم تو گویی ما و تو
گرگ خود چه سگ بود کو خویش دید / پیش من چون شیر بی‌مثل و ندید

گفت پیش آ ای خری کو خود بدید / پیشش آمد پنجه زد او را درید
چون ندیدش مغز و تدبیر رشید / در سیاست پوستش از سر کشید

گفت چون دید منت از خود نبرد / این چنین جان را بباید زار مرد
چون نبودی فانی اندر پیش من / فضل آمد مر ترا گردن زدن

گرچه غالب هم اندر بذل فضل / گاه گاهی هم کنم از عدل فضل
کل شیء هالک جز وجه او / چون نه‌ای در وجه او هستی مجو

هر که اندر وجه ما باشد فنا / کل شیء هالک نبود جزا
زانکه در الاست او از لا گذشت / هر که در الاست او فانی نگشت

هر که بر در او من و ما میزند / رد بابست او و بر لا میتند

قصه آنکه در یاری بکوفت گفت کیست گفت منم گفت چون تو تویی در نمی‌گشایم که کسی را از یاران نمی‌شناسم که من باشد

آن یکی آمد در یاری بزد / گفت یارش کیستی ای معتمد

گفت من گفتش برو هنگام نیست / بر چنین خوانی مقام خام نیست
خام را جز آتش هجر و فراق / کی پزد کی وا رهاند از نفاق

چون تویی تو هنوز از تو نرفت / سوختن باید ترا در نار تفت
رفت آن مسکین و سالی در سفر / در فراق دوست سوزید از شرر

پخته گشت آن سوخته پس بازگشت / باز گرد خانهٔ انباز گشت
حلقه زد بر در بصد ترس و ادب / تا بنجهد بی ادب لفظی ز لب

بانگ زد یارش که بر در کیست آن / گفت بر در هم تویی ای دلستان
گفت اکنون چون منی ای من درآ / نیست گنجایی دو من را در سرا

چونکه یکی باشد همه نبود دوی / هم منی برخیزد آنجا هم تویی
نیست سوزن را سر رشته دوتا / چونکه یکتایی درین سوزن درآ

رشته را با سوزن آمد ارتباط / نیست درخور با جمل سم الخیاط
کی شود باریک هستی جمل / جز بمقراض ریاضات و عمل

دست حق باید مر آن را ای فلان / کان بود بر هر محالی کن فکان
هر محال از دست او ممکن شود / هر حرون از بیم او ساکن شود

اکمه و ابرص چه باشد مرده نیز / زنده گردد از فسون آن عزیز
وان عدم کز مرده مرده‌تر بود / در کف ایجاد او مضطر بود

[illegible] ان | [illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible] سوی [illegible] | بهر آن تا در [illegible] نبات | لشکری زاد [illegible] سوی خاکدان | تا ز [illegible] گردد جهان
مستطیل از [illegible] سوی اجل | تا ببیند هر کسی حسن عمل | باز [illegible] پیش از نهاد | [illegible] سوی [illegible]
وانچه از [illegible] | وانچه از [illegible] | [illegible] لشکرهای [illegible] | [illegible] این گفت [illegible]
این سخن پایان ندارد [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible]

[illegible]

گفت یارش کاندر این [illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible]

[illegible]

[illegible] مقام | [illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible] با [illegible] | [illegible] خیال [illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible] خیال | زان [illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible] عدو | جانب [illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible] | [illegible] | [illegible] پایان [illegible] | [illegible]
گرگ را برکند سر آن سرفراز

ادب کردن شیر گرگ را

[illegible] دو [illegible] و امتیاز
فانتقمنا [illegible] ای گرگ پیر | چون نبودی مرده در پیش امیر | [illegible] | گفت [illegible] بهر خورد
سجده کرد و گفت کین گاو سمین | چاشت خوردت باشد ای شاه گزین | وان [illegible] | [illegible]
وان دگر خرگوش بهر شام هم | شب چره ای شاه با لطف [illegible] | [illegible] | [illegible]
از کجا آموختی این ای بزرگ | گفت ای شاه جهان از حال گرگ | گفت چون [illegible] | [illegible] و بستان و برو
روبها چون جملگی ما را شدی | چونت آزاریم چون تو ما شدی | ما ترا و جمله [illegible] | پای بر گردون هفتم نه برآ
چون گرفتی عبرت از گرگ دنی | پس تو روبه نیستی شیر منی | عاقل آن باشد که عبرت گیرد از | مرگ یاران در بلای محترز

روبه آن دم بر زبان صد شکر راند / که مرا شیر از پی آن گرگ خواند
گر مرا اول بفرمودی که تو / بخش کن این را که بردی جان ازو
پس سپاس او را که ما را در جهان / کرد پیدا از پس پیشینیان
تا شنیدیم این سیاستهای حق / بر قرون ماضیه اندر سبق
تا که ما از حال آن گرگان پیش / همچو روبه پاس خود داریم بیش
امت مرحومه زین رو خواندمان / آن رسول حق و صادق در بیان
استخوان و پشم آن گرگان عیان / بنگرید و پند گیرید ای مهان
عاقل از سر بنهد این هستی و باد / چون شنید انجام فرعونان و عاد
ورنه بنهد دیگران از حال او / عبرتی گیرند از اضلال او

تهدید کردن نوح علیه السلام مر قوم را که با من مپیچید که من روپوشم خدای را میپیچید در حقیقت ای مخذولان

گفت نوح ای سرکشان من من نیم / من ز جان مردم بجانان می‌زیم
چون ز جان مردم بجانان زنده‌ام / نیست مرگم تا ابد پاینده‌ام
چون بمردم از حواسات بشر / حق مرا شد سمع و ادراک و بصر
چونکه من من نیستم این دم ز هوست / پیش این دم هر که دم زد کافر اوست
هست اندر نقش این روباه شیر / سوی این روبه نشاید شد دلیر
گر ز روی صورتش می‌نگروی / غرش شیران ازو می‌نشنوی
گر نبودی نوح را از حق یدی / پس جهانی را چرا بر هم زدی
صد هزاران شیر بود او در تنی / هر دمی عالم را همی دید از دری
او برون رفته بد از ما و منی / او چو آتش بود و عالم خرمنی
چونکه خرمن پاس عشر او نداشت / او چنان شعله بر آن خرمن گماشت
هر که او در پیش این شیر نهان / بی ادب چون گرگ بگشاید دهان
همچو گرگ آن شیر بر درانیدش / فانتقمنا منهم بر خواندش
زخم یابد همچو گرگ از دست شیر / پیش شیر ابله بود کو شد دلیر
کاشکی آن زخم بر جسم آمدی / تا بدی کایمان و دل سالم بدی
قوتم بگسست چون اینجا رسید / چون توانم کردن این سر را پدید
لیک هم بهتر بگویم با شما / بو که دریابید و گر چه دید آشنا
همچنان روبه که اشکم کنید / پیش او روباه بازی کم کنید
جمله ما و من به پیش او نهید / ملک ملک اوست ملک او را دهید
چون فقیر آیید اندر راه راست / شیر و صید شیر خود آن شماست
زانکه او پاکست و سبحان وصف اوست / بی‌نیازست او ز نغز و مغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست / از برای بندگان آن شه است
گفت الیس الله بکاف عبده / تا نگردد بنده هر سو ملتجه
نیست شه را طمع بهر خلق ساخت / ای خنک آنکس که قدر شه شناخت
آنکه دولت آفرید و دو سرا / ملک و دولتها چه کار آید ورا
پیش سبحان بس نگه دارید دل / تا نگردید از گمان بد خجل
کو ببیند سر و فکر و جست و جو / همچو اندر شیر خالص تار مو
آنکه او بی نقش ساده سینه شد / نقشهای غیب را آیینه شد
سر ما را بیگمان موقن شود / زانکه مؤمن آینهٔ مؤمن شود
مؤمنی او مؤمنی تو بیگمان / در میان هر دو فرقی بیکران
چون زند او نقد ما را بر محک / پس یقین را باز داند او ز شک
چون شود جانش محک نقدها / پس ببیند قلب را و نقد را

نشاندن پادشاهان صوفیان عارف را پیش روی خود تا چشمشان روشن شود

پادشاهان را چنین عادت بود / این شنیده باشی ار یادت بود
دست چپشان پهلوانان ایستند / زانکه دل پهلوی چپ باشد به بند
مشرف و اهل قلم بر دست راست / زانکه علم خط و ثبت آن دست راست
صوفیان را پیش رو موضع دهند / کاینهٔ جانند و ز آیینه بهند
حاجبان این صوفیانند ای پسر / سادهٔ آزاد و وافکنده سر
سینه‌ها صیقل زده از ذکر و فکر / تا پذیرد آینهٔ دل نقش بکر
هر که او از صلب فطرت خوب زاد / آینه در پیش او باید نهاد

عاشق آئینه باشد روی خوب / صیقل جان آمد و تقوی القلوب

هر که دارد روی خوب بالغ امام / طالب آئینه باشد والسلام

بشنو اکنون یک مثال معنوی

آمدن آشنائی از سفر پیش حضرت یوسف علیه السلام

تا تو دیگر بی ... صورت آشنی

آمد از آفاق یار مهربان / یوسف صدیق را شد میهمان

کآشنا بودند وقت کودکی / بر وساده آشنائی متکی

یاد دادش جور اخوان و حسد / گفت کان زنجیر بود و ما اسد

عار نبود شیر را از سلسله / ما نداریم از قضای حق گله

شیر را بر گردن ار زنجیر بود / بر همه زنجیرسازان میر بود

گفت چون بودی ز زندان و ز چاه / گفت همچون در محاق و کاست ماه

در محاق ار ماه نو گردد دوتا / نی در آخر بدر گردد بر سما

گرچه دردانه به هاون کوفتند / نور چشم و دل شد و فتح گره

گندمی را زیر خاک انداختند / پس ز خاکش خوشه‌ها بر ساختند

بار دیگر کوفتندش ز آسیا / قیمتش افزود و نان شد جانفزا

باز نان را زیر دندان کوفتند / گشت عقل و جان و فهم سودمند

باز آن جان چونکه محو عشق گشت / یعجب الزراع آمد بعد کشت

باز آن جان چون بحق او محو شد / باز ماند از سکر و مستی صحو شد

عالمی را زان صلاح آمد ثمر / قوم دیگر را فلاح مستظفر

این سخن پایان ندارد بازگرد

طلب کردن یوسف علیه السلام ارمغان از آن مرد مهمان

تا که با یوسف چه گفت آن نیک‌مرد

بعد قصه گفتنش گفت ای فلان / هین چه آوردی تو ما را ارمغان

بر در یاران تهی دست آمدن / هست چون بی گندمی سوی طاحون شدن

حق تعالی خلق را گوید بحشر / ارمغان کو از برای روز حشر

جئتمونا و فرادی بینوا / هم بدان سان که خلقناکم کذا

هین چه آوردید دستاویز را / ارمغانی روز رستاخیز را

یا امید بازگشتنتان نبود / وعدهٔ امروز باطلتان نمود

منکری مهمانیش را از خری / پس ز مطبخ خاک و خاکستر بری

ورنه منکر چنین بر دست تهی / بر در آن دوست چون پا مینهی

اندکی صرفه بکن از خواب و خور / ارمغان بهر ملاقاتش ببر

شو قلیل النوم مما یهجعون / باش در اسحار از یستغفرون

اندکی جنبش بکن همچون جنین / تا ببخشندت حواس نوربین

وز جهان چون رحم بیرون روی / از زمین در عرصهٔ واسع شوی

آنکه ارض الله واسع گفته‌اند / عرصه‌ای دان کانبیا در رفته‌اند

دل نگردد تنگ زان عرصهٔ فراخ / نخل تر آنجا نگردد خشک شاخ

حاملی تو مر حواست را کنون / کند و مانده و شیی و سرنگون

چونکه محمولی نه حامل وقت خواب / ماندگی رفت و شدی بی رنج و تاب

چاشنیی دان تو حال خواب را / پیش محمولی حال اولیا

اولیا اصحاب کهفند ای عنود / در قیام و در تقلب هم رقود

میکشدشان بی تکلف در فعال / بی خبر ذات الیمین ذات الشمال

چیست آن ذات الیمین فعل حسن / چیست آن ذات الشمال اشغال تن

گر تو بینی شان بدین سو و درون / نیستشان خوف و ولا هم یحزنون

میرود این هر دو از مردم پدید / بی خبر زین هر دو ایشان در نزید

میرود این هر دو کار از انبیا / بی خبر زین هر دو ایشان چون صدا

گر صدایت بشنواند خیر و شر / ذات او باشد ز هر دو بی خبر

گفت یوسف هین بیاور ارمغان

گفتن مهمان یوسف را علیه السلام که ارمغان آوردمت آئینه آورده‌ام تا چون در آن نگری مرا یاد آوری

او ز شرم این تقاضا زد فغان

گفت من چند ارمغان جستم ترا / ارمغانی در نظر نامد مرا

حبه‌ای را جانب کان چون برم / قطره‌ای را سوی عمان چون برم

زیره را من سوی کرمان آورم / گر بپیش تو دل و جان آورم

نیست تحفه‌ای کاندرین انبار نیست / غیر حسن تو که او را یار نیست
لایق آن دیدم که من آیینه‌ای / پیش تو آرم چو نور سینه‌ای
تا ببینی روی خوب خود در آن / ای تو چون خورشید شمع آسمان
آینه آوردمت ای روشنی / تا چو بینی روی خود یادم کنی
آینه بیرون کشید او از بغل / خوب را آیینه باشد مشتغل
آینهٔ هستی چه باشد نیستی / نیستی بگزین گر ابله نیستی
هستی اندر نیستی بتوان نمود / مالداران بر فقیر آرند جود
آینهٔ صافی نان خود گرسنه است / سوخته هم آینهٔ آتش زنه است
نیستی و نقص هر جایی که خاست / آینهٔ خوبی جملهٔ پیشه‌هاست
بهر آن که نیستی پالود نیست / وانچه این هستی نماید گو نیست
چونکه جامه چست و دوزیده بود / مظهر فرهنگ درزی کی شود
ناتراشیده همی باید جذوع / تا دروگر اصل سازد یا فروع
خواجهٔ اشکسته‌بند آنجا رود / که در آنجا پای اشکسته بود
کی شود چون نیست رنجور نزار / آن جمال صنعت طب آشکار
خواری و دونی مسها بر ملا / گر نباشد کی نماید کیمیا
نقصها آیینهٔ وصف کمال / وان حقارت آینهٔ عز و جلال
زانکه ضد را ضد کند پیدا یقین / زانکه با سرکه پدیدست انگبین
هر که نقص خویش را دید و شناخت / اندر استکمال خود دو اسبه تاخت
زان نمی‌پرد به سوی ذوالجلال / کو گمانی می‌برد خود را کمال
علتی بدتر ز پندار کمال / نیست اندر جان تو ای مغرور ضال
از دل و از دیده‌ات بس خون رود / تا ز تو این معجبی بیرون شود
علت ابلیس انا خیر بدست / وین مرض در نفس هر مخلوق هست
گرچه خود را بس شکسته بیند او / آب صافی دان و سرگین زیر جو
چون بشوراند ترا در امتحان / آب سرگین رنگ گردد در زمان
در تگ جو هست سرگین ای فتی / گرچه جو صافی نماید مر ترا
هست پیر راه‌دان پرفطن / باغهای نفس کل را جوی کن
جوی خود را کی تواند پاک کرد / نافع از علم خدا شد علم مرد
آب جو سرگین نتاند پاک کرد / جهل نفسش را نزید علم مرد
کی تراشد تیغ دستهٔ خویش را / رو به جراحی سپار این ریش را
بر سر هر ریش جمع آمد مگس / تا نبیند قبح ریش خویش کس
وان مگس اندیشه‌ها و آن مال تو / ریش تو آن ظلمت احوال تو
ور نهد مرهم بر آن ریش تو پیر / آن زمان ساکن شود درد و نفیر
تا که پندارد که صحت یافتست / پرتو مرهم بر آنجا تافتست
هین ز مرهم سر مکش ای پشت‌ریش / وان ز پرتو دان مدان از اصل خویش

مرتد شدن کاتب وحی بسبب آنکه پرتو وحی برو زد آن آیه را پیش از پیغمبر خواند و گفت من محل وحیم

پیش از عثمان یکی نساخ بود / کو به نسخ وحی جدی می‌نمود
چون نبی از وحی فرمودی سبق / او همان را وا نبشتی بر ورق
پرتو آن وحی بر وی تافتی / او درون خویش حکمت یافتی
عین آن حکمت بفرمودی رسول / زین قدر گمراه شد آن بوالفضول
کانچه می‌گوید رسول مستنیر / مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتو اندیشه‌اش زد بر رسول / قهر حق آورد بر جانش نزول
پرتو ناموسش بر او بتافت / در درون خویشتن هم یافت
هم ز گستاخی بر آمد هم ز دین / شد عدوی مصطفی و دین به کین
مصطفی فرمود کای گبر عنود / چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو ینبوع الهی بوده‌ای / این چنین آب سیه نگشوده‌ای
اندرون می‌سوختش هم زین سبب / توبه کردن می‌نیارست این عجب
تا که ناموسش به پیش این و آن / نشکند بربست این او را دهان
آه می‌کرد و نبودش آه سود / چون درآمد تیغ و سر را در ربود
کرده حق ناموس را صد من حدید / ای بسا بسته به بند ناپدید

[illegible] پنهان پیش این کاه را
گو نصیب ما بکرد [illegible] ره را
گفت اهدِ قومی انّهم لا یعلمون
نیست این اقبال ما را [illegible]

[illegible]
حق [illegible] پیش [illegible]
ننگ سودا را بر آن ننگی که خواست
او نمی داند که آن سدّ قضاست

شاهد تو سدّ روی شاهد است
مرشد تو سدّ گفت مرشد است
ای بسا کفار را سودای دین
بندشان ناموس و کبر آن و این

بند پنهان لیک از آهن بتر
بند آهن را کند پاره تبر
بند آهن را توان کردن جدا
بند غیبی را نداند کس دوا

مرد را زنبور اگر نیشی زند
طبع او آن لحظه بر دفعی تند
زخم نیش اما چو از هستی تست
غم قوی باشد نگردد درد سست

شرح این از سینه بیرون می جهد
لیک می ترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خود را شاد کن
پیش آن فریادرس فریاد کن

کای محب عفو از ما عفو کن
ای طبیب رنج ناسور کهن
عکس حکمت آن شقی را یاوه کرد
خود مبین تا برنیارد از تو گرد

ای برادر بر تو حکمت جاریه ست
آن ز ابدال است و بر تو عاریه ست
گرچه در خود خانه نوری یافتست
آن ز همسایه منور تافتست

شکر کن غره مشو بینی مکن
گوش دار و هیچ خودبینی مکن
صد دریغ و درد کین عاریتی
امتان را دور کرد از امتی

من غلام آنکه اندر هر رباط
خویش را واصل نداند بر سماط
بس رباطی که بباید ترک کرد
تا به مسکن در رسد یک روز مرد

گرچه آهن سرخ شد او سرخ نیست
پرتو عاریت آتش زنیست
گر شود پر نور روزن یا سرا
تو مدان روشن مگر خورشید را

ور در و دیوار گوید روشنم
پرتو غیری ندارم این منم
پس بگوید آفتاب ای نارشید
چونکه من غایب شوم آید پدید

سبزها گویند ما سبز از خودیم
شاد و خندانیم و بس زیبا خدیم
فصل تابستان بگوید ای امم
خویش را بینید چون من بگذرم

تن همی نازد به خوبی و جمال
روح پنهان کرده فر و پر و بال
گویدش ای مزبله تو کیستی
یک دو روز از پرتو من زیستی

غنج و نازت می نگنجد در جهان
باش تا که من شوم از تو جهان
گرم دارانت ترا گوری کنند
کش کشانت در تک گوری کنند

تا که چون در گور یارانت کنند
طعمهٔ موران و مارانت کنند
بینی از گند تو گیرد آن کسی
کو به پیش تو همی مردی بسی

پرتو روح است نطق و چشم و گوش
پرتو آتش بود در آب جوش
آنچنان کز پرتو جان بر تن است
پرتو ابدال بر جان من است

جان جان چون واکشد پا را ز جان
جان چنان گردد که بی جان تن بدان
سر از آن رو می نهم من بر زمین
تا گواه من بود در یوم دین

یوم دین که زلزلت زلزالها
این زمین باشد گواه حالها
کو تحدث جهرة اخبارها
در سخن آید زمین و خارها

فلسفی گوید ز معقولات دون
عقل از دهلیز می ماند برون
فلسفی منکر شود در فکر و ظن
گو برو سر را بر آن دیوار زن

نطق آب و نطق خاک و نطق گل
هست محسوس حواس اهل دل
فلسفی کو منکر حنانه است
از حواس انبیا بیگانه است

گوید او که پرتو سودای خلق
بس خیالات آورد در رای خلق
بلکه عکس آن فساد و کفر او
این خیال منکری را زد برو

فلسفی مر دیو را منکر شود
در همان دم سخرهٔ دیوی بود
گر ندیدی دیو را خود را ببین
بی جنون نبود کبودی بر جبین

هر که را در دل شک و پیچانی است
در جهان او فلسفی پنهانی است
می نماید اعتقاد او گاه گاه
آن رگ فلسف کند رویش سیاه

الحذر ای مومنان کان در شماست
در شما بس عالم بی منتهاست
جمله هفتاد و دو ملت در توست
وه که آن روزی برآرد از تو دست

هر کرا اعمال برگ این ایمان بود ‏ ‏ همچو برگ از بیم او لرزان بود
بر بلیس و دیو زان خندیده‌ای ‏ ‏ که تو خود را نیک مردم دیده‌ای
چون کند جان بازگونه پوستین ‏ ‏ چند واویلا بر آید ز اهل دین
بر دکان هر زرنما خندان شدست ‏ ‏ زانکه سنگ امتحان پنهان شدست
پرده ای ستار از ما وا مگیر ‏ ‏ باش اندر امتحان ما مجیر
قلب پهلو می‌زند با زر به شب ‏ ‏ انتظار روز می‌دارد ذهب
با زبان حال زر گوید که باش ‏ ‏ ای مزور تا بر آید روز فاش
صد هزاران سال ابلیس لعین ‏ ‏ بود ز ابدال و امیر المؤمنین
پنجه زد با آدم از نازی که داشت ‏ ‏ گشت رسوا همچو سرگین وقت چاشت
پنجه با مردان مزن ای بوالهوس ‏ ‏ برتر از سلطان چه می‌پری مگس
بلعم باعور را خلق جهان ‏ ‏ سغبه شد مانند عیسی زمان

دعا کردن بلعم باعور که موسی علیه السلام و قومش را ازین شهر که حصار داده اند بی مراد گردان و مستجاب شدن

سجده ناوردند کس را دون او ‏ ‏ صحت رنجور بود افسون او
پنجه زد با موسی از کبر و کمال ‏ ‏ آنچنان شد که شنیدستی تو حال
صد هزار ابلیس و بلعم در جهان ‏ ‏ همچنین بودست پیدا و نهان
این دو را مشهور گردانید اله ‏ ‏ تا که باشند این دو بر باقی گواه
رهزنان را در بیابان چون کشند ‏ ‏ یکدو تن را آشکار ز ایشان کشند
تا ببینند اهل دد کیفر نیند ‏ ‏ روح ایشان بود شان همچو بند
این دو دزد آویخت بر دار بلند ‏ ‏ ورنه اندر شهر بس دزدان بدند
این دو را پرچم بسوی شهر برد ‏ ‏ کشتگان قهر را نتوان شمرد
ناز شیخی تو مکن در حد خویش ‏ ‏ الله الله پا منه از حد بیش
گر زنی بر نازنین‌تر از خودت ‏ ‏ در تگ هفتم زمین زیر آردت
قصهٔ عاد و ثمود از بهر چیست ‏ ‏ تا بدانی کانبیا را نازکیست
این نشان خسف و قذف و صاعقه ‏ ‏ شد بیان عز نفس ناطقه
جمله حیوان را پی انسان بکش ‏ ‏ جمله انسان را بکش از بهر هش
هش چه باشد عقل کل ای هوشمند ‏ ‏ عقل جزوی هش بود اما نژند
جمله حیوانات وحشی ز آدمی ‏ ‏ باشد از حیوان انسی در کمی
خون آنها خلق را باشد سبیل ‏ ‏ زانکه وحشی اند از عقل جلیل
خون ایشان خلق را باشد روا ‏ ‏ زانکه انسان را نیند ایشان سزا
عزت وحشی بدان ساقط شدست ‏ ‏ کو مر انسان را مخالف آمدست
پس چه عزت باشدت ای نادره ‏ ‏ چون شدی تو حمر مستنفره
خر نشاید کشت از بهر صلاح ‏ ‏ چون شود وحشی شود خونش مباح
گرچه خر را دانش زاجر نبود ‏ ‏ هیچ معذورش نمی‌دارد ودود
پس چو وحشی شد ازان دم آدمی ‏ ‏ کی بود معذور ای یار سمی
لاجرم کفار را خون شد مباح ‏ ‏ همچو وحشی پیش نشاب و رماح
جفت و فرزندانشان جمله سبیل ‏ ‏ زانکه بی عقل اند و مردود و ذلیل
باز عقلی کو رمد از عقل عقل ‏ ‏ کرد از عقلی بحیوانات نقل

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش در فتن

همچو هاروت و چو ماروت شهیر ‏ ‏ از بطر خوردند زهرآلوده تیر
اعتمادی بودشان بر قدس خویش ‏ ‏ چیست بر شیر اعتماد گاومیش
گرچه او با شاخ صد چاره کند ‏ ‏ شاخ شاخش شیر نر پاره کند
گر شود بر شاخ همچون خارپشت ‏ ‏ شیر خواهد گاو را ناچار کشت
باد صرصر کو درختان می‌کند ‏ ‏ با گیاه پست احسان می‌کند
بر ضعیفی گیاه این باد تند ‏ ‏ رحم کرد ای دل تو از قوت ملند
تیشه را ز انبوهی شاخ درخت ‏ ‏ کی هراس آید ببرد لخت لخت
لیک بر برگی نکوبد خویش را ‏ ‏ جز که بر نیشه نکوبد نیش را
شعله را ز انبوهی هیزم چه غم ‏ ‏ کی رمد قصاب از انبوهی غنم
پیش معنی چیست صورت بس زبون ‏ ‏ چرخ را معنیش میدارد نگون
تو قیاس از چرخ دولابی بگیر ‏ ‏ گردشش از کیست از عقل منیر

گردش این قالب همچون سپر / هست از روح مستّر ای پسر
گردش این باد از معنی اوست / همچو چرخی کو اسیر آب جوست
جزر و مد و دخل و خرج این نفس / از کی باشد جز ز جان پر هوس
گاه جیمش میکند گه حی و دال / گاه صلحش میکند گاهی جدال
گه بیمنیش میبرد گاهی یسار / گه گلستانش کند گاهیش خار
همچنین این آب را یزدان پاک / کرده بر فرعون خون سهمناک
همچنین این باد را یزدان ما / کرده بد بر عاد همچون اژدها
باز هم این باد را بر مؤمنان / کرده بد صلح و مراعات و امان
گفت المعنی هو الله شیخ دین / بحر معنیهاست رب العالمین
جمله اطباق زمین و آسمان / همچو خاشاکی در آن بحر روان
حملها و رقص خاشاک اندر آب / هم ز آب آمد بوقت اضطراب
چونکه ساکن خواهدش کرد از مرا / سوی ساحل افکند خاشاک را
چون کشد از ساحلش در موجگاه / آن کند با او که آتش با گیاه
این حدیث آخر ندارد باز ران / جانب هاروت و ماروت ای جوان
این گناه و فسق خلقان جهان / می‌شدی روشن بایشان در نهان

بقیه قصه هاروت و ماروت و نکال و عقوبت ایشان

دست خاییدن گرفتندی ز خشم / لیک عیب خود ندیدندی بچشم
خویش را آئینه دید آن زشت مرد / رو بگردانید از آن و خشم کرد
خویش بین چون از کسی جرمی بدید / آتشی در وی ز دوزخ شد پدید
حمیت دین خواند او آن کبر را / ننگرد در خویشتن نقش گبر را
حمیت دین را نشانی دیگرست / که از آن آتش جهانی اخضرست
گفت حقشان گر شما روشنگرید / در سیه‌کاران مغفل منگرید
شکر گویید ای سپاه و چاکران / رسته اید از شهوت و از چاک ران
گر ازان معنی نهم من بر شما / مر شما را بیش نپذیرد سما
عصمتی که مر شما را در تنست / آن ز عکس عصمت و حفظ منست
آن ز من بینید نه از خود هین و هین / تا نچربد بر شما دیو لعین
آنچنان کان کاتب وحی رسول / دید حکمت در خود و نور اصول
خویش را هم‌صوت مرغان خدا / می‌شمرد آن بد صفیر چون صدا
لحن مرغان را اگر واصف شوی / بر ضمیر مرغ کی واقف شوی
گر بیاموزی صفیر بلبلی / تو چه دانی کو چه گوید با گلی
ور بدانی باشد آن هم از گمان / چون ز لب جنبان گمانهای کران

بعیادت رفتن کر بخانه همسایه بیمار و پرسیدن بیمار

آن کری را گفت افزون مایهٔ / که ترا رنجور شد همسایهٔ
گفت با خود کر که با گوش گران / من چه دریابم ز گفت آن جوان
خاصه رنجور و ضعیف آواز شد / لیک باید رفت آنجا نیست بد
چون ببینم کان لبش جنبان شود / من قیاسی گیرم آنرا هم ز خود
چون بگویم چونی ای محنت‌کشم / او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردی ابا / او بگوید شربتی یا ماشبا
من بگویم صح نوشت کیست آن / از طبیبان پیش تو گوید فلان
من بگویم بس مبارک پاست او / چونکه او آید شود کارت نکو
پای او را آزمودستیم ما / هر کجا شد میشود حاجت روا
این جوابات قیاسی راست کرد / عکس آن واقع شد ای آزاد مرد
بیمار رنجور را خاطر تر کرد / اندکی رنجیده بود ای تیز هش
که چرا او پیش رنجور نشست / بر سر او خوش همی مالید دست
گفت چونی گفت مردم گفت شکر / شد ازین رنجور پر آزار و نکر
کاین چه شکرست این عدو ما بدست / کر قیاسی کرد و آن کژ آمدست
بعد از آن گفتش چه خوردی گفت زهر / گفت نوشت باد افزون گشت قهر
بعد از آن گفت از طبیبان کیست او / کو همی آید بچاره پیش تو
گفت عزرائیل می آید برو / گفت پایش بس مبارک شاد شو
این زمان از نزد او آیم برت / گفتم او را تا که گردد غمخورت

کر برون آمد بگفت او شادمان / شکر کردم مراعات این زمان
خود گمانش آنکه کردست او ثواب بود / آیتا زیان محض را چند اثبت شود

گفت رنجور این عدوی جان ماست / ما ندانستیم کو کان جفاست
خاطر رنجور جویان صد سقط / تا که پیغامش کند از هر نمط

چون کسی کو خورده باشد آش بد / می‌بشوراند دلش تا قی کند
کظم غیظ اینست آن را قی مکن / تا بیابی در جزا شیرین سخن

چون نبودش صبر می‌پیچید او / کاین سگ زن روسپی حیز کو
تا بریزم بر وی آنچه گفته بود / کان زمان شیر ضمیرم خفته بود

چون عیادت بهر دل آرامی است / این عیادت نیست دشمن کامی است
تا ببیند دشمن خود را نزار / تا بگیرد خاطر زشتش قرار

بس کسان کایشان عبادتها کنند / تا بغفران و ثواب آن زنند
خود حقیقت معصیت باشد خفی / بس کدر کان را تو پنداری صفی

همچو آن کر کو همی پنداشتست / کو نکویی کرد و آن خود بد بدست
او نشسته خوش که خدمت کرده‌ام / حق همسایه بجا آورده‌ام

بهر خود او آتشی افروختست / در دل رنجور و خود را سوختست
فاتقوا النار التی اوقدتم / انکم فی المعصیة ازددتم

گفت پیغمبر بیک صاحب ریا / صل انک لم تصل یا فتی
از برای چاره این خوفها / آمد اندر هر نمازی اهدنا

کاین نمازم را میامیز ای خدا / با نماز ضالین و اهل ریا
از قیاسی که بکرد آن کر گزین / صحبت ده ساله باطل شد بدین

خاصه ای خواجه قیاس حس دون / اندر آن وحیی که شد از حد برون
خواجه پندارد که طاعت می‌کند / بی‌خبر کز معصیت جان می‌کند

این قیاس خویش را ترک کن / کز قیاس تو شود دینت کهن
گوش حس تو بحرف ار درخورست / وان که گوش غیب‌گیر تو کرست

در بیان آنکه اول کسی که در مقابل نص صریح قیاس آورد ابلیس علیه اللعنه بود

اول آن کس کاین قیاسکها نمود / پیش انوار خدا ابلیس بود
گفت نار از خاک بی‌شک بهتر است / من ز نار و او ز خاک اکدر است

پس قیاس فرع بر اصلش کنیم / او ز ظلمت ما ز نور روشنیم
گفت حق نی بلکه لا انساب شد / زهد و تقوی فضل را محراب شد

این نه میراث جهان فانی است / که بانسابش بیابی جانی است
بلکه این میراثهای انبیاست / وارث این جانهای اتقیاست

پور آن بوجهل شد مؤمن عیان / پور آن نوح نبی از گمرهان
زاده خاکی منور شد چو ماه / زاده آتش تویی رو رو سیاه

این قیاسات و تحری روز ابر / یا بشب مر قبله را کردست حبر
لیک با خورشید و کعبه پیش رو / این قیاس و این تحری را مجو

کعبه نادیده مکن رو زو متاب / از قیاس الله اعلم بالصواب
چون صفیری بشنوی از مرغ حق / ظاهرش را یاد گیری چون سبق

وانگهی از خود قیاساتی کنی / مر خیال محض را ذاتی کنی
اصطلاحاتیست مر ابدال را / که نباشد زان خبر غفال را

منطق الطیری بصوت آموختی / صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خست / کر به پندار اصابت[۱۳] گشته مست

کاتب آن وحی ز آواز مرغ / برده ظنی کو بود انباز مرغ
مرغ پری زد مر او را کور کرد / نک فرو بردش بقعر مرگ و درد

هین بعکسی یا بظنی هم شما / در میفتید از مقامات سما
گرچه هاروتید و ماروتید و فزون / از همه بر بام نحن الصافون

بر بدیهای بدان رحمت کنید / بر منی و خویش‌بینی کم تنید
هین مبادا غیرت آید از کمین / سرنگون افتید تا قعر زمین

هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست / بی امان تو امانی خود کجاست
این همی گفتند و دلشان می‌طپید / بد کجا آید ز ما نعم العبید

۱۳ اصابت صواب کا رسیده صواب سمجھا ۔ ۱۲

قلعه خالی بود و فرشته می‌نشست / تا که تخم خویش بیند ناشکست
پس همی گفتند کای ارکانیان / بی‌خبر از پاکی روحانیان
ما بهین گوهر و تسبیح‌های تعظیم / بر زمین ایم و شما قشر زمیم
عدل و رزقیم و عبادت آوریم / باز هر شب سوی گردون بر پریم
تا شویم آمیخته و وزر مال / تا نسیم اندر میان ایمن امان
این قیاس حال گردون بر زمین / راست ناید فرق دارد در کمین
بشنو الفاظ حکیم پرده / سرهم آنجا نه که باده خورده

در بیان آنکه حال خود و مستی خود پنهان باید داشت

چونکه از میخانه مستی ضال شد / تسخر و بازیچهٔ اطفال شد
می فتد او سو بسو در هر رهی / در گل و می خندش هر ابلهی
او چنین و کودکان اندر پیش / بی‌خبر از مستی و ذوقیش
خلق اطفالند جز مست خدا / نیست بالغ جز رهیده از هوا
گفت دنیا لعب و لهوست و شما / کودکید و راست فرماید خدا
از لعب بیرون نرفتی کودکی / بی ذکات روح کی باشی ذکی
چون جماع طفل دان این شهوتی / که همی رانند اینجا ای فتی
این جماع طفل چه بود بازیی / با جماع رستمی و غازیی
جنگ خلقان همچو جنگ کودکان / جمله بی‌معنی و بی‌مغز و مهان
جمله با شمشیر چوبین جنگشان / جمله در لاینبغی آهنگشان
جمله‌شان گشته سواره بر نیی / کاین براق ماست یا دلدل پیی
حاملند و خود ز جهل افراشته / راکب و محمول ره پنداشته
باش تا روزی که محمولان حق / اسب‌تازان بگذرند از نه طبق
تعرج الروح الیه والملک / من عروج الروح یهتز الفلک
همچو طفلان جمله‌تان دامن‌سوار / گوشهٔ دامن گرفته اسب‌وار
از حق ان الظن لا یغنی رسید / مرکب ظن بر فلکها کی دوید
اغلب الظنین فی ترجیح ذا / لا تماری الشمس فی توضیحها
آفتاب حق چو گردد مستوی / در قیامت بر رشید و بر غوی
آنگهی بینید مرکبهای خویش / مرکبی سازیده‌اید از پای خویش
وهم و فکر و حس و ادراکات ما / همچو نی دان مرکب کودک هلا
علمهای اهل دل حمالشان / علمهای اهل تن احمالشان
علم چون بر دل زند یاری شود / علم چون بر تن زند باری شود
گفت ایزد یحمل اسفاره / بار باشد علم کان نبود ز هو
علم کان نبود ز هو بی واسطه / آن نپاید همچو رنگ ماشطه
لیک چون این بار را نیکو کشی / بار برگیرند و بخشندت خوشی
هین مکش بهر هوا این بار علم / تا ببینی در درون انبار علم
تا که بر رهوار علم آیی سوار / آنگهان افتد ترا از دوش بار
از هواها کی رهی بی جام هو / ای ز هو قانع شده با نام هو
از صفت وز نام چه زاید خیال / وان خیالش هست دلال وصال
دیده‌ای دلال بی مدلول هیچ / تا نباشد جاده نبود غول هیچ
هیچ نامی بی حقیقت دیده‌ای / یا ز کاف و لام گل گل چیده‌ای
اسم خواندی رو مسمی را بجو / مه به بالا دان نه اندر آب جو
گر ز نام و حرف خواهی بگذری / پاک کن خود را ز خود هان یکسری
همچو آهن ز آهنی بی‌رنگ شو / در ریاضت آینهٔ بی‌زنگ شو
خویش را صافی کن از اوصاف خود / تا ببینی ذات پاک صاف خود
بینی اندر دل علوم انبیا / بی کتاب و بی معید و اوستا
گفت پیغمبر که هست از امتم / که بود هم گوهر و هم همتم
مر مرا زان نور بیند جانشان / که من ایشان را همی بینم عیان
بی صحیحین و احادیث و روات / بلکه اندر مشرب آب حیات
سر امسینا لکردیا بدان / راز اصبحنا عرابیا بخوان
سر امسینا و اصبحنا ترا / می‌نماید جانب راه خدا
ور مثالی خواهی از علم نهان / قصه گو از رومیان و چینیان

چینیان گفتند ما نقاش‌تر / رومیان گفتند ما را کر و فر

قصهٔ مری کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی

گفت سلطان امتحان خواهم درین / کز شماها کیست در دعوی گزین
چینیان گفتند خدمت ما کنیم / رومیان گفتند حکمت می‌کنیم
اهل چین و روم چون حاضر شدند / رومیان در علم واقف‌تر بدند
چینیان گفتند یک خانه بما / خاص بسپارید و یک آن شما
بود دو خانه مقابل در بدر / آن یکی چینی ستد رومی دگر
چینیان صد رنگ از شه خواستند / پس خزانه باز کرد آن ارجمند
هر صباحی از خزینه رنگها / چینیان را راتبه بود از عطا
رومیان گفتند نه نقش و نه رنگ / درخور آید کار را جز دفع زنگ
در فرو بستند و صیقل می‌زدند / همچو گردون ساده و صافی شدند
از دو صد رنگی به بیرنگی رهیست / رنگ چون ابرست و بیرنگی مهیست
هرچه اندر ابر ضو بینی و تاب / آن ز اختر دان و ماه و آفتاب
چینیان چون از عمل فارغ شدند / از پی شادی دهلها می‌زدند
شه درآمد دید آنجا نقشها / می‌ربود آن عقل را و فهم را
بعد از آن آمد بسوی رومیان / پرده را بالا کشیدند از میان
عکس آن تصویر و آن کردارها / زد برین صافی شده دیوارها
هرچه آنجا دید اینجا به نمود / دیده را از دیده‌خانه می‌ربود
رومیان آن صوفیانند ای پسر / نی ز تکرار و کتاب و نی هنر
لیک صیقل کرده‌اند آن سینه‌ها / پاک از آز و حرص و بخل و کینه‌ها
آن صفای آینه وصف دلست / صورت بی منتها را قابلست
صورت بی صورت بیحد غیب / ز آینهٔ دل تافت بر موسی ز جیب
گرچه آن صورت نگنجد در فلک / نی بعرش و فرش و دریا و سمک
زانکه محدودست و معدودست آن / آینهٔ دل را نباشد حد بدان
عقل اینجا ساکت آمد یا مضل / زانکه دل یا اوست یا خود اوست دل
عکس هر نقشی نتابد تا ابد / جز ز دل هم با عدد هم بی عدد
تا ابد هر نقش نو کآید برو / می‌نماید بی حجابی اندرو
اهل صیقل رسته‌اند از بو و رنگ / هر دمی بینند خوبی بی درنگ
نقش و قشر علم را بگذاشتند / رایت عین الیقین افراشتند
رفت فکر و روشنایی یافتند / نحر و بحر آشنایی یافتند
مرگ کین جمله ازو در وحشت‌اند / میکنند این قوم بر وی ریشخند
کس نیابد بر دل ایشان ظفر / چون صدف گشتند ایشان نی گهر
گرچه نحو و فقه را بگذاشتند / لیک محو و فقر را برداشتند
تا نقوش هشت جنت تافتست / لوح دلشان را پذیرا یافتست
برترند از عرش و کرسی و خلا / ساکنان مقعد صدق خدا
صد نشان دارند و محو مطلق‌اند / چه نشان بل عین دیدار حقند

پرسیدن پیغمبر علیه السلام مر زید را که امروز چونی و چگونه برخاستی از خواب و جواب او که اصبحت مومنا حقا

گفت پیغمبر صباحی زید را / کیف اصبحت ای رفیق با صفا
گفت عبدا مومنا باز اوش گفت / کو نشان از باغ ایمان گر شکفت
گفت تشنه بوده‌ام من روزها / شب نخفتستم ز عشق و سوزها
تا ز روز و شب گذشتم آنچنان / که ز اسپر بگذرد نوک سنان
که از آن سو جمله ملت یکیست / صد هزاران سال و یک ساعت یکیست
هست ازل را و ابد را اتحاد / عقل را ره نیست سوی افتقاد
گفت ازین ره کو ره‌آوردی بیار / درخور فهم و عقول این دیار
گفت خلقان چون ببینند آسمان / من ببینم عرش را با عرشیان
هشت جنت هفت دوزخ پیش من / هست پیدا همچو بت پیش شمن
یک بیک وامی‌شناسم خلق را / همچو گندم من ز جو در آسیا
که بهشتی کیست و بیگانه کیست / پیش من پیدا چو مار و ماهیست
این زمان پیدا شده بر این گروه / یوم تبیض و تسود وجوه

پیش از این هر چند جان پرعیب بود
در رحم بود و ز خلقان غیب بود

الشقی من شقی فی بطن ام
من سمات الجسم یعرف حالهم

تن چو مادر طفل جان را حامله
مرگ درد زادن است و زلزله

جمله جانهای گذشته منتظر
تا چگونه زاید آن جان بطر

زنگیان گویند خود از ماست او
رومیان گویند بس زیباست او

چون بزاید در جهان جان وجود
پس نماند اختلاف بیض و سود

گر بود زنگی برندش زنگیان
روم را رومی برد هم از میان

تا نزاد او مشکلات عالم است
آنکه نازاده شناسد او کم است

او مگر ینظر بنور الله بود
کاندرون پوست او را ره بود

اصل آب نطفه اسپید است و خوش
لیک عکس جان رومی و حبش

میدهد رنگ احسن التقویم را
تا باسفل میبرد آن نیم را

یوم تبیض و تسود وجوه
ترک و هندو شهره گردد زان گروه

فاش گردد که تو کاهی یا که کوه
هندو بچه یا ترک پیش هر گروه

در رحم پیدا نگردد هند و ترک
چونکه زاید بیندش زار و سترگ

این سخن پایان ندارد باز ران
تا نمانیم از قطار کاروان

جمله را چون روز رستاخیز من
فاش می‌بینم عیان از مرد و زن

جواب گفتن زید رسول خدا را که احوال خلق بر من پوشیده نیست و همه را می‌شناسم

هین بگویم یا فرو بندم نفس
لب گزیدش مصطفی یعنی که بس

یا رسول الله بگویم سر حشر
در جهان پیدا کنم امروز نشر

هل مرا تا پرده‌ها را بر درم
تا چو خورشیدی بتابد گوهرم

تا کسوف آید ز من خورشید را
تا نمایم نخل را و بید را

وانمایم راز رستاخیز را
نقد را و نقد قلب‌آمیز را

دستها ببریده اصحاب شمال
وانمایم رنگ کفر و رنگ آل

واگشایم هفت سوراخ نفاق
در ضیای ماه بی‌خسف و محاق

وانمایم من پلاس اشقیا
بشنوانم طبل و کوس انبیا

دوزخ و جنات و برزخ در میان
پیش چشم کافران آرم عیان

وانمایم حوض کوثر را بجوش
کاب بر روشان زند بانگش بگوش

وان کسان که تشنه گردش می‌دوند
یک بیک را وانمایم تا کیند

می‌بساید دوششان بر دوش من
نعره‌هاشان می‌رسد در گوش من

اهل جنت پیش چشمم ز اختیار
در کشیده یک بیک را در کنار

دست یکدیگر زیارت می‌کنند
وز لبان هم بوسه غارت می‌کنند

کر شد این گوشم ز بانگ آه آه
از خسان و نعرهٔ واحسرتاه

این اشارتهاست گویم از نغول
لیک می‌ترسم ز آزار رسول

همچنین می‌گفت سرمست و خراب
داد پیغمبر گریبانش بتاب

گفت هین درکش که اسپت گرم شد
عکس حق لا یستحی زد شرم شد

آینه تو جست بیرون از غلاف
آینه و میزان کجا گوید خلاف

آینه و میزان کجا بندد نفس
بهر آزار و حیای هیچکس

آینه و میزان محکهای سنی
گر دو صد سالش تو خدمتها کنی

کز برای من بپوشان راستی
بر فزون بنما و منما کاستی

اوش گوید ریش و سبلت بر مخند
آینه و میزان و آنگه ریو و پند

چون خدا ما را برای آن فراخت
که بما بتوان حقیقت را شناخت

این نباشد ما چه ارزیم ای جوان
کی شویم آیین روی نیکوان

لیک درکش در بغل آیینه را
گر تجلی کرد سینا سینه را

گفت آخر هیچ گنجد در بغل
آفتاب حق و خورشید ازل

هم دغل را هم بغل را بر درد
نه جنون ماند به پیشش نه خرد

گفت یک اصبع چو بر چشمی نهی
بینی از خورشید عالم را تهی

یک سر انگشت پردهٔ ماه شد
وین نشان ساتری الله شد

بپوشاند جهان را نقطه‌ای
مهر گردد منخسف از سقطه‌ای

لب ببند و غور دریایی نگر
بحر را حق کرد محکوم بشر

همچو چشمهٔ زنجبیل و سلسبیل / هست در حکم بهشتی جلیل
چار جوی جنت اندر حکم ماست / این نه زور ما ز فرمان خداست
هر کجا خواهیم داریمش روان / همچو سحر اندر مراد ساحران
همچو این دو چشمهٔ چشم روان / هست در حکم دل و فرمان جان
گر بخواهد رفت سوی زهر و مار / ور بخواهد رفت سوی اعتبار
گر بخواهد سوی محسوسات شد / ور بخواهد سوی ملبوسات شد
گر بخواهد سوی کلیات راند / ور بخواهد حبس جزویات ماند
همچنین هر پنج حس چون نایزه / بر مراد و امر دل شد جایزه
هر طرف که دل اشارت کردشان / می‌رود هر پنج حس دامن‌کشان
دست و پا در امر دل اندر ملا / همچو اندر دست موسی آن عصا
دل بخواهد پا در آید زو به رقص / یا گریزد سوی افزونی ز نقص
دل بخواهد دست آید در حساب / با اصابع تا نویسد او کتاب
دست در دست نهانی مانده است / او درون تن برون را رانده است
گر بخواهد بر عدو ماری شود / ور بخواهد بر ولی یاری شود
گر بخواهد کفچه‌ای در خوردنی / ور بخواهد همچو گرز ده منی
دل چه می‌گوید بدیشان ای عجب / طرفه وصلت طرفه پنهانی سبب
دل مگر مهر سلیمان یافته است / که مهار پنج حس بر تافته است
پنج حسی از برون میسور او / پنج حسی از درون مأمور او
ده حس است و هفت اندام و دگر / آنچه اندر گفت ناید می‌شمر
چون سلیمانی دلا در مهتری / بر پری و دیو زن انگشتری
گر درین ملکت بری باشی ز ریو / خاتم از دست تو نستاند سه دیو
بعد از آن عالم بگیرد اسم تو / دو جهان محکوم تو چون جسم تو
ور ز دستت دیو خاتم را ببرد / پادشاهی فوت شد بختت بمرد
بعد از آن یا حسرتا شد یا عباد / بر شما محتوم تا یوم التناد
ور تو دیو خویشتن را منکری / از ترازو و آینه کی جان بری

متهم کردن غلامان و خواجه‌تاشان لقمان را که میوه‌ها او خورده

بود لقمان پیش خواجهٔ خویشتن / در میان بندگانش خوارتن
می‌فرستاد او غلامان را به باغ / تا که میوه آیدش بهر فراغ
بود لقمان در غلامان چون طفیل / پرمعانی تیره صورت همچو لیل
آن غلامان میوه‌های جمع را / خوش بخوردند از نهیب طمع را
خواجه را گفتند لقمان خورد آن / خواجه بر لقمان ترش گشت و گران
چون تفحص کرد لقمان از سبب / در عتاب خواجه‌اش بگشاد لب
گفت لقمان سیدا پیش خدا / بندهٔ خاین نباشد مرتضا
امتحان کن جمله‌مان را ای کریم / سیرمان در ده تو از آب حمیم
بعد از آن ما را به صحرای کلان / تو سواره ما پیاده می‌دوان
آنگهان بنگر تو بدکردار را / صنعهای کاشف الاسرار را
گشت ساقی خواجه از آب حمیم / مر غلامان را و خوردند آن ز بیم
بعد از آن می‌راندشان در دشتها / می‌دویدندی میان کشتها
قی در افتادند ایشان از عنا / آب می‌آورد ز یشان میوه‌ها
چونکه لقمان را در آمد قی ز ناف / می‌بر آمد از درونش آب صاف
حکمت لقمان چو داند این نمود / پس چه باشد حکمت رب الوجود
یوم تبلی السرائر کلها / بان منکم کامن لا یشتهی
چون سقوا ماء حمیما قطعت / جملة الاستار مما افظعت
نار زان آمد عذاب کافران / که حجر را نار باشد امتحان
این دل چون سنگ ما تا چند چند / گفتیم نرمی نپذرفت این پسند
ریش بد را داروی بد یافت رگ / مر سر خر را سزد دندان سگ
الخبیثات للخبیثین حکمت است / زشت را هم زشت جفت و بابت است
پس تو هر جفتی که می‌خواهی برو / محو و همرنگ و مثال او بشو
نور خواهی مستعد نور شو / دور خواهی خویش بین و دور شو

[illegible]

این سخن پایان ندارد خیز زود
تا لطیفی چون لطیف آید عجیب را
تنگ مران در کشش عشاق ...
ہم مشرف در عبادتہا ے او
خواہان جست تا پید ...
این رجا و خوف در پردہ بود
بر لب جو پر دستے یافتے
گر ولیست این از چہ فرحت و خفیت
داد وقت از ملک تخت و گریخت
ہم آن کاست کو خندیدہ است
گر سماعی نور ہے با ریدنی ست
پو شنون با غیب می باید مرا
چون نگہ آسمان را ...
... معکوس باشد کارہا
پیچ پیچ غیب آید خوب و کش
قلعہ دارے کز کنار مملکت
غائب از شہ در کنار ثغرہا
پیش غیبت نیم ذرہ حفظ کار
چونکہ غیب و غایب و روپوش بہ
پس بود خورشید را رویش گواہ
یشہد اللہ والملائک اہل العلوم
زانکہ شعشع حضور آفتاب
پس ملائک با خدا بازد ان
چون ... یاری کہ بہ

[illegible]

حکایت مرید با شیخ علیہ السلام و جواب آن حضرت

میدہ مانند پردہ ہای غیب را
ہر کسی از ہمت خود میرود
مشتغل گشتہ بطاعتہا ہے او
ہر یکی از عموم مرحمہ
تا پس این پردہ پروردہ بود
جز مطلوب حق از چشمہ گاہ
حق ہمی خواہد کہ تو میدان احد
ہم بامیدے مشرف می شوند
حق ہمی خواہد کہ ہر میر و اسیر
چون در ریزہ پردہ کو خوف و رجا

حکایت

در زمانہ سلیمانش حیست
تیغ تحتش ... آن سلطان ... گریخت
این گمان خود از پی نادیدہ است
ہم ہیبت تاب بالعیدنی ست
زان بہ ستم ... فانے سمرا
چون بگو ... فیہا فطور
شحنہ را وزد آورد و بیدار ما
حفظ غیب آید در استبعاد خوش
دور از سلطان و سایہ سلطنت
ہمچو حاضر او نگہدارد وفا
بہ کہ اندر حاضری زان صد ہزار
پس دہان بر بند و لب خاموش بہ
اے شنے اعظم الشاہد آلہ
انہ لا ریب الامین ... یدوم
بہ تناید چشم ... ہای خراب
جلوہ گہ خورشید را ابر آسمان
مرتبہ ہر یک بود در فور قاب

اندرین اندیشہ ہی بود او و دل
کہ دور انگشت خود انگشتری
بد خیال غایت اندر سینہ رفت
گر چہ ہست اظہار کردن ہم کمال
لیک یک صد بود با یاران غیب
تا درین ظلمت تحری می کنند
تا کہ پس سلطان ... ہمیشہ
کو کہ مدح شاہ گوید پیش او
پاس دارد قلعہ را از دشمنان
تند شد ہست بود از دیگران
طاعت و ایمان کنون محمود شد
ای برادر دست وا دار از سخن
... بگو ... شد بیان
چون ... حق کہ بود بلک
چون خفاشی کو تنت خورشید را
کاین ضیا ما ز آفتاب ہے یافتیم
ز آنچہ نور ثلاث اور باب

سر ... واللہ اعلم بالصواب

ہم براق ناطقہ پیغمبر تہید
این تو اہل زن را ایرانی بہ بند راہ
زین عبارت ہم نگہ دار اندر شہ
چند روزی در رکابش می دوند
با رجا و خوف باشند و غدیر
غیب باشد آید شہر بالا
کہ سلیمان ہست ما ہی گیر ما
تا سلیمان گشت شاہ مستقل
رفت اندیشہ گمانش یکسرے
چونکہ شد حاضر خیال او برفت
مے بماند جا بنا ماند از خیال
نیک شان وگذر از تزویر و ریب
ہر کسے رو جانبی سے آورند
بندہ بندہ خود آید سے
تا کہ در غیبت ببود او شرم رہ
قلعہ تقر و شد بہ مال بیکران
کہ بخدمت حاضر اندر جانفشان
نعمہ کی اندر عیان مردود شد
خود خدا پیدا کند عالم لدن
ہم خدا و ہم ملائک ہم عالمان
تا شود اندر گواہی مشترک
بر نتاید ... امید را
چون خلیفہ بر ضعیفان تا قیم
مرتبہ ہر یک را آن شعاع

همچو مه‌های عقول انسیان / که ببیند فرق سبعشان عیان

نیست اختر آن پیمبر شبه و ریب / آن ملک باشد که مانندش بود

چشم حسش نور خود چیزی نیافت / اختر او را شمس شد تا رو بیافت

گفتن پیغمبر علیه السلام زید را کی این سر را فاش‌تر ازین مگو

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم / رهروان را شمع و شیطان را رجوم

هر کسی را گر بدی آن چشم و زور / کو گرفتی ز آفتاب چرخ نور

کی ستاره حاجت استی ای ذلیل / که بدی بر نور خورشید او دلیل

هیچ ماه و اختری حاجت نبود / که بدی بر آفتاب حق شهود

ماه می‌گوید به خاک و ابر و فی / من بشر بودم ولی یوحی الی

چون شما تاریک بودم در نهاد / وحی خورشیدم چنین نوری بداد

ظلمتی دارم به نسبت با شموس / نور دارم بهر ظلمات نفوس

زان ضعیفم تا تو تابی آوری / که نه مرد آفتاب انوری

همچو شهد و سرکه در هم بافتم / تا سوی رنج جگر ره یافتم

چون ز علت وارهیدی ای رهین / سرکه را بگذار و می‌خور انگبین

تخت دل معمور شد پاک از هوا / بر وی الرحمن علی العرش استوی

حکم بر دل بعد ازین بی واسطه / حق کند چون یافت دل این رابطه

این سخن پایان ندارد زید کو / تا دهم پندش که رسوایی مجو

نیست حکمت گفتن این اسرار را / چون قیامت پیش نهلها را

زید را اکنون نیابی کو گریخت / جست از صف نعال و نعل ریخت

تو که باشی زید هم خود را نیافت / همچو اختر که برو خورشید تافت

نی ازو نقشی بیابی نه نشان / نی کهی یابی به راه کهکشان

شد حواس و نطق بی پایان ما / محو نور دانش سلطان ما

حس‌ها و عقلهاشان در درون / موج در موج لدینا محضرون

چون بیاید صبح وقت بار شد / انجم پنهان شده بر کار شد

خلق عالم جملگی بیهش شوند / پرده‌ها بر رو کشند و خوش غنوند

صبح چون دم زد علم افراشت خور / هر یکی از خوابگه برداشت سر

بیهشان را وا دهد حق هوشها / حلقه حلقه حلقه‌ها در گوشها

پای کوبان دست افشان در ثنا / ناز نازان ربنا احییتنا

آن جلود و آن عظام ریخته / فارسان گشته غبار انگیخته

حمله آرند از عدم سوی وجود / در قیامت هم شکور و هم کنود

سر چه می‌پیچی کنی نادیده‌ای / در عدم ز اول نه سر پیچیده‌ای

در عدم افشرده بودی پای خویش / که مرا که بر کند از جای خویش

می‌نبینی صنع ربانیت را / چون کشید او موی پیشانیت را

تا کشیدت اندرین انواع حال / که نبودت در گمان و در خیال

آن عدم او را هماره بنده است / کار کن دیوا سلیمان زنده است

دیو می‌سازد جفان کالجواب / زهره نی تا دفع گوید یا جواب

خویش را بین چون همی لرزی ز بیم / مر عدم را نیز لرزان بین مقیم

ور تو دست اندر مناصب می‌زنی / هم ز ترس است آنکه جانی می‌کنی

هر چه جز عشق خدای احسن است / گر شکرخواری است آن جان کندن است

چیست جان کندن سوی مرگ آمدن / دست در آب حیاتی نازدن

خلق را دو دیده در خاک و ممات / صد گمان دارند در آب حیات

جهد کن تا صد گمان گردد نود / شب برو ور تو بخسپی شب رود

در شب تاریک جو آن روز را / پیش کن آن عقل ظلمت سوز را

در شب بد رنگ بس نیکی بود / آب حیوان جفت تاریکی بود

سر ز خفتن کی توان برداشتن / با چنین صد تخم غفلت کاشتن

خواب مرده لقمهٔ مرده یار شد / خواجه خفت و دزد شب بر کار شد

تو نمی‌دانی که خصمانت کیند / ناریان خصم وجود خاکیند

نار خصم آب و فرزندان اوست / همچنانکه آب خصم جان اوست

آب آتش را کشد زیرا که او / خصم فرزندان آبست و عدو

بعد ازان این نار نار شهوتست / کاندرو اصل گناه و زلتست

نار بیرونی به آبی بفسرد / نار شهوت تا بدوزخ می‌برد
نار شهوت می‌نیارامد بآب / زانکه دارد طبع دوزخ در عذاب
نار شهوت را چه چاره نور دین / نورکم اطفاء نار الکافرین
چه کشد این نار را نور خدا / نور ابراهیم را ساز اوستا
تا ز نار نفس چون نمرود تو / وا رهد این جسم همچون عود تو
نار را کان را ندارد خود زیان / گه ز نفاشا که شود دریا نهان
هر که تریاک غذائی را بخورد / خود کند رنجور را رنجورتر
گر خورد زهری بگویندش که هین / زانکه مسموم است از او مسموم‌تر
گر طبیبت گوید ای رنجور زار / گر جوابش گویی ای جاهل سقیم
از عسل پرهیز کن هین هوش دار / گرچه تو رنجوری صاحب ترس و بیم
گویدت در دل حکیم نکته دان / در تو علت می‌فزود هیچ نار
کج قیاسی کرده چون ابلهان / هین مکن با نار هیزم را تو یار
زین هوا آتش خانه‌ات میراث شود / در تن از نار است هست آن نیم خور
قالب زنده از او بی‌جان شود / نار صحت در تن افزاید سرور
نار صحت چون فزود در وجود / شهوت ناری براندن کم نشد
بی زیان تن برد صدگونه سود / آن بماندن کم شود بی هیچ بد
تا که هیزم می‌نهی بر آتشی / چونکه هیزم باز گیری نار مرد
کی بمیرد آتش از هیزم کشی / زانکه تقوی آب سوی نار برد
کی سیه گردد ز آتش روی خوب / که نهد گلگونه از تقوی القلوب

آتش افتادن در شهر در ایام عمر رضی الله تعالی عنه

آتشی افتاد در عهد عمر / همچو چوب خشک می‌خورد او حجر
در فتاد اندر بنا و خانه‌ها / تا زد اندر پر مرغ و لانه‌ها
نیم شهر از شعله‌ها آتش گرفت / آب می‌ترسید از آن و می‌شگفت
مشکهای آب و سرکه می‌زدند / بر سر آتش کسان هوشمند
آتش از استیزه افزون می‌شدی / می‌رسید او را مدد از بی‌حدی
خلق آمد جانب عمر شتاب / کآتش ما می‌نمیرد هیچ ز آب
گفت این آتش ز آیات خداست / شعله‌ای از آتش بخل شماست
آب بگذارید و نان قسمت کنید / بخل بگذارید اگر آل منید
خلق گفتندش که در بگشوده‌ایم / ما سخی و اهل فتوت بوده‌ایم
گفت نان در رسم و عادت داده‌اید / دست از بهر خدا نگشاده‌اید
بهر فخر و بهر بوش و بهر ناز / نز برای ترس و تقوی و نیاز
مال تخم است و بهر شوره منه / تیغ را در دست هر ره‌زن مده
اهل دین را باز دان از اهل کین / همنشین حق بجو با او نشین
هر کسی بر قوم خود ایثار کرد / کاغه پندارد که او خود کار کرد

خدو انداختن خصم بر روی امیر المؤمنین علی و انداختن آن حضرت شمشیر را از دست

از علی آموز اخلاص عمل / شیر حق را دان منزه از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت / زود شمشیری برآورد و شتافت
او خدو انداخت بر روی علی / افتخار هر نبی و هر ولی
او خدو انداخت بر رویی که ماه / سجده آرد پیش او در سجده‌گاه
در زمان انداخت شمشیر آن علی / کرد او اندر غزااش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل / از نمودن عفو و رحم بی‌محل
گفت بر من تیغ تیز افراشتی / از چه افکندی مرا بگذاشتی
آن چه دیدی بهتر از پیکار من / تا شدی تو سست در اشکار من
آن چه دیدی که چنین خشمت نشست / تا چنین برقی نمود و باز جست
آن چه دیدی که مرا زان عکس دید / در دل و جان شعله‌ای آمد پدید
آن چه دیدی بهتر از کون و مکان / که به از جان بود و بخشید جان
در شجاعت شیر ربانیستی / در مروت خود که داند کیستی
در مروت ابر موسیی به تیه / کامد از وی خوان و نان بی‌شبیه
ابرها گندم دهد کان را به جهد / پخته و شیرین کند مردم چو شهد

ابر موسی پر رحمت برگشاد / پخته و شیرین بی زحمت بداد
از برای پخته خواران کرم / رحمتش افراشت در عالم علم
تا چهل سال آن وظیفه و آن عطا / کم نشد یک روز زان اهل رجا
تا هم ایشان از خسیسی خاستند / گندنا و تره و خس خواستند
جملگی گفتند یا موسی زار ز / بقل و قثا و عدس و سیر و پیاز
زان گدارویی بحرص آزشان / منقطع شد من و سلوی ز آسمان
امت احمد که هستند از کرام / هست باقی تا قیامت آن طعام
چون ابیت عند ربی فاش شد / یطعم و یسقی کنایت ز آش شد
هیچ بی تأویل این را در پذیر / تا درآید در گلو چون شهد و شیر
زانکه تأویلست داد و عطا / چونکه بیند آن حقیقت را خطا
آن خطا دیدن ز ضعف عقل اوست / عقل کل مغزست و عقل جزو پوست
خویش را تأویل کن نه اخبار را / مغز را بد گوی نه گلزار را
ای علی که جمله عقل و دیده‌ای / شمه‌ای واگو از آنچه دیده‌ای
تیغ حلمت جان ما را چاک کرد / آب حلمت خاک ما را پاک کرد
بازگو دانم که این اسرار هوست / زانکه بی شمشیر کشتن کار اوست
صانع بی آلت و بی جارحه / واهب این هدیه‌های رابحه
صد هزاران می چشاند روح را / که خبر نبود دل مجروح را
صد هزاران روح بخشد هوش را / که خبر نبود دو چشم و گوش را
بازگو ای باز عرش خوش شکار / تا چه دیدی این زمان از کردگار
چشم تو ادراک غیب آموخته / چشمهای حاضران بر دوخته
آن یکی ماهی همی بیند عیان / وان یکی تاریک می بیند جهان
وان یکی سه ماه می بیند بهم / این سه کس بنشسته یک موضع نعم
چشم هر سه باز و گوش هر سه تیز / در تو آویزان و از من در گریز
سحر عینست این عجب لطف خفیست / بر تو نقش گرگ و بر من یوسفیست
عالم ار هجده هزارست و فزون / هر نظر را نیست این هجده زبون
راز بگشا ای علی مرتضی / ای پس سوء القضا حسن القضا
یا تو واگو آنچه عقلت یافتست / یا بگویم آنچه بر من تافتست
از تو بر من تافت چون داری نهان / میفشانی نور چون مه بی زبان
لیک اگر در گفت آید قرص ماه / شب روان را زودتر آرد براه
از غلط ایمن شوند و از ذهول / بانگ مه غالب شود بر بانگ غول
ماه بی گفتن چو باشد رهنما / چون بگوید شد ضیا اندر ضیا
چون تو بابی آن مدینه علم را / چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب / تا رسند از تو قشور اندر لباب
باز باش ای باب رحمت تا ابد / بارگاه ما له کفوا احد
هر هوا و ذره خود منظریست / ناگشاده کی بود کانجا دریست
تا نبگشاید دری را دیده بان / در درون هرگز نجنبد این گمان
چون گشاده شد دری حیران شود / مرغ امید و طمع پران شود
غافلی ناگه بویران گنج یافت / سوی هر ویرانه زان پس می‌شتافت
تا ز درویشی نیابی تو گهر / کی گهر جویی ز درویشی دگر
سالها گر ظن دود با پای خویش / نگذرد ز اشکاف بینیهای خویش
تا به بینی نایدت از غیب بو / غیر بینی هیچ می بینی بگو

سؤال کردن آن کافر از آنحضرت که چون بر من ظفر یافتی چرا از قتل من اعراض فرمودی و مرا نکشتی

پس بگفت آن نو مسلمان ولی / از سر مستی و لذت با وی
که بفرما یا امیرالمؤمنین / تا بجنبد جان به تن در چون جنین
هفت اختر هر جنین را مدتی / می‌کنند ای جان بنوبت خدمتی
چونکه وقت آید که جان گیرد جنین / آفتابش آن زمان گردد معین
چون جنین را نوبت تدبیر رو / از ستاره سوی خورشید آید او
این جنین در جنبش آید ز آفتاب / کافتابش جان همی بخشد شتاب
آن دگر انجم بجز نقشی نیافت / این جنین تا آفتابش بر نتافت

آنکه ایمن ره تعلق یافت او
در حسیم با آفتاب خوبرو

آن ره پنهان کرده و آتش تافت
آفتاب چرخ را لبس را بهات

آن رهی که زر بیابد قوت از او
وان رهی که سنگ شد یاقوت از او

آن رهی که سرخ سازد لعل را
وان رهی که برق بخشد نعل را

آن رهی که پخته سازد میوه را
وان رهی که دل دهد کالیوه را

بازگو ای باز پر افروخته
با شه و با ساعدش آموخته

بازگو ای باز عنقاگیر شاه
ای سپاه‌اشکن بخود نی با سپاه

امت وحدی یکی و صد هزار
بازگو ای بنده بازت را شکار

در محل قهر این رحمت ز چیست
اژدها را دست دادن کار کیست

جواب گفتن علی که سبب شمشیر افکندن چه بود در آن حال

گفت من تیغ از پی حق می‌زنم
بندهٔ حقم نه مامور تنم

شیر حقم نیستم شیر هوا
فعل من بر دین من باشد گوا

من چو تیغم وان زننده آفتاب
ما رمیت اذ رمیت در حراب

رخت خود را من ز ره برداشتم
غیر حق را من عدم انگاشتم

من چو تیغم پر گهرهای وصال
زنده گردانم نه کشته در قتال

سایه‌ام من کدخدایم آفتاب
حاجبم من نیستم او را حجاب

خون نپوشد گوهر تیغ مرا
باد از جا کی برد میغ مرا

که نیم کوهم ز صبر و حلم و داد
کوه را کی در رباید تندباد

آنکه از بادی رود از جا خسی است
زانکه باد ناموافق خود بسی است

باد خشم و باد شهوت باد آز
برد او را که نبود اهل نیاز

باد کبر و باد عجب و باد خلم
برد او را که نبود از اهل علم

کوهم و هستی من بنیاد اوست
ور شوم چون کاه بادم باد اوست

جز بباد او نجنبد میل من
نیست جز عشق احد سرخیل من

خشم بر شاهان شه و ما را غلام
خشم را من بسته‌ام زیر لگام

تیغ حلمم گردن خشمم زدست
خشم حق بر من چو رحمت آمدست

غرق نورم گرچه سقفم شد خراب
روضه گشتم گرچه هستم بوتراب

چون درآمد علتی اندر غزا
تیغ را دیدم نهان کردن سزا

تا احب لله آید نام من
تا که ابغض لله آید کام من

تا که اعطا لله آید جود من
تا که امسک لله آید بود من

بخل من لله عطا لله و بس
جمله لله‌ام نیم من آن کس

وانچه لله میکنم تقلید نیست
نیست تخییل و گمان جز دید نیست

ز اجتهاد و از تحری رسته‌ام
آستین بر دامن حق بسته‌ام

گر همی پرم همی بینم مطار
ور همی گردم همی بینم مدار

ور کشم باری بدانم تا کجا
ماهم و خورشید پیشم پیشوا

بیش ازین با خلق گفتن روی نیست
بحر را گنجای اندر جوی نیست

پست میگویم باندازهٔ عقول
عیب نبود این بود کار رسول

از غرض حرم گواهی حر شنو
که گواهی بندگان نرزد بجو

در شریعت مر گواهی بنده را
نیست قدری وقت دعوی قضا

گر هزاران بنده باشندت گواه
شرع نپذیرد گواهی‌شان بکاه

بندهٔ شهوت بتر نزدیک حق
از غلام و بندگان مسترق

کاین بیک لفظی شود آزاد و حر
وین زید شیرین و میرد سخت مر

بندهٔ شهوت ندارد خود خلاص
جز بفضل ایزد و انعام خاص

در چهی افتاد کان را غور نیست
وان گناه اوست جبر و جور نیست

در چهی انداخت او خود را که آن
در خور قعرش نمی‌یابم رسن

چون گناه اوست آن جان چون کنم
که ورا از قعر چه بیرون کنم

بس کنم گر این سخن افزون شود
خود جگر چه بود که خارا خون شود

این جگرها خون نشد از سختی است
غفلت و مشغولی و بدبختی است

خون شود روزی که خونش سود نیست
خون شود آن دم که خون مردود نیست

چون گواهی بندگان مقبول نیست
عدل او باشد که بندهٔ غول نیست

گفت ارسلناک شاهد در نذر
زانکه شد از کون او حر ابن حر

چونکه حرم خشم کی بندد مرا — نیست اینجا جز صفات حق درآ

اندرآ کازاد کردت لطف حق — زانکه رحمت داشت بر خشمش سبق

اندرآ اکنون که رستی از خطر — سنگ بودی کیمیا کردت گهر

رسته‌ای از کفر و خارستان او — چون گلی بشکفته در بستان هو

تو منی و من توام ای محتشم — تو علی بودی علی را چون کشم

معصیت کردی به از هر طاعتی — آسمان پیموده‌ای در ساعتی

بس خجسته معصیت کان کرد مرد — نی ز خاری بر دمد اوراق ورد

نی گناه عمر و قصد رسول — می‌کشیدش تا به درگاه قبول

نی به سحر ساحران فرعونشان — می‌کشید و گشت دولت عونشان

گر نبودی سحرشان و آن جحود — کی کشیدیشان به فرعون عنود

کی بدیدندی عصا و معجزات — معصیت طاعت شد ای قوم عصات

ناامیدی را خدا گردن زدست — چون گنه مانند طاعت آمدست

چون مبدل می‌کند او سیئات — طاعتی‌اش می‌کند رغم وشات

زین شود مرجوم شیطان رجیم — وز حسد او بطرقد گردد دو نیم

او بکوشد تا گناهی پرورد — زان گنه ما را به چاهی آورد

چون ببیند کان گنه شد طاعتی — گردد او را نامبارک ساعتی

اندرآ من در گشادم مر ترا — تف زدی و تحفه دادم مر ترا

مر جفاگر را چنینها می‌دهم — پیش پای چپ چسان سر می‌نهم

پس وفاگر را چه بخشم تو بدان — گنجها و ملکهای جاودان

جاودانه پادشاهی همچو شمس — آنچه اندر وهم ناید همچنش

من چنان مردم که بر خونی خویش — نوش لطف من نشد در قهر نیش

گفت پیغمبر به گوش چاکرم — کو برد روزی ز گردن این سرم

گفتن پیغمبر بگوش رکابدار امیرالمؤمنین علیه السلام که هر آینه کشتن امیر بدست تو خواهد بود

کرد آگه آن رسول از وحی دوست — که هلاکم عاقبت بر دست اوست

او همی گوید بکش پیشین مرا — تا نیاید از من این منکر خطا

من همی گویم چو مرگ من ز تست — با قضا من چون توانم حیله جست

او همی افتد به پیشم کای کریم — مر مرا کن از برای حق دو نیم

تا نیاید بر من این انجام بد — تا نسوزد جان من بر جان خود

من همی گویم برو جف القلم — زان قلم بس سرنگون گردد علم

هیچ بغضی نیست در جانم ز تو — زانکه این را من نمی‌دانم ز تو

آلت حقی تو فاعل دست حق — چون زنم بر آلت حق طعن و دق

گفت او پس آن قصاص از بهر چیست — گفت هم از حق و آن سر خفیست

گر کند بر فعل خود او اعتراض — ز اعتراض خود برویاند ریاض

اعتراض او را رسد بر فعل خود — زانکه در قهرست و در لطف او احد

اندرین شهر حوادث میر اوست — در ممالک مالک تدبیر اوست

آلت خود را اگر او بشکند — آن شکسته گشته را نیکو کند

رمز ننسخ آیة او ننسها — نأت خیرا در عقب می‌دان مها

هر شریعت را که حق منسوخ کرد — او گیا برد و عوض آورد ورد

شب کند منسوخ شغل روز را — بین جمادی خرد افروز را

باز شب منسوخ شد از نور روز — تا جمادی سوخت زان آتش‌فروز

گرچه ظلمت آمد آن نوم و سبات — نی درون ظلمتست آب حیات

نی در آن ظلمت خردها تازه شد — سکته‌ای سرمایهٔ آوازه شد

که ز ضدها ضدها آمد پدید — در سویدا روشنایی آفرید

جنگ پیغمبر مدار صلح شد — صلح این آخر زمان زان جنگ بد

صد هزاران سر برید آن دلستان — تا امان یابد سر اهل جهان

باغبان زان می‌برد شاخ مضر — تا بیابد نخل قامتها و بر

می‌کند از باغ دانا آن حشیش — تا نماید باغ و میوه خرمیش

می‌کند دندان بد را آن طبیب — تا رهد از درد و بیماری حبیب

پس زیادتها درون نقصهاست — مر شهیدان را حیات اندر فناست

چون بزاید گشت خلق ذو الرشاد — پیشتر زین خود چنین شد خوش نگار
خلق حیوان چون بزاید شد بدل — خلق انسان هست و افزاید محل

خلق انسان چون به بر دهی بهین — تا چه زاید کن قیاس آن با این
خلق ثالث زاید و تیمار او — شربت حق باشد و انوار او

خلق سبزه خورد و شربت ولی — خلق از لا زاسته مرده در سبیل
بس کن ای دون همت کوته بنان — تا کیت باشد حیات جان به نان

زان ندارد میوه مانند بید — کابرو برد و بی نان شد سپید
گر ندارد صبر زین نان جان حس — کیمیا را گیر و زر گردان تو مس

جامه شویی کرد خواهی ای فلان — رو مگردان از محله گازران
گرچه نان بشکست مر روزه ترا — در شکسته بند پیچ و بر تر آ

چون شکسته بند آمد دست او — پس رفو باشد یقین اشکست او
گر تو آن را بشکنی گوید بیا — تو درستش کن نداری دست و پا

پس شکستن حق او باشد که او — مر شکسته گشته را داند رفو
آنکه داند دوخت او داند درید — هر چه او بفروخت نیکوتر خرید

خانه را کند چو زیبت ساخت او — پست کرد و بر فلک افراخت او
خانه ویران کند زیر و زبر — پس به یک ساعت کند معمورتر

گر یکی سر را ببرد از بدن — صد هزاران سر برآرد در زمن
گر نفرمودی قصاص بر جنات — یا نگفتی فی القصاص آمد حیات

خود کرا زهره بدی تا او ز خود — بر اسیر حکم حق تیغی زند
زانکه داند هر که چشمش را گشود — کان کشنده سخره تقدیر بود

هر کرا آن حکم بر سر آمدی — بر سر فرزند هم تیغی زدی
تو بترس و طعنه کم زن بر بدان — پیش دام حکم عجز خود بدان

پیش حکم حق بنه گردن ز جان — تسخر و طعنه مزن بر گمرهان
تا که آدم بر بلیسی کو شقیست — از حقارت وز زیافت بنگریست

خویش بینی کرد و آمد خودگزین — خنده زد بر کار ابلیس لعین

تعجب کردن آدم از فعل ابلیس و عذر آوردن و توبه کردن

بانگ بر زد غیرت حق کای صفی — تو نمیدانی ز اسرار خفی
پوستین را بازگونه گر کنم — کوه را از بیخ و از بن بر کنم

پرده صد آدم آن دم بر درم — صد بلیسی نو مسلمان آورم
گفت آدم توبه کردم زین نظر — این چنین گستاخ نندیشم دگر

بار الهی جرأت آمد بد نکو کن — توبه کردم می نگیرم زین سخن
یا غیاث المستغیثین اهدنا — لا افتخار بالعلوم و الغنا

لا تزغ قلبا هدیت بالکرم — و اصرف السوء الذی خط القلم
بگذران از جان ما سوء القضا — وا مبر ما را از اخوان الصفا

ای خدا ای فضل تو حاجت روا — با تو یاد هیچکس نبود روا
تلخ تر از فرقت تو هیچ نیست — بی پناهت غیر پیچاپیچ نیست

رخت ما هم رخت ما را راهزن — جسم ما مر جان ما را جامه کن
دست ما چون پای ما را می‌خورد — بی امان تو کسی جان کی برد

ور برد جان زین خطرهای عظیم — برده باشد مایه ادبار و بیم
زانکه چون جان واصل جانان نبود — تا ابد با خویش کورست و کبود

چون تو ندهی راه جان خود برده گیر — جان که بی تو زنده باشد مرده گیر
گر تو طعنه می‌زنی بر بندگان — مر ترا آن می‌رسد ای کامران

ور تو ماه و مهر را گویی جفا — ور تو قد سرو را گویی دوتا
ور تو چرخ و عرش را گویی حقیر — ور تو کان و بحر را گویی فقیر

آن به نسبت با کمال تو رواست — ملک اقبال و غناها مر تراست
که تو پاکی از خطر وز نیستی — نیستان را موجد و مغنیستی

آنکه رویانید داند سوختن — زانکه بدرید ست داند دوختن
می‌بسوزد هر خزان مر باغ را — باز رویاند گل صباغ را

کای بسوزیده برون آ تازه شو — بار دیگر خوب و خوش آوازه شو
چشم نرگس کور شد بازش بساخت — حلق نی ببرید و بازش هم نواخت

ما چو مصنوعیم و صانع نیستیم — عجز زبون و جز که قانع نیستیم
ما همه نفسی و نفسی می زنیم — گر نخواهی ما همه اهریمنیم

زان ز اهرمن رهیدستیم ما — که خریدی جان ما از اعمی
تو عصاکش هر کرا که زندگیست — بی عصا و بی عصاکش کور چیست

غیر تو هر چه خوش است و ناخوش است — آدمی سوز است و عین آتش است
هر کرا آتش پناه و پشت شد — هم مجوسی گشت و هم زردشت شد

کل شیء ما خلا الله باطل — ان فضل الله غیم هاطل
باز رو سوی علی و خونیش — وان کرم با خونی و افزونیش

بقیهٔ قصهٔ امیرالمؤمنین علی و مسامحت و اغماض او با خونی و رکابدار خویش

گفت دشمن را همی بینم بچشم — روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم

زانکه مرگم همچو جان خوش آمدست — مرگ من در بعث چنگ اندر زدست

مرگ بی مرگی بود ما را حلال — برگ بی برگی بود ما را نوال
برگ بی برگی ترا چون برگ شد — جان باقی یافتی و مرگ شد

ظاهرش مرگ و بباطن زندگی — ظاهرش ابتر نهان پایندگی
در رحم زادن جنین را رفتن است — در جهان او را ز نو بشکفتن است

آنکه مردن پیش جانش تهلکه است — حکم لا تلقوا بگیرد او بدست
چون مرا سوی اجل عشق و هواست — نهی لا تلقوا بایدیکم مراست

زانکه نهی از دانهٔ شیرین بود — تلخ را خود نهی حاجت کی شود
دانه کش تلخ باشد مغز و پوست — تلخی و مکروهیش خود نهی اوست

دانهٔ مردن مرا شیرین شدست — بل هم احیاء پی من آمدست
اقتلونی یا ثقاتی لائما — ان فی قتلی حیاتی دائما

ان فی موتی حیاتی یا فتی — کم افارق موطنی حتی متی
فرقتی لو لم تکن فی ذا السکون — لم یقل انا الیه راجعون

راجع آن باشد که باز آید بشهر — سوی وحدت آید از تفریق دهر
این سخن پایان ندارد حاکمم — چون شنید این سر شنیدت گشت خم

افتادن رکابدار در پای امیرالمؤمنین علی که ای امیر مرا بکش و ازین بلیه برهان

باز آمد کای علی زودم بکش — تا نبینم آن دم و وقت ترش

من حلالت می‌کنم خونم بریز — تا نبیند چشم من آن رستخیز

گفتم ار هر ذره‌ای خونی شود — خنجر اندر کف بقصد تو بود
یک سر مو از تو نتواند برید — چون قلم بر تو چنین خطی کشید

لیک بیغم شو شفیع تو منم — خواجهٔ روحم نه مملوک تنم
پیش من این تن ندارد قیمتی — بی تن خویشم فتی ابن الفتی

خنجر و شمشیر شد ریحان من — مرگ من شد بزم و نرگسدان من
آنکه او تن را بدینسان پی کند — حرص میری و خلافت کی کند

زان بظاهر کوشد اندر جاه و حکم — تا امیران را نماید راه و حکم
تا بیاراید بهر تن جامه‌ای — تا تو بیند او بهر کس تا سر

تا امیری را دهد جان دگر — تا دهد نخل خلافت را ثمر
میری او بینی اندر آن جهان — فکرت پنهانیت گرد و عیان

بیان آنکه فتح طلبیدن پیغمبر صلی الله علیه و آله در مکه و غیر مکه جهت دوستی ملک دنیا نبود چون که فرموده الدنیا جیفة و طالبها کلاب

بین گمان بر مبر ای خود لباب — با خود آ و الله اعلم بالصواب

جهد پیغمبر بفتح مکه هم — کی بود در حب دنیا متهم

آنکه او از مخزن هفت آسمان — چشم و دل بربست روز امتحان

از پی نظارهٔ او حور و جان — پر شده آفاق هر هفت آسمان
قدسیان افتاده بر خاک درش — صد چو یوسف او فتاده در حشر

خویشتن آراسته از بهر او — خود ورا پروای غیر دوست کو
آنچنان پر گشته از اجلال حق — کاندرو هم ره نیابد آل حق

لا تلح خیما سنه مرسل / والملائک الروح ایضا فاعقلوا

گفت ماذا غیم چون زاغ نی / مست صبغ آنیم مست باغ نی

چونکه معجزهای افلاک عقول / چون نسیمی آمد از چشم رسول

پس چه باشد مکه و شام و عراق / که نماید او نبرد و اشتیاق

آن گمان بر وحی ضمیری بد کند / کو قیاس از جهل و حرص خود کند

آبگینه زرد چون سازی نقاب / زرد بینی جمله نور آفتاب

بشکن آن شیشه کبود و زرد را / تا شناسی گرد را و مرد را

گرد فارس گرد سر افراشته / گرد را تو مرد حق پنداشته

گرد دید ابلیس و گفت این فرع طین / چون فزاید بر من آتش جبین

تا تو می‌بینی عزیزان را بشر / دانکه میراث بلیس است آن نظر

گر نه فرزند بلیسی ای عنید / پس بتو میراث آن سگ چون رسید

من نیم سگ شیر حقم حق پرست / شیر حق آنست کز صورت برست

شیر دنیا جوید اشکاری و برگ / شیر مولی جوید آزادی و مرگ

چونکه اندر مرگ بیند صد وجود / همچو پروانه بسوزاند وجود

شد هوای مرگ طوق صادقان / که جهودان را بد این دم امتحان

در نبی فرمود کای قوم یهود / صادقان را مرگ باشد گنج و سود

همچنانکه آرزوی سود هست / آرزوی مرگ بردن زان به است

ای جهودان بهر ناموس کسان / بگذرانید این تمنا بر زبان

یک جهودی این قدر زهره نداشت / چون محمد این علم را بر فراشت

گفت اگر رانند این را بر زبان / یک یهودی خود نماند در جهان

پس یهودان مال بردند و خراج / که مکن رسوا تو ما را ای سراج

جزیه بپذرفتند و می‌بودند شاد / همچنان والله اعلم بالرشاد

این سخن را نیست پایانی پدید / دست با من ده چو چشمت دوست دید

اندر آ در گلستان از مزبله / چونکه در ظلمت بیارید مشعله

بی توقف زود در رو در قدم / تیز چه بینی سوی باب ادهم

هم نبردش گفت از بهر خدا / شرح کن اینها را بپذیریم ما

گفتن امیرالمؤمنین ع با قرین خود که سبب ناکشتن تو چه بود و مسلمان شدن او بدست حضرت

گفت امیرالمؤمنین با آن جوان / که بهنگام نبرد ای پهلوان

چون خدو انداختی بر روی من / نفس جنبید و تبه شد خوی من

نیم بهر حق شد و نیمی هوا / شرکت اندر کار حق نبود روا

تو نگاریده کف مولیستی / آن حقی کرده من نیستی

نقش حق را هم بامر حق شکن / بر زجاجه دوست سنگ دوست زن

گبر این بشنید و نوری شد پدید / در دل او تا که زناری برید

گفت من تخم جفا می‌کاشتم / من ترا نوعی دگر پنداشتم

تو ترازوی احد خو بوده‌ای / بل زبانه هر ترازو بوده‌ای

تو تبار و اصل خویشم بوده‌ای / تو فروغ شمع کیشم بوده‌ای

من غلام آن چراغ شمع خو / کو چراغت روشنی پذرفت ازو

من غلام موج آن دریای نور / کو چنین گوهر برآرد در ظهور

عرضه کن بر من شهادت را که من / مر ترا دیدم سرافراز زمن

قرب خویشش ... قوم او | عارفانه ... ور بود
او بتیغ حلم چندین خلق را | وا خرید از تیغ چندین خلق را
تیغ حلم از تیغ آهن تیزتر | بل ز صد لشکر ظفر انگیزتر

خاتمهٔ دفتر اول مثنوی

ای دریغا لقمه‌ای دو خورده شد | جوشش فکرت از آن افسرده شد
گندمی خورشید آدم را کسوف | چون ذنب شعشاع بدری را خسوف
اینت لطف دل که از یک مشت گل | ماه او چون می‌شود پروین گسل
نان چو معنی بود خوردش سود بود | چونک صورت گشت انگیزد جحود
همچو خار سبز کاشتر می‌خورد | زان خورش صد نفع و لذت می‌برد
چونک آن سبزیش رفت و خشک گشت | چون همان را می‌خورد اشتر ز دشت
می‌دراند کام و لنجش ای دریغ | کان چنان ورد مربی گشت تیغ
نان چو معنی بود بود آن خار سبز | چونک صورت شد کنون خشکست و گبز
تو بدان عادت که او را پیش از این | خورده بودی ای وجود نازنین
بر همان بو می‌خوری این خشک را | بعد از آن کامیخت معنی با ثری
گشت خاک آمیز و خشک و گوشت‌بر | زان گیاه اکنون بپرهیز ای شتر
سخت خاک آلود می‌آید سخن | آب تیره شد سر چه بند کن
تا خدایش باز صاف و خوش کند | آنکه تیره کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزو را نه شتاب | صبر کن والله اعلم بالصواب

تمت تمت

فهرست مجلد ثانی از کتاب مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد دوم که اگر جملهٔ حکمت الهی بنده را معلوم شود در فواید آن کار بنده از آن کار فرو ماند و حکمت بی‌پایان حق تعالی ادراک او را ویران کند بدان کار نپردازد پس حق تعالی شمه‌ای از آن حکمت بی‌پایان مهار بینی او کند و او را بدان کار کشد که اگر او را از آن فایده هیچ خبر نکند هیچ نجنبد زیرا که جنبانیدن از نهر آدمیست که از بهر آن مصلحت آفریده شده است و اگر حکمت آن بر او فرو ریزد هم نتواند جنبیدن چنانکه پیچ شتر اگر مهار بینی نبود نرود و اگر سخت بزرگ هم نرود و ... و ان من شیء الا عندنا خزائنه و ما ننزله الا بقدر معلوم ... آب کلوخ ... چون آب بسیار ... والسماء رفعها و وضع المیزان میزان ... حساب ... که از عالم

خلق مبدل شده اند و مصداق وترزقون ...
ومن لم یذق لم یدر ... پیش یکی که عاشقی چیست گفتم که چو ما
شوی بدانی عشق محبت بی‌حساب است ... آن گفته‌اند
که صفات حق است بحقیقت و نسبت او به بنده مجاز است ...
همچو ... الحمد لله حق حمده والصلوة علی محمد و آله

دفتر دوم از کتاب مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

مدتی این مثنوی تاخیر شد ‌ ‌ مهلتی بایست تا خون شیر شد

تا نزاید بخت تو فرزند نو ‌ ‌ خون نگردد شیر شیرین خوش شنو

چون ضیاء الحق حسام الدین عنان ‌ ‌ باز گردانید ز اوج آسمان

چون بمعراج حقایق رفته بود ‌ ‌ بی بهارش غنچها نشکفته بود

چون ز دریا سوی ساحل باز گشت ‌ ‌ چنگ شعر مثنوی با ساز گشت

مثنوی که صیقل ارواح بود ‌ ‌ باز گشتش روز استفتاح بود

مطلع تاریخ این سودا و سود ‌ ‌ سال هجرت ششصد و شصت و دو بود

بلبلی زینجا برفت و باز گشت ‌ ‌ بهر صید این معانی باز گشت

ساعد شه مسکن این باز باد ‌ ‌ تا ابد بر خلق این در باز باد

آفت این در هوا و شهوتست ‌ ‌ ور نه اینجا شربت اندر شربتست

این دهان بر بند تا بینی عیان ‌ ‌ چشم بند آن جهان حلق و دهان

ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی ‌ ‌ وی جهان تو بر مثال برزخی

نور باقی پهلوی دنیای دون ‌ ‌ شیر صافی پهلوی جوهای خون

چون درو گامی زنی بی احتیاط ‌ ‌ شیر تو خون می شود از اختلاط

یک قدم زد آدم اندر ذوق نفس ‌ ‌ شد فراق صدر جنت طوق نفس

همچو دیو از وی فرشته می گریخت ‌ ‌ بهر نانی چند آب چشم ریخت

گرچه یک مو بد گنه کو جسته بود ‌ ‌ لیک آن مو در دو دیده رسته بود

بود آدم دیدهٔ نور قدیم ‌ ‌ موی در دیده بود کوه عظیم

گر دران حالت بکردی مشورت ‌ ‌ در پشیمانی نگفتی معذرت

زانکه با عقلی چو عقلی جفت شد ‌ ‌ مانع بد فعلی و بد گفت شد

نفس چون با نفس دیگر یار شد ‌ ‌ عقل جزوی عاطل و بیکار شد

گه ز تنهائی تو نومیدی شوی ‌ ‌ زیر ظل یار خورشیدی شوی

رو بجو یار خدائی را تو زود ‌ ‌ چون چنان کردی خدا یار تو بود

آنکه در خلوت نظر بر دوختست ‌ ‌ آخر آن را هم ز یار آموختست

خلوت از اغیار باید نه ز یار ‌ ‌ پوستین بهر دی آمد نه بهار

عقل با عقل دگر دوتا شود ‌ ‌ نور افزون گشت ره پیدا شود

نفس با نفس دگر خندان شود ‌ ‌ ظلمت افزون گشت ره پنهان شود

یار چشم تست ای مرد شکار ‌ ‌ از خس و خاشاک او را پاک دار

هین بجاروب زبان گردی مکن ‌ ‌ چشم را از خس ره آوردی مکن

چونکه مومن آینه مومن بود ‌ ‌ روی او ز آلودگی ایمن بود

یار آیینه‌ست جان را در حزن   در رخ آیینه ای جان دم مزن
تا نپوشد روی خود را در دمت   دم فرو خوردن بباید هر دمت

کم ز خاکی چونکه خاکی یار یافت   از بهاری صد هزار انوار یافت
آن درختی کو شود با یار جفت   از هوای خوش ز سر تا پا شکفت

در خزان چون دید او یار خلاف   درکشید او رو و سر زیر لحاف
گفت یار بد بلا آشفتن است   چونکه او آمد طریقم خفتن است

پس بخسپم باشم از اصحاب کهف   به ز دقیانوس باشد خواب کهف
یقظه‌شان مصروف دقیانوس بود   خواب‌شان سرمایهٔ ناموس بود

خواب بیداریست چون با دانش است   وای بیداری که با نادان نشست
چونکه زاغان خیمه بر بهمن زدند   بلبلان پنهان شدند و تن زدند

زانکه بی گلزار بلبل خامش است   غیبت خورشید بیداری‌کش است
آفتابا ترک این گلشن کنی   تا که تحت الارض را روشن کنی

آفتاب معرفت را نقل نیست   مشرق او غیر جان و عقل نیست
خاصه خورشید کمالی کان سریست   روز و شب کردار او روشنگریست

مطلع شمس آی اگر اسکندری   بعد از آن هر جا روی نیکوفری
بعد از آن هر جا روی مشرق شود   شرق‌ها بر مغربت عاشق شود

حس خفاشت سوی مغرب دوان   حس درپاشت سوی مشرق روان
راه حس راه خران است ای سوار   ای خران را تو مزاحم شرم دار

پنج حسی هست جز این پنج حس   آن چو زر سرخ و این حس‌ها چو مس
اندر آن بازار کاهل محشرند   حس مس را چون حس زر کی خرند

حس ابدان قوت ظلمت می‌خورد   حس جان از آفتابی می‌چرد
ای ببرده رخت حس‌ها سوی غیب   دست چون موسی برون آور ز جیب

ای صفاتت آفتاب معرفت   و آفتاب چرخ بند یک صفت
گاه خورشیدی و گه دریا شوی   گاه کوه قاف و گه عنقا شوی

تو نه این باشی نه آن در ذات خویش   ای فزون از وهم‌ها وز بیش بیش
روح با علم است و با عقل است یار   روح را با تازی و ترکی چه کار

از تو ای بی‌نقش با چندین صور   هم مشبه هم موحد خیره سر
گه مشبه را موحد می‌کند   گه موحد را صور ره می‌زند

گه ترا گوید ز مستی بوالحسن   یا صغیر السن یا رطب البدن
گاه نقش خویش ویران می‌کند   از پی تنزیه جانان می‌کند

چشم حس را هست مذهب اعتزال   دیدهٔ عقل است سنی در وصال
سخرهٔ حس‌اند اهل اعتزال   خویش را سنی نمایند از ضلال

هر که در حس ماند او معتزلیست   گرچه گوید سنیم از جاهلیست
هر که بیرون شد ز حس سنی ویست   اهل بینش چشم عقل خوش‌پیست

هر که از حس خدا دید آستی   در سر حق و زشت بهتر هاستی
گر بدیدی حس حیوان شاه را   پس بدیدی گاو و خر الله را

گر نبودی حس دیگر مر ترا   جز حس حیوان ز بیرون هوا
پس بنی آدم مکرم کی بدی   کی به حس مشترک محرم شدی

نامصور یا مصور گفتنت   باطل آمد بی ز صورت رفتنت
نامصور یا مصور پیش اوست   کو همه مغز است و بیرون شد ز پوست

گر تو کوری نیست بر اعمی حرج   ورنه رو کالصبر مفتاح الفرج
پرده‌های دیده را داروی صبر   هم بسوزد هم بسازد شرح صدر

آینهٔ دل چون شود صافی و پاک   نقش‌ها بینی برون از آب و خاک
هم ببینی نقش و هم نقاش را   فرش دولت را و هم فراش را

چون خلیل آمد خیال یار من   صورتش بت معنی او بت‌شکن
شکر یزدان را که چون او شد پدید   در خیالش جان خیال خود بدید

خاک درگاهت دلم را می‌فریفت   خاک بر وی کو ز خاکت می‌شکیفت
گفتم ار خوبم پذیرم این از او   ورنه خود خندید بر من زشت‌رو

چاره آن باشد که خود را بنگرم   ورنه او خندد که من در خور برم
او جمیل است و محب للجمال   کی جوان نو گزیند پیر زال

[illegible] الطیبین / خوب خوبی را کند جذب از یقین
در هر آن چیزی که تو ناظر شوی / میکند با جنس سیر ای معنوی

در جهان هر چیز چیزی جذب کرد / گرم گرمی را کشید و سرد سرد
قسم باطل باطلان را می‌کشند / باقیان را می‌کشند اهل رشد

ناریان مر ناریان را جاذبند / نوریان مر نوریان را طالبند
صاف را هم صافیان طالب شوند / تیره را هم تیرگان جاذب بوند

زنگ را هم زنگیان باشند یار / روم را با رومیان آمد و کار
چشم چون بستی ترا تاسه گرفت / نور چشم از نور روزن کی شکفت

تاسهٔ تو جذب نور چشم بود / تا بپیوندد به نور روز زود
چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا / دانکه چشم دل ببستی برگشا

این تقاضای دو چشم دل شناس / کو همی جوید ضیای بی‌قیاس
چون فراق آن دو نور بی‌ثبات / تاسه آوردت گشادی چشم‌ها

پس فراق آن دو نور پایدار / تاسه می‌آرد مر آن را پاس دار
او چو می‌خواند مرا من بنگرم / لایق جذبم و یا بد پیکرم

گر لطیفی زشت را در پی کند / تسخری باشد که او با وی کند
کی ببینم نقش خود را ای عجب / تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب

نقش جان خویش می‌جستم بسی / هیچ می‌ننمود نقشم از کسی
گفتم آخر آینه از بهر چیست / تا بداند هر کسی کو چیست کیست

آینهٔ آهن برای پوستهاست / آینهٔ سیمای جان سنگین بهاست
آینهٔ جان نیست الا روی یار / روی آن یاری که باشد زان دیار

گفتم ای دل آینهٔ کل را بجو / رو به دریا کار برناید ز جو
زین طلب بنده به کوی تو رسید / درد مریم را به خرمابن کشید

دیدهٔ تو چون دلم را دیده شد / شد دل نادیده غرق دیده شد
آینهٔ کلی ترا دیدم ابد / دیدم اندر چشم تو من نقش خود

گفتم آخر خویش را من یافتم / در دو چشمش راه روشن یافتم
گفت وهمم کان خیال تست هان / ذات خود را از خیال خود بدان

نقش من از چشم تو آواز داد / که منم تو تو منی در اتحاد
کاندرین چشم منیر بی‌زوال / از حقایق راه کی یابد خیال

در دو چشم غیر من تو نقش خود / گر ببینی آن خیالی دان و رد
زانکه سرمهٔ نیستی در می‌کشد / باده از تصویر شیطان می‌چشد

چشم او خانهٔ خیالست و عدم / نیستها را هست بیند لاجرم
چشم من چون سرمه دید از ذوالجلال / خانهٔ هستی است نی خانهٔ خیال

تا یکی مو باشد از تو پیش چشم / در خیالت گوهری باشد چو یشم
یشم را آنگه شناسی از گهر / کز خیال خود کنی کلی عبر

یک حکایت بشنو ای گوهرشناس / تا بدانی تو عیان را از قیاس

هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر رضی الله عنه و تنبیه نمودن او را

ماه روزه گشت در عهد عمر / بر سر کوهی دویدند آن نفر

تا هلال روزه را گیرند فال / آن یکی گفت ای عمر اینک هلال
چون عمر بر آسمان مه را ندید / گفت کین مه از خیال تو دمید

ورنه من بیناترم افلاک را / چون نمی‌بینم هلال پاک را
گفت تر کن دست و بر ابرو بمال / آنگهان تو در نگر سوی هلال

چونکه او تر کرد ابرو مه ندید / گفت ای شه نیست مه شد ناپدید
گفت آری موی ابرو شد کمان / سوی تو افکند تیری از گمان

چون یکی مو کژ شد از ابروی او / شکل ماهی نمود آن موی او
موی کژ چون پردهٔ گردون بود / چون همه اجزات کژ شد چون بود

چون یکی مو کژ شد او را راه زد / تا به دعوی لاف دید ماه زد
راست کن اجزات را از راستان / سر مکش ای راست‌رو ز آن آستان

هم ترازو را ترازو راست کرد / هم ترازو را ترازو کاست کرد
هر که با ناراستان همسنگ شد / در کمی افتاد و عقلش دنگ شد

رو اشداء علی الکفار باش | خاک بر دلداری اغیار پاش
بهر اغیار چون شمشیر باش | هین مکن روباه بازی شیر باش

تا ز غیرت از تو یاران نگسلند | زانکه آن خاران عدوی این گلند
آتش اندر زن به گرگان چون سپند | زانکه این گرگان عدوی یوسفند

جان بابا گویدت ابلیس هین | تا به دم بفریبدت دیو لعین
این چنین تلبیس با بابات کرد | آدمی را این سیه رخ مات کرد

بر سر شطرنج چست است این غراب | تو مبین بازی به چشم نیم خواب
زانکه فرزین بندها داند بسی | که بگیرد در گلویت چون خسی

در گلو ماند خس او سالها | چیست آن خس مهر جاه و مالها
مال خس باشد چو هست ای بی ثبات | در گلویت مانع آب حیات

گر برد مالت عدوی پرفنی | رهزنی را برده باشد رهزنی

دزدیدن شخصی ماری را از مارگیری و زدن مار دزد را و کشتن او

دزدکی از مارگیری مار برد | ز ابلهی آن را غنیمت می‌شمرد
وارهید آن مارگیر از زخم مار | مار کشت آن دزد او را زار زار

مارگیرش دید و پس بشناختش | گفت از جان مار من پرداختش
در دعا می‌خواستی جانم ازو | کش بیابم مار بستانم ازو

شکر حق را کان دعا مردود شد | من زیان پنداشتم آن سود شد
بس دعاها کان زیانست و هلاک | وز کرم می‌نشنود یزدان پاک

مصلحت است مصلحت را او اندر او | کان دعا را باز نسخه گرداند او
وان دعا گوینده شاکی می‌شود | می‌برد ظن بد و آن [illegible]

می‌نداند کو بلای خویش خواست | ور بگیرم حق آن بدها او بیست

التماس کردن همراه عیسی از زنده کردن استخوان را

گشت با عیسی یکی ابله رفیق | استخوانها دید در گور عمیق
گفت ای همراه آن نام سنی | که بدان تو مرده زنده می‌کنی

مر مرا آموز تا احسان کنم | استخوانها را بدان با جان کنم
گفت خامش کن که آن کار تو نیست | لایق انفاس و گفتار تو نیست

کان نفس خواهد ز باران پاکتر | وز فرشته در روش چالاکتر
عمرها بایست تا دم پاک شد | تا امین مخزن افلاک شد

خود گرفتی این عصا در دست راست | دست را دستان موسی از کجاست
گفت اگر من نیستم اسرارخوان | هم تو بر خوان نام را بر استخوان

گفت عیسی یا رب این اسرار چیست | میل این ابله درین پیکار چیست
چون غم خود نیست این بیمار را | چون غم جان نیست این مردار را

مرده خود را رها کرده است او | مرده بیگانه را جوید رفو
گفت حق ادبارگر ادبارجوست | خار روییده جزای کشت اوست

آنکه تخم خار کارد در جهان | هان و هان او را مجو در گلستان
گر گلی گیرد به کف خاری شود | ور سوی یاری رود ماری شود

کیمیای زهر و مار است آن شقی | برخلاف کیمیای متقی
هین مکن بر قول و فعلش اعتمید | کو ندارد میوه مانند بید

صوفیی می‌گشت در دور افق | تا شبی در خانقاهی شد قنق

اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار بهیمه او

یک بهیمه داشت در آخر ببست | او به صدر صفه با یاران نشست
پس مراقب گشت با یاران خویش | دفتری باشد حضور یار بیش

دفتر صوفی سواد و حرف نیست | جز دل اسپید همچون برف نیست
زاد دانشمند آثار قلم | زاد صوفی چیست انوار قدم

همچو صیادی سوی اشکار شد | گام آهو دید و بر آثار شد
چند گاهش گام آهو درخور است | بعد از آن خود ناف آهو رهبر است

چونکه شکر گام کرد و ره برید | لاجرم زان گام در کامی رسید
رفتن یک منزلی بر بوی ناف | بهتر از صد منزل گام و طواف

سیر زاهد هر مهی تا پیشگاه | سیر عارف هر دمی تا تخت شاه
آن دلی کو مطلع مهتابهاست | بهر عارف فتحت ابوابهاست

[illegible]   تا تو سنگی [illegible]
آنچه تو در آینه بینی عیان   پیر اندر خشت بیند بیش از آن
پیر ایشانند کاین عالم نبود   جان ایشان بود در دریای جود
پیش ازین تن عمرها بگذاشتند   پیشتر از کشت بر برداشتند
پیشتر از نقش جان پذرفته‌اند   پیشتر از بحر درها سفته‌اند

مشورت کردن خدای تعالی با فرشتگان در ایجاد خلق

مشورت می‌رفت در ایجاد خلق   جانشان در بحر قدرت تا به حلق
چون ملایک مانع آن می‌شدند   بر ملایک خفیه خنبک می‌زدند
مطلع بر نقش هر که هست شد   پیش از آن کین نفس کل پابست شد
پیشتر ز افلاک کیوان دیده‌اند   پیشتر از دانه‌ها نان دیده‌اند
بی دماغ و دل پر از فکرت بدند   بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند
آن عیان نسبت به ایشان فکرت است   ورنه خود نسبت به دوران رؤیت است
فکرت از ماضی و مستقبل بود   چون ازین دو رست مشکل حل شود
دیده چون بی کیف هر باکیف را   دیده پیش از کان صحیح و زیف را
پیشتر از خلقت انگورها   خورده میها و نموده شورها
در تموز گرم می‌بینند دی   در شعاع شمس می‌بینند فی
در دل انگور می را دیده‌اند   در فنای محض شی را دیده‌اند
آسمان در دور ایشان جرعه نوش   آفتاب از جودشان زربفت پوش
چون ازیشان مجتمع بینی دو یار   هم یکی باشند و هم ششصد هزار
بر مثال موجها اعدادشان   در عدد آورده باشد بادشان
مفترق شد آفتاب جانها   در درون روزن ابدانها
چون نظر در قرص داری خود یکیست   وانکه شد محجوب ابدان در شکیست
تفرقه در روح حیوانی بود   نفس واحد روح انسانی بود
چونکه حق رش علیهم نوره   مفترق هرگز نگردد نور او
روح حیوانی سفال جامدست   واقف این سر بجز الله نیست
عقل جزو از رمز این آگاه نیست   تا بگویم وصف خالی زان جمال
یک زمان بگذار ای همره ملال   تا بگویم وصف خالی زان جمال
در بیان ناید جمال حال او   هر دو عالم چیست عکس خال او
چونکه من از خال خوبش دم زنم   نطق می‌خواهد که بشکافد تنم
همچو موری اندرین خرمن خوشم   تا فزون از خویش باری می‌کشم

بسته شدن تقریر معنی حکایت به سبب میل مستمعان به استماع ظاهر حکایت

کی گذارد آنکه رشک روشنیست   تا بگویم آنچه فرض و گفتنیست
بحر کف آرد چو سدی ساخت   جر کند وز بعد جر مدی کند
این زمان بشنو چه مانع شد مگر   مستمع را رفت دل جای دگر
خاطرش شد سوی صوفی قنق   اندر آن سودا فرو شد تا عنق
لازم آمد باز رفتن زین مقال   سوی آن افسانه بهر وصف حال
صوفی آن صورت مپندار ای عزیز   همچو طفلان تا کی از جوز و مویز
جسم ما جوز و مویزست ای پسر   گر تو مردی زین دو چیز اندر گذر
ور تو اندر نگذری اکرام حق   بگذراند مر ترا از نه طبق
بشنو اکنون صورت افسانه را   لیک هین از که جدا کن دانه را

الزام کردن خادم تیمار بهیمه را و تخلف نمودن

حلقه آن صوفیان مستفید   چونکه در وجد و طرب آخر رسید
خوان بیاوردند بهر میهمان   از بهیمه یاد آورد آن زمان
گفت خادم را که در آخر برو   راست کن بهر بهیمه کاه و جو
گفت لاحول این چه افزون گفتنست   از قدیم این کارها کار منست
گفت تر کن آن جوش را از نخست   کان خرک پیرست و دندانهاش سست
گفت لاحول این چه می‌گویی مها   از من آموزند این ترتیبها
گفت پالانش فرونه پیش پیش   داروی منبل بنه بر پشت ریش
گفت لاحول آخر ای حکمت گزار   جنس تو مهمانم آمد صد هزار

جمله راضی رفته‌اند از پیش ما / هست مهمان جان ما و خویش ما
گفت آبش ده ولیکن شیر گرم / گفت لاحول از توام بگرفت شرم
گفت اندر جو تو کمتر کاه کن / گفت لاحول این سخن کوتاه کن
گفت جایش را بروب از سنگ و پشک / ور بود تر ریز بر وی خاک خشک
گفت لاحول ای پدر لاحول کن / با رسول اهل کمتر گو سخن
گفت بستان شانه پشت خر بخار / گفت لاحول ای پدر شرمی بدار
گفت دم را افسار کوته بند / تا ز غلطیدن نیفتد او به بند
گفت لاحول ای پدر چندین منال / بهر خر چندین مرو اندر جوال
گفت پشتش گر شود مجل ز دو / زانکه شب سستست ای کان هنر
گفت لاحول ای پدر چندین مگو / استخوان در شیر ننهد تو مجو
من ز تو استاترم در فن خود / میهمان آید مرا از نیک و بد
لاتکن بر میهمان خدمت کنم / من ز خدمت چون گل و چون سمنم
خادم این گفت و میان را بست چست / گفت رفتم کاه و جو آرم نخست
رفت و از آخر نکرد او هیچ یاد / خواب خرگوشی بدان صوفی بداد
رفت خادم جانب اوباش چند / کرد بر اندرز صوفی ریشخند
صوفی از ره مانده بود و شب دراز / خوابها می‌دید با چشم فراز
کان خرش در چنگ گرگی مانده بود / پاره‌ها از پشت و رانش می‌ربود
گفت لاحول این چه مالیخولیاست / ای عجب آن خادم مشفق کجاست
باز می‌دید آن خرش در راه رو / گه به چاهی می‌فتاد و گه به گو
گونه‌گون می‌دید ناخوش واقعه / فاتحه می‌خواند با القارعه
گفت چاره چیست یاران جسته‌اند / رفته‌اند و جمله درها بسته‌اند
باز می‌گفت ای عجب آن خادمک / نی که با ما گشت هم‌نان و نمک
من نکردم با وی الا لطف و لین / او چرا با من کند بر عکس کین
هر عداوت را سبب باید سند / ورنه جنسیت وفا تلقین کند
باز می‌گفت آدم با لطف و جود / کی بر آن ابلیس جوری کرده بود
آدمی مر مار و کژدم را چه کرد / کو همی خواهد مر او را مرگ و درد
گرگ را خود خاصیت بدریدن است / این حسد در خلق آخر روشن است
باز می‌گفت این گمان بد خطاست / بر برادر این چنین ظنم چراست
باز گفتی حزم سوء الظن توست / هر که بدظن نیست کی ماند درست
صوفی اندر وسوسه و آن خر چنان / که چنان باد اجزای دشمنان
آن خر مسکین میان خاک و سنگ / کژ شده پالان دریده پالهنگ
کشته از ره جمله شب بی علف / گاه در جان کندن و گه در تلف
خر همه شب ذکر گویان کای اله / جو رها کردم کم از یک مشت کاه
با زبان حال می‌گفت ای شیوخ / رحمتی که سوختم زین خام شوخ
آنچه آن خر دید از رنج و عذاب / مرغ خاکی بیند اندر سیل آب
پس به پهلو گشت آن شب تا سحر / آن خر بیچاره از جوع البقر
ناله می‌کرد از فراق کاه و جو / مستمند از اشتیاق کاه و جو
زین چنین زحمت و درد و سوز / ناله می‌کرد از شب تا به روز
روز شد خادم بیامد بامداد / زود پالان جست بر پشتش نهاد
خر فروشانه دو سه زخمش بزد / کرد با خر آنچه با سگ می‌سزد

گمان بردن کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجورست

خر جهنده گشت از تیزی نیش / کو زبان تا خر بگوید حال خویش
چونکه صوفی برنشست و شد روان / رو در افتادن گرفت آن هر زمان
هر زمانش خلق برمی‌داشتند / جمله رنجورش همی پنداشتند
آن یکی گوشش همی پیچید سخت / وان دگر در زیر کامش جست لخت
وان دگر در نعل او می‌جست سنگ / وان دگر در چشم او می‌دید رنگ
باز می‌گفتند ای شیخ این ز چیست / دی نمی‌گفتی که شکر این خر قویست
گفت آن خر کو به شب لاحول خورد / جز بدین شیوه نتاند راه برد
چونکه قوت خر به شب لاحول بود / شب مسبح بود و روز اندر سجود
آدمی خوارند اغلب مردمان / از سلام علیکشان کم جو امان

[illegible] پیوست و اماندست همه / کم نبد پیدا از و بوی مردم و دمدمه
اندر آن دم همچو آنکه او لاحول خورد / همچو آن خر [illegible] کاید [illegible] خورد

هر که در دنیا خورد تلبیس دیو / وز عدو چو دوست رو تعظیم و ریو
در ره اسلام و بر پول صراط / سر درآید همچو آن خر در خباط

عشوه‌های یار بد منیوش هین / دام بین ایمن مرو تو بر زمین
صد هزار ابلیس لاحول آر بین / آدما ابلیس را در مار بین

دم دهد گوید ترا ای جان و دوست / تا چو قصابی کشد از دوست پوست
دم دهد تا پوستت بیرون کشد / وای آن کز دشمنان افیون چشد

سر نهد بر پای تو قصاب‌وار / دم دهد تا خونت ریزد زار زار
همچو شیری صید خود را خویش کن / ترک عشوهٔ اجنبی و خویش کن

همچو خادم دان مراعات خسان / بی‌کسی بهتر ز عشوهٔ ناکسان
در زمین مردمان خانه مکن / کار خود کن کار بیگانه مکن

کیست بیگانه تن خاکی تو / کز برای اوست غمناکی تو
تا تو تن را چرب و شیرین می‌دهی / جوهر جان را نبینی فربهی

گر میان مشک تن را جا شود / روز مردن گند او پیدا شود
مشک را بر تن مزن بر دل بمال / مشک چه بود نام پاک ذوالجلال

آن منافق مشک بر تن می‌نهد / روح را در قعر گلخن می‌نهد
بر زبان نام حق و در جان او / گندها از فکر بی‌ایمان او

ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن است / بر سر مبرز گل است و سوسن است
آن نبات آنجا یقین عاریت است / جای آن گل مجلس است و عشرت است

طیبات آید به سوی طیبین / للخبیثین الخبیثات است هین
کین مدار آنها که از کین گمرهند / گورشان پهلوی کین‌داران نهند

اصل کینه دوزخ است و کین تو / جزو آن کل است و خصم دین تو
چون تو جزو دوزخی پس هوش دار / جزو سوی کل خود گیرد قرار

ور تو جزو جنتی ای نامدار / عیش تو باشد ز جنت پایدار
تلخ با تلخان یقین ملحق شود / کی دم باطل قرین حق شود

ای برادر تو همین اندیشه‌ای / ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای
گر گل است اندیشهٔ تو گلشنی / ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی

گر گلابی بر سر جیبت زنند / ور تو چون بولی برونت افکنند
طبله‌ها در پیش عطاران ببین / جنس را با جنس خود کرده قرین

تو رهایی جو ز ناجنسان بجد / صحبت ناجنس گور است و لحد
جنسها با جنسها آمیخته / زین تجانس زینتی انگیخته

گر درآمیزند عود و شکرش / برگزینند یک یک از همدگرش
طبله‌ها بشکست و جانها ریختند / نیک و بد در همدگر آمیختند

حق فرستاد انبیا را بهر این / تا جدا گردد ازیشان کفر و دین
حق فرستاد انبیا را با ورق / تا گزید این دانه‌ها را بر طبق

مومن و کافر مسلمان و جهود / پیش از ایشان جمله یکسان بوده‌اند
پیش از ایشان ما همه یکسان بدیم / کس ندانستی که ما نیک و بدیم

بود نقد و قلب در عالم روان / چون جهان شب بود و ما چون شب‌روان
تا برآمد آفتاب انبیا / گفت ای غش دور شو صافی بیا

چشم داند فرق کردن رنگ را / چشم داند لعل را و سنگ را
چشم داند گوهر و خاشاک را / چشم را زان می‌خلد خاشاکها

دشمن روزند این قلابگان / عاشق روزند این زرهای کان
زانکه روزست آینهٔ تعریف او / تا ببیند اشرفی تشریف او

حق قیامت را لقب زان روز کرد / روز بنماید جمال سرخ و زرد
پس حقیقت روز سر اولیاست / روز پیش ماهشان چون سایه‌هاست

عکس راز مرد حق دانید روز / عکس ستاریش شام چشم‌دوز
زان سبب فرمود یزدان والضحی / والضحی نور ضمیر مصطفی

قول دیگر کین ضحی را خواست دوست / زانکه این هم عکس آن خورشید اوست
ورنه بر فانی قسم گفتن خطاست / خود فنا چه لایق گفت خداست

از خلیلی لا احب الآفلین | پس فنا چون خواست رب العالمین
لا احب الآفلین گفت آن خلیل | کی فنا خواهد ازین رب جلیل

یار و دو تنگین ست ستاره او | وین تن خاکی زنگاری او
آفتابش چون برآمد زان فلک | با شب تن گفت هین ما ودعک

وصل پیدا گشت از آمین بلا | وان حلاوت شد عبارت ما قلی
هر عبارت خود نشان حالتیست | حال چون دست و عبارت آلتیست

آلت زرگر بدست کفشگر | همچو دانه کشت کرده ریگ در
آلت اسکاف پیش برزگر | پیش سگ که استخوان در پیش خر

بود انا الحق در لب منصور نور | بود انا الله در لب فرعون زور
شد عصا اندر کف موسی گوا | شد عصا اندر کف ساحر هبا

زین سبب عیسی بدان همراه خود | در نیاموزید آن اسم صمد
کو نداند نقص بر آلت نهد | سنگ بر گل زن تو آتش کی جهد

دست و آلت همچو سنگ و آهن است | جفت باید جفت شرط زادن است
آنکه بی جفت است و بی آلت یکیست | در عدد شک است و آن یک بی شکیست

آنکه دو گفت و سه گفت و بیش ازین | متفق باشند در واحد یقین
احولی چون دفع شد یکسان شوند | دو سه گویان هم یکی گویان شوند

گر یکی گویی تو در میدان او | گرد بر می‌گرد از چوگان او
گوی آنگه راست بی نقصان شود | کو ز دست زخم شه رقصان شود

گوش دار ای احول اینها را بهوش | دارو دیده بکش از راه گوش
پس کلام پاک در دلهای کور | می نپاید می رود تا اصل نور

وان فسون دیو در دلهای کژ | می رود چون کفش کژ در پای کژ
گر چه حکمت را بتکرار آوری | چون تو نااهلی شود از تو بری

گر چه بنویسی نشانش می کنی | ور چه می‌لافی بیانش می کنی
او ز تو رو در کشد ای پرستیز | بندها را بگسلد وز تو گریز

ور نخوانی و ببیند سوز تو | علم باشد مرغ دست آموز تو
او نپاید پیش هر نااوستا | همچو باز شه بخانهٔ روستا

علم آن باز است کو از شه گریخت | سوی آن کمپیر کو می آرد بیخت

یافتن شاه باز خویش را در خانهٔ کمپیر مبتلا شدن

تا که تتماجی پزد اولاد را | دید آن باز خوش خوش‌زاد را
پایکش بست و پرش کوتاه کرد | ناخنش ببرید و قوتش کاه کرد

گفت نااهلان نکردندت بساز | پر فزود از حد و ناخن شد دراز
دست هر نااهل بیمارت کند | سوی مادر آ که تیمارت کند

مهر جاهل را چنین دان ای رفیق | کژ رود جاهل همیشه در طریق
جاهل ار با تو نماید همدلی | عاقبت زخمت زند از جاهلی

روز شه در جستجو بیگاه شد | سوی آن کمپیر و آن خرگاه شد
دید ناگه باز را در دود و گرد | شه برو بگریست زار و نوحه کرد

گفت هر چند این جزای کار تست | که نباشی در وفای ما درست
چون کنی از خلد در دوزخ قرار | غافل از لا یستوی اصحاب نار

این سزای آنکه از شاه خبیر | خیره بگریزد بخانهٔ گنده پیر
گنده پیر جاهل این دنیاستی | هر که با کل شد بدو خوار و صبیست

هست دنیا جاهل و جاهل پرست | عاقل آن باشد کزین جاهل برست
هر که با جاهل بود همراز باز | آن رسد با او که با آن شاه باز

باز می مالید پر بر دست شاه | بی زبان می‌گفت من کردم گناه
پس کجا نالد کجا زارد لئیم | گر تو نپذیری بجز نیک ای کریم

لطف شه جان را جنایت جو کند | زانکه شه هر زشت را نیکو کند
رو مکن زشتی که نیکیهای ما | زشت آید پیش آن زیبای ما

خدمت خود را سزا پنداشتی | تو لوای جرم ازان افراشتی
چون ترا ذکر و دعا دستور شد | زان دعا کردن دلت مغرور شد

هم سخن دیدی تو خود را با خدا | ای بسا کس زین گمان افتد جدا
گر چه با تو شه نشیند بر زمین | خویشتن بشناس و نیکوتر نشین

گفت ای خسته پشیمان میشوم / توبه کردم نو مسلمان میشوم

آنکه تو مستش کنی و شیرگیر / گر برستش گرد او بود صد نفیر

لیک ناخن رفت چون باشی مرا / بر کنم من پیچم خورشید را

در چه تیر مر شست چون شیوارئیم / چرخ بازی کم کند صد بازییم

لیکن بخشیم گوهر از تیغ سم / گر ورے کلکم علمها بشکنم

آخور از تیشه نیکو باشد تهم / ملک نمرودی به پر پشه زنم

در ضعیفی تو مرا بابیل گیر / هر یکی خصمم مرا چون پیل گیر

قدر خندق افکند بندق خرتق / بند قم در فعل صد چون منجنیق

لیک سنگم هست مقدار نخود / لیک در هیجا نه سر ماند نه خود

موسی اندر وغا با یک عصاش / زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش

هر یکی تا کشتگان مرد دست / بر سپه آفاق تنها بر دو دست

نوح چون شمشیر در خواهید ازو / موج طوفان گرد تیغ شمشیر او

احمدا خود کیست اسپاه زمین / ماه بین بر چرخ و بشکافش جبین

تا بداند سعد و نحس بیخبر / دور تست این دور نه دور قمر

دور تست ایرا که موسی کلیم / آرزو می‌برد زین دورت مقیم

چونک موسی رونق دور تو دید / کاندرو صبح تجلی میدمید

گفت یا رب این چه دور رحمتست / آن گذشت از رحمت آنجا رویتست

غوطه ده موسی خود را در بحار / از میان دورهٔ احمد برآر

گفت یا موسی بدان بنمودمت / راه آن خلوت بدان بگشودمت

کز توان دو بکرد رب دیدار کلیم / پا بکش زیرا درازست این گلیم

من کریمم نان نمایم بنده را / تا بگریاند طمع آن زنده را

بنگری طفلی بحال مادری / تا شود بیدار وا جوید خوری

کودک گرسنه خفته باشد بیخبر / وان دو پستان می‌خلد از مهر بر

گفت جلیل کنز او حکمت مخفیت / فانبعثت آمد مهد ریته

هر کرامات که می‌جویی به جان / او نمودت تا طمع کردی در آن

چند بت بشکست احمد در جهان / تا که یا رب گوی گشتند امتان

گر نبودی کوشش احمد تو هم / می‌پرستیدی چو اجدادت صنم

این سرت وارست از سجدهٔ صنم / تا بدانی حق او را بر امم

گر بگویی شکر این رستن بگو / کز دهیت باطن همت برباد او

مر سرت را چون رهانید از بتان / هم بدان قوت تو دل را وارهان

سر ز شکر دین ازان برتافتی / کز پدر میراث مفتش یافتی

مر سر میراثی چه وا رست پال / رستی جان کند و جان یافت باز

چون بگریانم بجوشد رحمتم / آن خروشنده بنوشد نعمتم

گر نگرید احمد او خود نهایش / چه نفس کردم و شمبل بگشاید

رحمتم موقوف آن خوش گریه هاست / چون گریست از بحر رحمت موج خاست

تا نگرید ابر کی خندد زمین / تا نگرید طفل کی جوشد لبن

حلوا خریدن شیخ احمد خضرویه جهت غریمان بالهام حق تعالی

بود شیخی دائما او وامدار / از جوانمردی که بود او نامدار

ده هزاران وام کردی از مهان / خرج کردی بر فقیران جهان

هم بوام او خانقاهی ساخته / مال و جان و خانقه در باخته

احمد خضرویه بودی نام او / خدمت عشاق بودی کام او

وام او را حق ز هر جا می‌گزارد / کرد حق بهر خلیل از ریگ آرد

گفت پیغمبر که در بازارها / دو فرشته می‌کنند دائم ندا

کای خدا تو منفقان را ده خلف / وی خدا تو ممسکان را ده تلف

خاصه آن منفق که جان انفاق کرد / حلق خود قربانی خلاق کرد

حلق پیش آورد اسمعیل وار / کارد بر حلقش نیارد کرد کار

پیش شهیدان زنده زان شد روح خوش / تو بدان قالب بمنگر گبروش

چون خلف دادستشان جان بقا / جان ایمن از غم و رنج و شقا

شیخ وامی سالها این کار کرد / می‌ستد می‌داد همچون پایمرد

تخمها می‌کاشت تا روز اجل / تا بود در روز اجل میر اجل

چونکه عمر شیخ در آخر رسید / در وجود خود نشان مرگ دید
وامداران گرد او بنشسته جمع / شیخ بر خود خوش گدازان همچو شمع

وامداران گشته نومید و ترش / درد دلها یار شد با درد شش
شیخ گفت این بدگمانان را نگر / نیست حق را چار صد دینار زر

کودکی حلوا ز بیرون بانگ زد / لاف حلوا بر امید دانگ زد
شیخ اشارت کرد خادم را به سر / که برو آن جمله حلوا را بخر

تا غریمان چونکه آن حلوا خورند / یک زمانی تلخ در من ننگرند
در زمان خادم برون آمد به در / تا خرد او جمله حلوا را به زر

گفت او را گو تره حلوا به چند / گفت کودک نیم دینار است و اند
گفت نی از صوفیان افزون مجو / نیم دینارت دهم دیگر مگو

او طبق بنهاد اندر پیش شیخ / تو ببین اسرار سراندیش شیخ
کرد اشارت با غریمان کین نوال / نک تبرک خوش خورید این را حلال

بهر فرمان چلبکی خواسته زر را / خوش همی خوردند حلوا آنچه قند
چون طبق خالی شد آن کودک ستد / [illegible]

شیخ گفتا از کجا آرم درم / وام دارم می‌روم سوی عدم
کودک از غم زد طبق را بر زمین / [illegible]

ناله بسیار و فغان می‌کرد باز / کای مرا بشکسته بودی هر دو پای
کاشکی من گرد گلخن گشتمی / [illegible]

صوفیان طبل‌خوار لقمه‌جو / سگ‌دلان همچو گربه روی‌شو
از غریو کودک آنجا خیر و شر / [illegible]

پیش شیخ آمد که ای شیخ درشت / تو یقین دان که مرا استاد کشت
گر روم من پیش او دست تهی / [illegible]

وان غریمان هم به انکار و جحود / رو به شیخ آورده کین باری چه بود
مال ما خوردی [illegible] / [illegible]

تا نماز دیگر آن کودک گریست / شیخ دیده بست و در وی ننگریست
شیخ فارغ از [illegible] / [illegible]

با اجل خوش با ازل خوش شادکام / فارغ از تشنیع و گفت خاص و عام
آنکه جان در روی او [illegible] / [illegible]

آنکه جان بوسه دهد بر چشم او / کی خورد غم از فلک وز خشم او
در شب مهتاب مه را بر سماک / [illegible]

سگ وظیفهٔ خود بجا می‌آورد / مه وظیفهٔ خود به رخ می‌گسترد
کارک خود می‌گزارد هر کسی / [illegible]

خس خسانه می‌رود بر روی آب / آب صافی می‌رود بی‌اضطراب
مصطفی مه می‌شکافد [illegible] / [illegible]

آن مسیحا مرده زنده می‌کند / وان جهود از خشم سبلت می‌کند
بانگ سگ هرگز رسد در گوش ماه / [illegible]

می‌خورد شه بر لب جو تا سحر / در سماع از بانگ چغزان بی‌خبر
هم شدی توزیع کودک دانگ چند / [illegible]

تا کسی ندهد به کودک هیچ چیز / قوت پیران از این بیش است نیز
شد نماز دیگر آمد خادمی / یک طبق بر کف ز پیش حاتمی

صاحب مالی و حالی پیش پیر / هدیه بفرستاد کز وی بد خبیر
چار صد دینار بر گوشهٔ طبق / نیم دینار دگر اندر ورق

خادم آمد شیخ را اکرام کرد / وان طبق بنهاد پیش شیخ فرد
چون طبق را از غطا وا کرد رو / خلق دیدند آن کرامت را ازو

آه و افغان از همه برخاست زود / کای سر شیخان و شاهان این چه بود
این چه سرست این چه سلطانیست باز / ای خداوند خداوندان راز

ما ندانستیم ما را عفو کن / بس پراکنده که رفت از ما سخن
ما که کورانه عصاها می‌زنیم / لاجرم قندیلها را بشکنیم

ما چو کران ناشنیده یک خطاب / هرزه گویان از قیاس خود جواب
ما ز موسی پند نگرفتیم کو / گشت از انکار خضری زردرو

با پشیمانی چشمی کز ملالی خفت / از تشبش پیش آسمان ای شیخ خفت

کور با چشمت تعصب موسیا / از حماقت چشم موش آسیا

شیخ تو سوزان همه گفتار و قال / من بحل کردم شما را آن جدال

سرّ آن این بود کز حق خواستم / لاجرم محجور در راه استم

گفت این دنیا اگر چه اندک است / لیک موقوف غریو کودک است

تا نگرید کودک حلوا فروش / بحر بخشایش نمی‌آید بجوش

ای برادر طفل طفل چشم تست / کام خود موقوف زاری دان نخست

کام تو موقوف زاری دل است / بی تضرع کامیابی مشکل است

گر همی خواهی که مشکل حل شود / خار محرومی بگل مبدل شود

گر همی خواهی که آن خلعت رسد / پس بگریان طفل دیده بر جسد

زاهدی را گفت یاری در عمل / کم گری تا چشم را ناید خلل

گفت زاهد از دو بیرون نیست حال / چشم بیند یا نبیند آن جمال

گر ببیند نور حق خود چه غم است / در وصال حق دو دیده چه کم است

ور نخواهد دید حق را گو برو / اینچنین چشم شقی گو کور شو

غم مخور از دیدگان عیسی تراست / چپ مرو تا بخشدت دو چشم راست

عیسی روح تو با تو حاضر است / نصرت از وی خواه کو خوش ناصر است

لیک بیگار تن پر استخوان / بر دل عیسی منه تو هر زمان

همچو آن ابله که اندر داستان / ذکر او کردیم بهر راستان

زندگی تن مجو از عیسیت / کام فرعونی مخواه از موسیت

بر دل خود کم نه اندیشه معاش / عیش کم ناید تو بر درگاه باش

این بدن خرگاه آمد روح را / یا مثال کشتیی مر نوح را

ترک چون باشد بیابد خرگهی / خاصه چون باشد عزیز درگهی

تمامی قصه زنده شدن استخوان بدعای عیسی علیه السلام

چونکه عیسی دید کان ابله رفیق / جز که استیزه نمیداند طریق

می‌نگیرد پند را او زان سبب / بخل می‌بیند ابر او از گمرهی

خواند عیسی نام حق بر استخوان / از برای التماس آن جوان

حکم یزدان از پی آن خام مرد / صورت آن استخوان را زنده کرد

از میان برجست یک شیر سیاه / پنجه برزد کرد نقشش را تباه

کله‌اش برکند و مغزش ریخت زود / همچو جوزی کاندرو مغزی نبود

گر ورا مغزی بدی اشکستنش / خود نبودی نقص الا بر تنش

گفت عیسی چون شتابش کوفتی / گفت زانرو که تو زو آشوفتی

گفت عیسی چون نخوردی خون مرد / گفت در قسمت نبودم رزق خورد

ای بسا کس همچو آن شیر ژیان / صید خود ناخورده رفته از جهان

قسمتش کاهی نه و حرصش چو کوه / ناموجه کرد تحصیل وجوه

جمع کرده مال و رفته سوی گور / دشمنان در ماتم او کرده سور

ای میسر کرده بر ما در جهان / سخره و بیگار را از ما وا رهان

طعمه بنموده بما وان بوده شست / آنچنان بنما بما آنرا که هست

گفت آن شیر ای مسیحا آن شکار / بود خالص از برای اعتبار

گر مرا روزی بدی اندر جهان / خود چه کارستی مرا با مردگان

این سزای آنکه یابد آب صاف / همچو خر در جو بمیزد از گزاف

گر بداند قیمت آن جوی خر / او بجای پا نهد در جوی سر

او بیابد آنچنان پیغمبری / میر آبی زندگانی پروری

چون نمیرد پیش او کز امر کن / ای امیر آب ما را زنده کن

هین سگ نفس ترا زنده مخواه / کو عدو جان تست از دیرگاه

خاک بر سر استخوانی را که آن / مانع این سگ بود از صید جان

سگ نه‌ای بر استخوان چون عاشقی / دیوچه واری چرا بر خون عاشقی

آن چه چشم است آنکه بیناییش نیست / ز امتحانها جز که رسوائیش نیست

سهو باشد ظنها را گاه گاه / این چه ظن است اینکه کور آمد ز راه

گر تو بر دیگران نوحه گری / مدتی بنشین و بر خود میگری

ز ابر گریان شاخ سبز و تر شود / زانکه شمع از گریه روشن تر شود

هر کجا نوحه کنند آنجا نشین / زانکه تو اولی‌تری اندر حنین
زانکه ایشان در فراق فانی‌اند / غافل از لعل بقای کانی‌اند
زانکه بر دل نقش تقلید است بند / رو به آب چشم بندش را بدرند
زانکه تقلید آفت هر نیکوی است / که بود تقلید اگر کوه قوی است
گر ضریری لمترست و تیزخشم / گوشت پاره‌اش دان چو او را نیست چشم
گر سخن گوید ز مو باریکتر / آن سرش را زان سخن نبود خبر
مستیی دارد ز گفت خود ولیک / از بر وی تا به می راهیست نیک
همچو جویست او نه آبی می‌خورد / آب ازو بر آب‌خواران بگذرد
آب در جو زان نمی‌گیرد قرار / زانکه آن جو نیست تشنه و آب‌خوار
همچو نایی ناله زاری کند / لیک بیگار خریداری کند
نوحه‌گر باشد مقلد در حدیث / جز طمع نبود مراد آن خبیث
نوحه‌گر گوید حدیث سوزناک / لیک کو سوز دل و دامان چاک
از محقق تا مقلد فرقهاست / کاین چو داودست و آن دیگر صداست
منبع گفتار این سوزی بود / وان مقلد کهنه‌آموزی بود
هین مشو غره بدان گفت حزین / بار بر گاوست و بر گردون حنین
هم مقلد نیست محروم از ثواب / نوحه‌گر را مزد باشد در حساب
کافر و مؤمن خدا گویند لیک / در میان هر دو فرقی هست نیک
آن گدا گوید خدا از بهر نان / متقی گوید خدا از عین جان
الله الله می‌زنی از بهر نان / بی طمع پیش آی و الله‌خوان
گر بدانستی گدا از گفت خویش / پیش چشم او نه کم ماندی نه بیش
سالها گوید خدا آن نان‌خواه / همچو خر مصحف کشد از بهر کاه
گر به دل در تافتی گفت لبش / ذره ذره گشته بودی قالبش
نام دیوی ره برد در ساحری / تو به نام حق پشیزی می‌بری

خاریدن روستایی در تاریکی شیر را به ظن آنکه گاو است

روستایی گاو در آخر ببست / شیر گاوش خورد و بر جایش نشست
روستایی شد در آخر سوی گاو / گاو را می‌جست شب آن کنجکاو
دست می‌مالید بر اعضای شیر / پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر
گفت شیر ار روشنی افزون شدی / زهره‌اش بدریدی و دل خون شدی
اینچنین گستاخ زان می‌خاردم / کو درین شب گاو می‌پنداردم
حق همی گوید که ای مغرور کور / نه ز نامم پاره پاره گشت طور
که لو انزلنا کتابا للجبل / لانصدع ثم انقطع ثم ارتحل
از من ار کوه احد واقف بدی / پاره گشتی و دلش پرخون شدی
از پدر وز مادر این بشنیده‌ای / لاجرم غافل درین پیچیده‌ای
گر تو بی تقلید ازو واقف شوی / بی‌نشان از لطف چون هاتف شوی
بشنو این قصه پی تهدید را / تا بدانی آفت تقلید را

فروختن صوفیان بهیمه مسافر را جهت سفره و سماع

صوفیی در خانقاه از ره رسید / مرکب خود برد و در آخر کشید
آبکش داد و علف از دست خویش / نه چنان صوفی که ما گفتیم پیش
احتیاطش کرد از سهو و خباط / چون قضا آید چه سود است احتیاط
صوفیان درویش بودند و فقیر / کاد فقر ان یکن کفرا یبیر
ای توانگر تو که سیری هین مخند / بر کژی آن فقیر دردمند
از سر تقصیر آن صوفی رمه / خرفروشی درگرفتند آن همه
کز ضرورت هست مرداری مباح / بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
هم در آن دم آن خرک بفروختند / لوت آوردند و شمع افروختند
ولوله افتاد اندر خانقه / کامشبان لوت و سماع است و وله
چند ازین صبر و ازین سه روزه چند / چند ازین زنبیل و این دریوزه چند
ما هم از خلقیم و جان داریم ما / دولت امشب میهمان داریم ما
تخم باطل را از آن می‌کاشتند / کانکه آن جان نیست جان پنداشتند
وان مسافر نیز از راه دراز / خسته بود و دید آن اقبال و ناز
صوفیانش یک بیک بنواختند / نرد خدمتهاش خوش می‌باختند

آن یکی پایش همی مالید و دست
وان یکی پرسیدش از حال و نشست

وان یکی افشاند گرد از رخت او
وان یکی بوسید دستش را و رو

گفت چون می‌دید میلانشان به وی
گر طرب امشب نخواهم کرد کی

لوت خوردند و سماع آغاز کرد
خانقه تا سقف شد پر دود و گرد

دود مطبخ گرد آن پا کوفتن
ز اشتیاق و وجد جان آشوفتن

گاه دست افشان قدم می‌کوفتند
گه به سجده صفه را می‌روفتند

دیر یابد صوفی آز از روزگار
زان سبب صوفی بود بسیار خوار

جز مگر آن صوفیی کز نور حق
سیر خورد او فارغ است از ننگ دق

از هزاران اندکی زین صوفیند
باقیان در دولت او می‌زیند

چون سماع آمد ز اول تا کران
مطرب آغازید یک ضرب گران

خر برفت و خر برفت آغاز کرد
زین حرارت جمله را انباز کرد

زین حرارت پای‌کوبان تا سحر
کف‌زنان خر رفت و خر رفت ای پسر

از ره تقلید آن صوفی همین
خر برفت آغاز کرد اندر حنین

چون گذشت آن نوش و جوش و آن سماع
روز گشت و جمله گفتند الوداع

خانقه خالی شد و صوفی بماند
گرد از رخت آن مسافر می‌فشاند

رخت از حجره برون آورد او
تا بخر بر بندد آن همراه‌جو

تا رسد در همرهان او می‌شتافت
رفت در آخر خر خود را نیافت

گفت آن خادم به آبش برده است
زانک خر دوش آب کمتر خورده است

خادم آمد گفت صوفی خر کجاست
گفت خادم ریش بین جنگی بخاست

گفت من خر را به تو بسپرده‌ام
من ترا بر خر موکل کرده‌ام

بحث با توجیه کن حجت میار
آنچ من بسپردمت وا پس سپار

از تو خواهم آنچ من دادم به تو
باز ده آنچ فرستادم به تو

گفت پیغمبر که دستت هرچه برد
بایدش در عاقبت وا پس سپرد

ور نه‌ای از سرکشی راضی بدین
نک من و تو خانهٔ قاضی دین

گفت من مغلوب بودم صوفیان
حمله آوردند و بودم بیم جان

تو جگربندی میان گربگان
اندر اندازی و جویی زان نشان

در میان صد گرسنه گرده‌ای
پیش صد سگ گربه‌ای پژمرده‌ای

گفت گیرم کز تو ظلما بستدند
قاصد جان من مسکین شدند

تو نیایی وا نگویی مر مرا
که خرت را می‌برند ای بی‌نوا

تا خر از هر که بود من وا خرم
ور نه توزیعی کنند ایشان زرم

صد تدارک بود چون حاضر بدند
این زمان هر یک به اقلیمی شدند

من کرا گیرم کرا قاضی برم
این قضا خود از تو آمد بر سرم

چون نیایی و نگویی ای غریب
پیش آمد این چنین ظلمی مهیب

گفت والله آمدم من بارها
تا ترا واقف کنم زین کارها

تو همی گفتی که خر رفت ای پسر
از همه گویندگان با ذوق‌تر

باز می‌گشتم که او خود واقف است
زین قضا راضیست مردی عارف است

گفت آن را جمله می‌گفتند خوش
مر مرا هم ذوق آمد گفتنش

مر مرا تقلیدشان بر باد داد
که دو صد لعنت برین تقلید باد

خاصه تقلید چنین بی‌حاصلان
کابرو را ریختند از بهر نان

عکس ذوق آن جماعت می‌زدی
وین دلم زان عکس ذوقی می‌شدی

عکس چندان باید از یاران خوش
که شوی از بحر بی‌عکس آب‌کش

عکس کاول زد تو آن تقلید دان
چون پیاپی شد شود تحقیق آن

تا نشد تحقیق از یاران مبر
از صدف مگسل نگشت آن قطره در

صاف خواهی چشم و عقل و سمع را
بر دران تو پرده‌های طمع را

زانک آن تقلید صوفی از طمع
عقل او بربست از نور و لمع

زانکه صوفی را طمع کرد او ز راه
ماند و چشمان و کارش شد تباه

طمع لوت و طمع آن ذوق و سماع
مانع آمد عقل او را از اطلاع

گر طمع در آینه برخاستی
در نفاق آن آینه چون ما بدی

گر ترازو را طمع بودی به مال
راست کی گفتی ترازو وصف حال

هر نبیی می‌گفت با قوم از صفا
من نخواهم مزد پیغام از شما

من ولیکن جهت شمار امشتری / داد حق والانیم بیرو و سری
نیست مزد کار مرد لال را / مزد باید داد و تاکید سزا
چیست مزد کار من دیدار یار / گر چه خود بو بکر بخشد چل هزار
چل هزار او نباشد مزد من / کی بود شبه شبه گوهر عدن
یک حکایت گویمت بشنو بهوش / تا بدانی که طمع شد بند گوش
هر کرا باشد طمع الکن شود / با طمع کی چشم و دل روشن شود
پیش چشم او خیال جاه و زر / همچنان باشد که موی اندر بصر
جز مگر مستی که از حق پر بود / گر چه بدهی گنجها او حر بود
هر که از دیدار برخوردار شد / این جهان در چشم او مردار شد
لیک آن صوفی ز مستی دور بود / لاجرم از حرص او شب کور بود
صد حکایت بشنود مدهوش حرص / در نیاید نکته در گوش حرص

قصهٔ آن مفلس که در زندان بود و زندانیان از وی در فغان

بود شخصی مفلسی بی خان و مان / مانده در زندان و بند بی امان
لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف / بر دل خلق از طمع چون کوه قاف
زهره نه کس را که لقمهٔ نان خورد / زانکه آن لقمه ربا گاوش برد
هر که دور از دعوت رحمان بود / او گدا چشم است اگر سلطان بود
مر مروت را نهاده زیر پا / گشته زندان دوزخی زان نان ربا
گر گریزی بر امید راحتی / زان طرف هم پیشت آید آفتی
هیچ کنجی بی دد و بی دام نیست / جز بخلوتگاه حق آرام نیست
کنج زندان جهان ناگزیر / نیست بی پا مزد و بی دق الحصیر
والله ار سوراخ موشی در روی / مبتلای گربه چنگالی شوی
آدمی را فربهی هست از خیال / گر خیالاتش بود صاحب جمال
ور خیالاتش نماید ناخوشی / می گدازد همچو موم از آتشی
در میان مار و کژدم گر ترا / با خیالات خوشان دارد خدا
مار و کژدم مر ترا مونس شود / کان خیالت کیمیای مس بود
صبر شیرین از خیال خوش شدست / کان فرجها پیش چشمت آمدست
آن فرج آید ز ایمان در ضمیر / ضعف ایمان ناامیدی و زحیر
صبر از ایمان بیابد سر کله / حیث لا صبر فلا ایمان له
گفت پیغمبر خداش ایمان نداد / هر کرا نبود صبوری در نهاد
آن یکی در چشم تو باشد چو مار / هم وی اندر چشم آن دیگر نگار
زانکه در چشمت خیال کفر اوست / وان خیال مومنی در چشم دوست
کاندرین یک شخص هر دو فعل هست / گاه ماهی باشد او و گاه شست
نیم او مومن بود نیمیش گبر / نیم او حرص آوری نیمیش صبر
گفت یزدانت فمنکم مومن / باز منکم کافر گبر کهن
همچو گاوی نیمهٔ چپش سیاه / نیمهٔ دیگر سپید همچو ماه
هر که این نیمه ببیند رد کند / هر که آن نیمه ببیند کد کند
از جمال یوسف اخوان بس نفور / لیک اندر دیدهٔ یعقوب نور
از خیال بد نظرشان زشت دید / چشم فرع و چشم اصلی ناپدید
چشم ظاهر سایهٔ آن چشم دان / هر چه آن بیند بگردد این بدان
سایه اصل است فرع آما کجا / سایه با خورشید باشد در کجا
تو مکانی اصل تو در لامکان / این دکان بربند و بگشا آن دکان
شش جهت مگریز زیرا در جهات / ششدره است و ششدره ماتست مات
این سخن را نیست حد زندانیان / مضطرب اندر دست آن قلتبان

شکایت کردن اهل زندان نزد وکیل قاضی از دست آن مفلس

با وکیل قاضی ادراک‌مند / اهل زندان در شکایت آمدند
که سلام ما به قاضی کن کنون / باز گو آزار ما زین مرد دون
کاندرین زندان بماند او مستمر / یاوه تاز و طبل خوار است و مضر
هر زمان [illegible] نیابد لقمه‌ای / [illegible]
در زمان پیش آید آن دوزخ گلو / حجتش اینکه خدا گفته کلوا
چون مگس حاضر شود در هر طعام / از وقاحت بی صلا و بی سلام

پیش او هیچست لوت شصت کس / کر کند خود را اگر گوییش بس
از چنین قحط سه ساله داد داد / ظل مولانا ابد پاینده باد
کو ز زندان تا رود این گاومیش / یا وظیفه کن ز وقفی لقمه‌ایش
ای ز تو خوش هم ذکور و هم اناث / داد کن المستغاث المستغاث
سوی قاضی شد وکیل با نمک / گفت با قاضی شکایت یک بیک
خواند او را قاضی از زندان به پیش / پس تفحص کرد از اعیان خویش
گشت ثابت پیش قاضی آن همه / که نمودند از شکایت آن رمه
گفت قاضی خیز ازین زندان برو / سوی خانه مرده ریگ خویش شو
گفت خان و مان من احسان تست / همچو کافر جنتم زندان تست
گر ز زندانم برانی تو ز رد / خود بمیرم من ز درویشی و کد
همچو ابلیسی که می‌گفت ای سلام / رب انظرنی الی یوم القیام
کاندرین زندان دنیا من خوشم / تا که دشمن زادگان را می‌کشم
هر که او را قوت ایمانی بود / وز برای زاد ره نانی بود
می‌ستانم گه بمکر و گه بریو / تا برآرند از پشیمانی غریو
گه بتهدید فقیرم تهدیدشان / گه بزلف و خال بندم دیدشان
قوت ایمانی درین زندان کم است / وانچه هست از قصد این سگ در خم است
از نماز و صوم و صد بیچارگی / قوت ذوق آید برد یکبارگی
استعیذ الله من شیطانه / قد هلکنا آه من طغیانه
یک سگ است و در هزاران می‌رود / هر که در وی رفت او آن می‌شود
هر که سردت کرد میدان کو در اوست / دیو پنهان گشته اندر زیر پوست
چون نیابد صورت آید در خیال / تا کشاند آن خیالت در وبال
از خیالات تو سهو آید بلا / چون خیالات ناسزا آید بجا
گه خیال فرجه و گاهی دکان / گه خیال علم و گاهی خان و مان
گه خیال کسب سوداگری / گه خیال تاجری و سوداگری
گه خیال نقره و فرزند و زن / گه خیال با فضول و بوالحزن
گه خیال کار و گاهی قماش / گه خیال مفرش و کاسه فراش
گه خیال آسیا و باغ و راغ / گه خیال میغ و آتش و تیغ و لاغ
گه خیال آشتی و جنگها / گه خیال نامها و ننگها
هین برون کن از سر این تجهیلها / هین بروب از دل چنین تهدیدها
هان بگو لاحولها اندر زبان / از زبان تنها نه بل از عین جان

گفت قاضی مفلسی را وانما

تتمه قصه مفلس زندانی با قاضی

گفت اینک اهل زندانت گوا

گفت ایشان متهم باشند چون / می‌گریزند از تو می‌گریند خون
وز تو می‌خواهند تا هم وارهند / زین غرض باطل گواهی می‌دهند
جمله اهل محکمه گفتند ما / هم بر ادبار و بر افلاسش گوا
هر که را پرسید قاضی حال او / گفت مولا دست ازین مفلس بشو
گفت قاضی کش بگردانید فاش / گرد شهر این مفلس است و بس قلاش
کو بکو او را منادیها کنید / طبل افلاسش بهر جا بر زنید
هیچکس نسیه بنفروشد بدو / قرض ندهد هیچکس او را تسو
هر که دعوی آردش اینجا بفن / بیش زندانش نخواهم کردن
پیش من افلاس او ثابت شدست / نقد و کالاییش چیزی بدست
آدمی در حبس دنیا زان بود / تا بود کافلاس او ثابت شود
مفلسی دیو را یزدان ما / هم منادی کرد در قرآن ما
کو دغا و مفلس است و بدسخن / هیچ با او شرکت و سودا مکن
ور کنی او را بهانه آوری / مفلس است او صرفه از وی کی بری
حاضر آوردند چون فتنه فروخت / اشتر کردی که هیزم می‌فروخت
کرد بیچاره بسی فریاد کرد / هم موکل را بدانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت / تا شب و افغان او سودی نداشت
بر شتر بنشست آن قحط گران / صاحب اشتر پی اشتر دوان
سو بسو و کو بکو می‌تاختند / تا همه شهرش عیان بشناختند

پیش چشمش هر حرام و هر ربا بازار گه
گرده مردم جمله گردش تکیه
ور ده مناوسی گر بلند آورد بیان
انکه او بی کار و بی میان تازیان

جملگان کرد از سر بها بسر و داشته
کاین همه تخم جفا یا کاشته
بی نوایی بداوی سبب و خا
نان رباسکی تر گدا سی بی حیا

مفلس است و او ندارد هیچ چیز
قرض تا ندهد کسی او را بشیز
خا هر چه باطن ندارد حسب
مفلسی قلبی و تناسی و دیه

نان و بان با او حریفی کم کنید
چونکه کالا رد کرده محکم زنید
ور بکم آرید این شر مرده را
من نخواهم کرد زندان مرده را

خوش دهان و او گلویش پر فراخ
با شتار تو تا شاخ شاخ
گر بپوشد بهر کار آن جامه را
عاریه است او تا فریبد عامه را

حرف حکمت بر زبان ناحکیم
حلهای عاریت دان ای سلیم
گرچه دزدی حلهٔ پوشیده است
دست تو چون گیرد آن ببریده دست

چون شبانگه از شتر آمد بزیر
کرد گفتش منزلم دور است و دیر
بر نشستی اشترم را از پگاه
جو رها کردم کم از اخراج کاه

گفت تا اکنون چه می کردیم پس
هوش تو کو نیست اندر خانه کس
طبل افلاسم بچرخ سابعه
رفت و تو نشنیده این واقعه

گوش تو پر بوده است از طمع خام
پس طمع کر میکند کور ای غلام
تا کلوخ و سنگ بشنید این بیان
مفلس است و مفلس است این قلتبان

تا بشب گفتند در صاحب شتر
بر نزد کو از طمع پر بود و پر
هست بر سمع و بصر مهر خدا
در حجب بس صورت است و بس صدا

آنچه او خواهد رساند آن بچشم
از جمال و از کمال و از کرشم
وانچه او خواهد رساند او بگوش
از سماع و از بشارت وز خروش

گر تو هستی تو کنون غافل از آن
وقت حاجت حق کند او را عیان
گفت پیغمبر که یزدان مجید
از پی هر درد درمان آفرید

لیک زان درمان نبینی رنگ و بو
بهر درد خویش بی فرمان او
کون پر چاره است هیچت چاره نیست
تا که نگشاید خدایت روزنی

چشم را ای چاره جو در لامکان
هین بنه چون چشم کشته سوی جان
این جهان از بی جهت پیدا شدست
که ز بی جایی جهان را جا شدست

باز گرد از هست سوی نیستی
گر تو از جان طالب مولیستی
جای دخل است این عدم از وی مرم
جای خرج است این وجود بیش و کم

کارگاه صنع حق چون نیستی است
جز معطل در جهان هست کیست

فی المناجات

ای خدای پاک بی انباز و یار
دست گیر و جرم ما را در گذار
یاد ده ما را سخنهای رقیق
که ترا رحم آورد آن ای رفیق

هم دعا از تو اجابت هم ز تو
ایمنی از تو مهابت هم ز تو
گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن
مصلحی تو ای تو سلطان سخن

کیمیا داری که تبدیلش کنی
گرچه جوی خون بود نیلش کنی
این چنین میناگریها کار تست
این چنین اکسیرها ز اسرار تست

آب را و خاک را بر هم زدی
ز آب و گل نقش تن آدم زدی
نسبتش دادی و جفت و خال و عم
با هزار اندیشه و شادی و غم

باز بعضی را رهایی داده
زین غم و شادی جدایی داده
برده از خویش و پیوند و سرشت
کرده در چشمش هر خوب زشت

هر چه محسوس است او رد می کند
وانچه ناپیداست مسند می کند
عشق او پیدا و معشوقش نهان
یار بیرون فتنهٔ او در جهان

هین رها کن عشقهای صورتی
عشق بر صورت نه بر روی ستی
آنچه معشوق است صورت نیست آن
خواه عشق این جهان خواه آن جهان

آنچه بر صورت تو عاشق گشته
چون برون شد جان چرایش هشته
صورتش بر جاست این سیری ز چیست
عاشقا وا جو که معشوق تو کیست

آنچه محسوس است اگر معشوقه است
عاشقستی هر که او را حس هست
چون وفا آن عشق افزون میکند
کی وفا صورت دگرگون میکند

پرتو خورشید بر دیوار رفت
تابش عاریتی دیوار یافت
بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم
واطلب اصلی که تابد او مقیم

ای که تو هم عاشقی بر عقل خویش
خویش بر صورت پرستان دیده بیش
پرتو عقل است آن بر حس تو
عاریت میدان ذهب بر مس تو

چون زر اندود است خوبی در بشر
ورنه چون شد شاهدت پیره خر
چون فرشته بود همچون دیو شد
کان ملاحت اندرو عاریه بد

اندک اندک می ستانند آن جمال
اندک اندک خشک گردد نهال
رو نعمّره ننکّسه بخوان
دل طلب کن دل منه بر استخوان

کان جمال دل جمال باقی است
دولتش از آب حیوان ساقی است
خود هم او آب است هم ساقی و مست
هر سه یک شد چون طلسم تو شکست

آن یکی را تو ندانی از قیاس
بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس
معنی تو صورت است و عاریت
بر مناسب شادی و بر قافیت

معنی آن باشد که بستاند ترا
بی نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبود که کور و کر کند
مرد را بر نقش عاشق تر کند

کور را قسمت خیال غم فزاست
بهرهٔ چشم این خیالات فناست
حرف قرآن را ضریران معدنند
خر نبینند و بپالان بر زنند

چونک تو بینایی پی خر رو که جست
چند پالان دوزی ای پالان پرست
خر چو هست آید یقین پالان ترا
کم نگردد نان چو باشد جان ترا

خر چو باشد کم نیاید اسپ هم
خود به پیشش رو نهد پالان او
پشت خر دکان و مال و مکسب است
جان تو سرمایهٔ صد قالب است

خر برهنه بر نشین ای بوالفضول
خر برهنه نه که راکب شد رسول
النبی قد رکب معروریا
والنبی قیل سافر ماشیا

بلکه آن شه بس پیاده رفته است
بار این قرآن سبب پذرفته است
شد خر نفس تو میخیش بی بنه
چند بگریزد ز کار و بار چنه

بار صبر و شکر او را بردنیست
خواه در صد سال خواهی سی و بیست
هیچ وازر وزر غیری بر نداشت
هیچ کس ندرود تا چیزی نکاشت

طمع خام است آن مخور خام ای پسر
خام خوردن علت آرد در بشر
کان فلانی یافت گنجی ناگهان
من همان خواهم مرا هم کان دکان

کار بخت است آن و آن هم نادر است
کسب باید کرد تا تن قادر است
کسب کردن گنج را مانع کی است
پا مکش از کار آن خود در پی است

تا نگردی تو گرفتار اگر
که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسول با وفاق
منع کرد و گفت آن هست از نفاق

کان منافق در اگر گفتن بمرد
وز اگر گفتن بجز حسرت نبرد
ای بسا کس مرده در بوک و مگر
از جمال عاقبت ناخورده بر

ور نبی یابی تو نقصان اگر
این سخن بشنو که دریابی نگر

تمثیل حقیقت سخن و اطلاع بر کشف آن

آن غریبی خانه می جست از شتاب
دوستی بردش سوی خانه خراب
گفت او این را اگر سقفی بدی
پهلوی من مر ترا مسکن شدی

هم عیال تو بیاسودی اگر
در میانه داشتی حجره دگر
ور رسیدی میهمان روزی ترا
هم بیاسودی اگر بودیت جا

کاشکی معمور بودی این سرا
خانهٔ تو بودی این معمور ما
گفت آری پهلوی یاران خوش است
لیک ای جان در اگر نتوان نشست

این همه عالم طلبکار خوش‌اند
وز خوش تزویر اندر آتش‌اند
طالب زر گشته جمله پیر و خام
لیک قلب از زر نداند چشم عام

پرتوی بر قلب زد خالص ببین
بی محک آن را مکن از ظن گزین
گر محک داری گزین کن ورنه رو
نزد دانا خویشتن را کن گرو

یا محک باید میان جان خویش
ور ندانی ره مرو تنها تو پیش
بانگ غولان هست بانگ آشنا
آشنایی که کشد سوی فنا

بانگ می‌دارد که های ای کاروان
سوی من آیید نک راه و نشان
نام هر یک می برد غول ای فلان
تا کند آن خواجه را از آفلان

چون رسد آنجا ببیند گرگ و شیر / عمر ضایع راه دور و روز دیر
چه بود آن بانگ غول آخر بگو / مال خواهم جاه خواهم و آبرو
اندرون خویش این آوازها / منع کن تا کشف گردد رازها
ذکر حق کن بانگ غولان را بسوز / چشم نرگس را ازین کرگس بدوز
صبح صادق را ز کاذب واشناس / رنگ می را باز دان از رنگ کاس
تا بود کز دیدگان هفت رنگ / دیده‌ای پیدا کند صبر و درنگ
رنگها بینی بجز این رنگها / گوهران بینی بجای سنگها
گوهر چه بلکه دریایی شوی / آفتاب چرخ پیمایی شوی
کارکن در کارگه باشد نهان / تو برو در کارگه بینش عیان
کار چون بر کارکن پرده تنید / خارج آن کار نتوانیش دید
کارگه چون جای باش عامل است / آنکه بیرون است ازو غافل است
پس در آ در کارگه یعنی عدم / تا ببینی صنع و صانع را بهم
کارگه چون جای روشن دیدگیست / پس برون کارگه پوشیدگیست
رو بهستی داشت فرعون عنود / لاجرم از کارگاهش کور بود
لاجرم می‌خواست تبدیل قدر / تا قضا را باز گرداند ز در
خود قضا بر سبلت آن حیله‌مند / زیر لب می‌کرد هر دم ریشخند
صد هزاران طفل کشت او بیگناه / تا بگردد حکم و تقدیر اله
تا که موسی نبی ناید برون / کرد در گردن هزاران ظلم و خون
این همه خون کرد و موسی زاده شد / وز برای قهر او آماده شد
گر بدیدی کارگاه لایزال / دست و پایش خشک گشتی ز احتیال
اندرون خانه‌اش موسی معاف / وز برون می‌کشت طفلان را گزاف
همچو صاحب‌نفس کو تن پرورد / بر دگر کس ظن حقدی می‌برد
کاین عدو و آن حسود و دشمن است / خود حسود و دشمن او آن تن است
او چو موسی و تنش فرعون او / او به بیرون می‌دود که کو عدو
نفس اندر خانهٔ تن نازنین / بر دگر کس دست می‌خاید بکین

ملامت کردن مردمان شخصی را که مادر را به تهمت بکشت

آن یکی از خشم مادر را بکشت / هم بزخم خنجر و هم زخم مشت
آن یکی گفتش که از بد گوهری / یاد ناوردی تو حق مادری
هی تو مادر را چرا کشتی بگو / او چه کرد آخر بگو ای زشت‌خو
هیچکس کشتست مادر را عنود / می‌نگویی کو چه کرد آخر چه بود
گفت کاری کرد کان عار ویست / کشتمش کان خاک ستار ویست
متهم شد با یکی زان کشتمش / غرق خون در خاک گور آغشتمش
گفت آن کس را بکش ای محتشم / گفت پس هر روز خلقی را کشم
کشتم او را رستم از خونهای خلق / نای او برم بهست از نای خلق
نفس تست آن مادر بدخاصیت / که فساد اوست در هر ناحیت
پس بکش او را که بهر آن دنی / هر دمی قصد عزیزی می‌کنی
از وی این دنیای خوش بر تست تنگ / از پی او با حق و با خلق جنگ
نفس کشتی باز رستی ز اعتذار / کس ترا دشمن نماند در دیار
گر شکال آرد کسی بر گفت ما / از برای انبیا و اولیا
کانبیا را نه که نفس کشته بود / پس چراشان دشمنان بود و حسود
گوش نه تو ای طلبکار صواب / بشنو این اشکال و شبهت را جواب
دشمن خود بوده‌اند آن منکران / زخم بر خود می‌زدند ایشان چنان
دشمن آن باشد که قصد جان کند / دشمن آن نبود که خود جان می‌کند
نیست خفاشک عدو آفتاب / او عدوی خویش آمد در حجاب
تابش خورشید او را می‌کشد / رنج او خورشید هرگز کی کشد
دشمن آن باشد کزو آید عذاب / مانع آید لعل را از آفتاب
مانع خویشند جمله کافران / از شعاع جوهر پیغمبران
کی حجاب چشم آن فردند خلق / چشم خود را کور و کژ کردند خلق
چون غلام هندوی کو کین کشد / از ستیزه خواجه خود را می‌کشد
سرنگون می‌افتد از بام سرا / تا زیانی کرده باشد خواجه را

گر شود بیمار صحبت با طبیب	هر که کرد او کم دلت با او طبیب
در حقیقت دشمنان خود واند	راه عقل و جان خود را خود زند

گاه زین گر خشم گیرد آفتاب	تا نبینی گر نخسپد گیرد آب
تو نکو بنگر که او از دیدنیان	عاقبت گر بر سیاه و اختر از آن

گر ترا حق آفریند زشت رو	تو مشو هم زشت رو هم زشت خو
ور برد کفشت مرو در سنگلاخ	ور دو شاخ آمد مشو تو چار شاخ

تو حسودی کز فلان من کمترم	می‌فزاید کمتری در اخترم
خود حسد نقصان و عیبی دیگرست	بلکه از جمله کمیها بترست

آن بلیس از ننگ و عار کمتری	خویشتن افکند در صد ابتری
از حسد میخواست تا بالا بود	خود چه بالا بلکه خون پالا بود

آن ابوجهل از محمد ننگ داشت	وز حسد خود را ببالا می‌فراشت
بوالحکم نامش بد و بوجهل شد	ای بسا اهل از حسد نااهل شد

من ندیدم در جهان جستجو	هیچ اهلیت به از خوی نکو
انبیا را واسطه زان کرد حق	تا پدید آید حسدها در قلق

درنگار از فضل و حجتهای فن	کار خدمت دارد و خلق حسن
زانکه کس را از خدا عاری نبود	حاسد حق هیچ دیاری نبود

آن کسی کش مثل خود پنداشتی	زان سبب با او حسد برداشتی
چون مقرر شد بزرگی رسول	پس حسد ناید کسی را از قبول

پس بهر دوری ولیی قائم است	تا قیامت آزمایش دایم است
هر کرا خوی نکو باشد برست	هر کسی کو شیشه دل باشد شکست

پس امام حی قائم آن ولی است	خواه از نسل عمر خواه از علی است
مهدی و هادی وی است ای راه جو	هم نهان و هم نشسته پیش رو

او چو نور است و خرد جبریل او	وان ولی کم از او قندیل او
وانکه زین قندیل کم مشکات ماست	نور را در مرتبه ترتیبهاست

زانکه هفصد پرده دارد نور حق	پرده‌های نور دان چندین طبق
از پس هر پرده قومی را مقام	صف صف‌اند این پرده‌هاشان تا امام

اهل صف آخرین از ضعف خویش	چشمشان طاقت ندارد نور پیش
وان صف پیش از ضعیفی بصر	تاب نارد روشنایی بیشتر

روشنیی کو حیات اول است	رنج جان و فتنهٔ این احول است
احولیها اندک اندک کم شود	چون ز هفصد بگذرد او یم شود

آتشی کاصلاح آهن یا زرست	کی صلاح آبی و سیب ترست
سیب و آبی خامیی دارد خفیف	نی چو آهن تابشی خواهد لطیف

لیک آهن را لطیف آن شعله‌هاست	کو جذوب تابش آن اژدهاست
هست آن آهن فقیر سخت کش	زیر پتک و آتش است او سرخ و خوش

حاجب آتش بود بی واسطه	در دل آتش رود بی رابطه
بی‌حجابی آب و فرزندان آب	پختگی ز آتش نیابند و خطاب

واسطه دیگی بود یا تابه‌ای	همچو پا را در روش پاتابه‌ای
یا مکانی در میان تا آن هوا	میشود سوزان و می‌آرد نما

پس فقیر آنست کو بی واسطه است	شعله‌ها را با وجودش رابطه است
پس فقیر آنست کو خود را دهد	آب حیوانی که ماند تا ابد

پس دل عالم وی است ایرا که تن	میرسد از واسطهٔ این دل بفن
دل نباشد تن چه داند گفتگو	دل نجوید تن چه داند جستجو

پس نظرگاه شعاع آن آهن است	پس نظرگاه خدا دل نی تن است
باز این دلهای جزوی چون تن است	با دل صاحبدلی کو معدن است

بس مثال و شرح خواهد این کلام	لیک ترسم تا نلغزد فهم عام
تا نگردد نیکوی ما بدی	این که گفتم هم نبد جز بیخودی

امتحان کردن پادشاه آن دو غلام را که نو خریده بود

پای کژ را کفش کژ بهتر بود	مر گدا را دستگه بر در بود

پادشاهی دو غلام ارزان خرید	با یکی زان دو سخن گفت و شنید
یافتش زیرک دل و شکرجواب	از لب شکر چه زاید شکرآب

آدمی مخفی است در زیر زبان / این زبان پرده است بر درگاه جان
چونکه بادی پرده را در هم کشید / سر صحن خانه شد بر ما پدید

کاندر آن خانه گهر یا گندم است / گنج زر یا جمله مار و کژدم است
یا در او گنجست و ماری بر کران / زانکه نبود گنج زر بی پاسبان

بی تأمل او سخن گفتی چنان / کز پس پانصد تأمل دیگران
گفتی اندر باطنش دریاستی / جمله دریا گوهر گویاستی

نور هر گوهر کزو تابان شدی / حق و باطل را ازو فرقان شدی
نور فرقان فرق کردی بهر ما / ذره ذره حق و باطل را جدا

نور گوهر نور چشم ما شدی / هم سؤال و هم جواب از ما بدی
چشم کژ کردی دو دیدی قرص ماه / چون سؤالست این نظر در اشتباه

راست گردان چشم را در ماهتاب / تا یکی بینی تو مه را نک جواب
فکرتت که کژ مبین نیکو نگر / هست هم نور و شعاع آن گهر

هر جوابی کان ز گوش آید بدل / چشم گفت از من شنو آن را بهل
گوش دلاله است و چشم اهل وصال / چشم صاحب حال و گوش اصحاب قال

در شنود گوش تبدیل صفات / در عیان دیدها تبدیل ذات
ز آتش ار علمت یقین شد از سخن / پختگی جو در یقین منزل مکن

تا نسوزی نیست آن عین الیقین / این یقین خواهی در آتش در نشین
گوش چون نافذ بود دیده شود / ورنه قل در گوش پیچیده شود

این سخن پایان ندارد بازگرد / تا که شه با آن غلامانش چه کرد

براه کردن پادشاه یکی از آن دو غلام را و از دیگری احوال آن رفیق پرسیدن و بازگفتن او آنچه در ویست

این غلامک را چو دید اهل ذکا / آن دگر را کرد اشارت که بیا

کاف رحمت گفتمش تصغیر نیست / جد چو گوید طفلکم تحقیر نیست
چون بیامد آن دوم در پیش شاه / بود او گنده دهان دندان سیاه

گرچه شه ناخوش شد از گفتار او / جستجویی کرد هم از کار او
گفت با این شکل وین گنده دهان / دور بنشین لیک از آن سوتر مران

تا علاج این دهان تو کنیم / تو مریض و ما طبیب پرفنیم
که تو اهل نامه و قصه بدی / نی جلیس و یار و همسایه بدی

بهر کیکی نو گلیمی سوختن / نیست لایق از تو دیده دوختن
با همه بنشین دو سه دستان بگو / تا ببینم صورت عقلت نکو

آن ذکی را پس فرستاد او بکار / سوی حمامی که رو خود را بخار
وین دگر را گفت خه تو زیرکی / صد غلامی در حقیقت نه یکی

بازگفتا کی ترا بد زان یار خود / نزد ما آ که تو به زان یار بد
آن نه‌ای که خواجه تاش تو نمود / از تو ما را سرد میکرد آن حسود

گفت او دزد و کژست و کژنشین / حیز و نامرد و چنان است و چنین
گفت پیوسته بدست او راستگو / راست‌تر که من ندیدستم ازو

راستی و نیکخویی و حیا / علم و دینداری و احسان و سخا
راستگویی در نهادش خلقتی است / هرچه گوید من نگویم نیست هست

کژ نگویم آن نکو اندیش را / متهم دارم وجود خویش را
باشد او در من ببیند عیبها / من نبینم در وجود خود شها

هر کسی گر عیب خود دیدی ز پیش / کی بدی فارغ وی از اصلاح خویش
غافل‌اند این خلق از خود ای پدر / لاجرم گویند عیب همدگر

من نبینم روی خود را ای شمن / من ببینم روی تو تو روی من
آنکسی که او ببیند روی خویش / نور او از نور خلقان است بیش

نور حسی نبود آن نوری که او / نور خود محسوس بیند پیش رو
گر بمیرد دید او باقی بود / زانکه دیدش دید خلاقی بود

گفت ای شه هم تو عیب او بگو / آنچنان که گفت او از عیب تو
تا بدانم که تو غمخوار منی / کدخدای ملکت و کار منی

گفت ای شه من بگویم عیبهاش / گرچه هست او مر مرا خوش خواجه‌تاش
عیب او مهر و وفا و مردمی / عیب او صدق و صفا و همدمی

عیب بینش چو اندر خود نداد — آن چو اندر دیگران را هم بداد
ماهیان جان خدا کرده پدید — چه عجب اندر خوری لیکن کان ما ندید

در بیابان [illegible] — بهر یکجان کی چنین [illegible]
بر لب جو تشنه ای آب آن را بود — کور ز جو سیر آب نابینا بود

گفته پیغمبر که هر کس از یقین — داند او پاداش خود در یوم دین
که یکی را ده عوض می آیدش — هر زمان جودی دگرگون زایدش

جود جمله از عوضها دیدن است — پس عوض دیدن ضد ترسیدن است
بخل نادیدن بود اعواض را — شاد دارد دید دُر خوّاض را

پس بعالم هیچکس نبود بخیل — زانکه کس چیزی نبازد بی بدیل
پس سخا از چشم آید نه ز دست — دید دارد کار جز بینا نرست

عیب دیگر آنکه خودبین نیست او — هست او در هستی خود عیب‌جو
عیب گوی و عیب‌جوی خود بُدست — با همه نیکو و با خود بد بُدست

گفت شه جلدی مکن در مدح یار — مدح خود در ضمن مدح او میار
زانکه من در امتحان آرم ورا — شرمساری آیدت در ماجرا

قسم خوردن غلام بصدق خود و طهارت ظن خود

گفت نه والله بالله العظیم — مالک الملک و برحمن الرحیم

آن خدایی که فرستاد انبیا — نه بحاجت بل بفضل کبریا
آن خداوندی که از خاک ذلیل — آفرید او شهسواران جلیل

پاکشان کرد از مزاج خاکیان — بگذرانید از تک افلاکیان
برگرفت از نار و نور صاف ساخت — وانگه او بر جمله انوار تاخت

آن سنا برقی که بر ارواح تافت — تا که آدم معرفت زان نور یافت
آن که آدم رست و دست شیث چید — پس خلیفه‌ش کرد آدم کان بدید

نوح از آن گوهر که برخوردار شد — در هوای بحر جان دربار شد
جان ابراهیم از آن انوار زفت — بی حذر در شعله‌های نار رفت

چونکه اسمعیل در جویش فتاد — پیش دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جان داود از شعاعش گرم شد — آهن اندر دست بافش نرم شد

چون سلیمان شد وصالش را رضیع — دیو گشتش بندهٔ فرمان مطیع
در قضا یعقوب چون بنهاد سر — چشم روشن کرد از بوی پسر

یوسف مه‌رو چو دید آن آفتاب — شد چنان بیدار در تعبیر خواب
چون عصا از دست موسی آب خورد — ملکت فرعون را یک لقمه کرد

جان جرجیس از فرش چون راز یافت — هفت نوبت جان فشاند و باز یافت
چونکه زکریا ز عشقش دم زدی — کرد در جوف درخت تیغش جان فدی

چونکه یونس جرعه زان جام یافت — در درون ماهی او آرام یافت
چونکه یحیی مست گشت از شوق او — سر بطشت اندر نهاد از ذوق او

چون شعیب آگاه شد زین ارتقا — چشم را در باخت از بهر لقا
[illegible] — صد بلا چون دید آثار وصال

خضر و الیاس از پیش چون دم زدند — آب حیوان یافتند و کم زدند
نردبانش عیسی مریم چو یافت — بر فراز گنبد چارم شتافت

چون محمد یافت آن ملک و نعیم — قرص مه را کرد در دم او دو نیم
چون ابوبکر آیت توفیق شد — با چنان شه صاحب و صدیق شد

چون عمر شیدای آن معشوق شد — حق و باطل را چو دل فاروق شد
چونکه عثمان آن عیان را عین گشت — نور فایض بود و ذو النورین گشت

چون ز رویش مرتضی شد درفشان — گشت او شیر خدا در مرج جان
حسنین از نورش چو سبطین آمدند — عرش را در زیب خود قرطین آمدند

آن یکی از هر جان کرده نثار — [illegible]
چون جنید از جند او دید آن مدد — خود مقاماتش فزون شد از عدد

بایزید اندر مزیدش راه دید — نام قطب العارفین از حق شنید
چونکه کرخی کرخ او را شد حرس — شد خلیفهٔ عشق و ربانی نفس

پور ادهم مرکب آنسو راند شاد — گشت او سلطان سلطانان داد
وان شقیق از شق آن راه شگرف — گشت او خورشید رای و تیز طرف

[illegible] سوی پیر راه ... چون [illegible] لطف شد [illegible] شاه
[illegible] شد ادب ... سر نهادند [illegible] پایان طلب
چونکه ذوالنون [illegible] ... مصر جان را [illegible] خانه شد
چون [illegible] سر شد اندر راه او ... بر سر [illegible] شد جاه او
صد هزاران پادشاهان نهان ... سرفرازانند زانسوی جهان
نامشان از رشک حق پنهان بماند ... هر گدایی نامشان را بر نخواند
[illegible] حق در هر زبان ... باد بر جان ورد این پاکیشان
حق آن نور و حق نورانیان ... کاندران بحرند همچون ماهیان
بحر جان و جان بحر ار گویمش ... نیست لایق نام نو می‌جویمش
حق آن آنی که این و آن ازوست ... مغزها نسبت بدو باشد چو پوست
که صفات خواجه‌تاش و یار من ... هست صد چندان که این گفتار من
آنچه میدانم ز وصف آن ندیم ... باورت ناید چه گویم ای کریم
شاه گفت اکنون از آن خود بگو ... چند گویی آن این و آن او
تو چه داری و چه حاصل کرده‌ای ... از تک دریا چه گوهر آورده‌ای
روز مرگ این حس تو باطل شود ... نور جان داری که یار دل شود
در لحد کین چشم را خاک آگند ... هست آنچه گور را روشن کند
آن زمان کین دست و پایت بر درد ... پر و بالت هست تا جان بر پرد
نور دل از جان [illegible] یار غار ... مستعار آن را [illegible]
آن زمان کین جان حیوانی نماند ... جان باقیت ببایدت بر نشاند
شرط من جاء بالحسن نی کردنست ... این حسن را سوی حضرت بردنست
جوهری داری ز انسان یا خری ... این عرضها که فنا شد چون بری
این عرضهای نماز و روزه را ... چونکه لایبقی زمانین انتفا
نقل نتوان کرد مر اعراض را ... لیک از جوهر برند امراض را
تا مبدل گشت جوهر زین عرض ... چون ز پرهیزی که زایل شد مرض
گشت پرهیز عرض جوهر بجهد ... شد دهان تلخ از پرهیز شهد
از زراعت خاکها شد سنبله ... داروی مو کرد مو را سلسله
آن نکاح زن عرض بد شد فنا ... جوهر فرزند حاصل شد ز ما
جفت کردن اسپ و اشتر را عرض ... جوهر کره بزاییدن غرض
هست آن بستان نشاندن هم عرض ... گشت جوهر میوه‌اش آن نیک غرض
هم عرض دان کیمیا بردن بکار ... جوهری زان کیمیاگر شد بیار
صیقلی کردن عرض باشد شها ... زین عرض جوهر همی زاید صفا
پس مگو که من عملها کرده‌ام ... دخل آن اعراض را بنما مرم
این صفت کردن عرض باشد خمش ... سایهٔ بزغاله قربان مکش
گفت شاها بی قنوط عقل نیست ... گر تو فرمایی عرض را نقل نیست
پادشاها جز که یاس بنده نیست ... گر عرض کان رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض را نقل و حشر ... فعل بودی باطل و اقوال قشر
این عرضها نقل شد لون دگر ... حشر هر فانی بود کون دگر
نقل هر چیزی بود هم لایقش ... لایق گله بود هم سایقش
وقت محشر هر عرض را صورتیست ... صورت هر یک عرض را نوبتیست
بنگر اندر خود نه تو بودی عرض ... جنبش جفتی و جفتی با غرض
بنگر اندر خانه و کاشانه‌ها ... در مهندس بود چون افسانه‌ها
کان فلان خانه که ما دیدیم خوش ... بود موزون صفه و سقف و درش
از مهندس آن عرض و اندیشه‌ها ... آلت آورد و ستون از بیشه‌ها
چیست اصل و مایهٔ هر پیشه‌ای ... جز خیال و جز عرض اندیشه‌ای
جمله اجزای جهان را بی غرض ... در نگر حاصل نشد جز از عرض
اول فکر آخر آمد در عمل ... بنیت عالم چنان دان در ازل
میوه‌ها در فکر دل اول بود ... در عمل ظاهر بآخر می‌شود
چون عمل کردی شجر بنشاندی ... اندر آخر حرف اول خواندی
گرچه شاخ و برگ و بیخش اول است ... آن همه از بهر میوه مرسل است
پس سری که مغز آن افلاک بود ... اندر آخر خواجه لولاک بود

[illegible] شد بحث نهان / نقل و عرض ... این نقش جهان
[illegible] / [illegible]

این ... از طبع ... پیدا صور / دین صور ... از چه ...
این جهان یک ... نقل / نقش چون ...

عالم اول جهان امتحان / عالم ثانی جزای این و آن
چاکرت شاها خیانت می‌کند / آن عوض از بخیه و زندان شود

چند روات چون ... / آن عرض ... خلیقه شد ...
این عرض با جوهر آن بیضه و طیر / این از آن و آن از این زاید بسیر

گفت شاها ... چنین ... / این عرض ها ... یک ...
گفت مخفی داشتست آن را خرد / تا بود غیب این جهان نیک و بد

زانکه گر پیدا شدی آشکار ... / کافر و مومن نگفتی ... ذکر
پس عیان نبود نهان ای شاه دین / نقش دین و کفر بودی بر جبین

... درین عالم ... / چون ... از سر ...
پس قیامت بودی این دنیا ما / در قیامت که کند جرم و خطا

گفت شه ... حق پاداش بد / لیک ... عامه نه از قاصدان خود
گر بپوشد ... من یک امیر / از امیران خفیه دارم نز وزیر

... پاداش کار / در صور ... صد هزار
تو نشانی ده که من دانم تمام / ماه را بر من نمی‌پوشد غمام

... گفت ... / چون تو ... خوبیست
گفت شه حکمت در اظهار جهان / آنکه دانسته برون آید عیان

آنچه می‌دانست تا پیدا کند / بر جهان ... طلق و درد
یک زمان بیکار نتوانی نشست / تا بدی یا نیکیی از تو نجست

این تقاضاها ... از بهر آن / شد ... تا شود ... عیان
پس کلابه تن کجا ساکن شود / چون سر رشته ضمیرش می‌کشد

... شد نشان آن ... / بر تو بیکاری ... جان ...
این جهان آن جهان زاید ابد / هر سبب مادر اثر ازوی ولد

چون اثر زاید آن هم شد سبب / تا بزاید او اثرهای عجب
این ... فصل فصل است لیک / دیده باید منور نیک نیک

شاه با او در سخن اینجا رسید / تا بدید از وی نشانی ...
گر بدید آن شاه جویا او دوست / لیک ما را زان ... مستور ...

باز رسیدن شاه و سؤال از غلام دیگر

چون ز گرمابه بیامد آن غلام / سوی خویشش خواند آن شاه همام

گفت صحاً لک نعیم دائم / ... ظرافت و خوب رو
پس ... کار ... فرستادن ... / تا زمین دیگر شود او باخبر

... لطافت و کرم / بعد از آن گفتش ... چون ماه از ظلم
ما و رو ... جعد موی مشکبو / نیک خوی نیک خوی نیک خو

ای دریغا گر نبودی در تو آن / که همی گوید ... ای تو فلان
شاد گشتی هر که رویت دیده / دیدنت ملک جهان ارزیده

گفت رمزی زانکه گوید ای پادشاه / که ... گفت آن ... پناه
گفت اول وصف ... رویت کرد / کان شکار اتو دوای ... درد

... چو ... گوش کرد / در زمان دریای خشمش جوش کرد
گفت ... آن غلام ... گذشت / تا که موج هجو او از حد گذشت

... اول دم که با من یار بود / همچو سنگ ... خوار بود
چون دم ... جوش ... / دست بر لب زد شهنشاهش که بس

... از وی ... بدان / از تو جان گنده است ... دهان
... جان از ... / تا امیر او باشد و مامور تو

... گفتند اکابر در جهان / راحة الانسان فی حفظ اللسان
در حدیث آمد که تسبیح از ریا / همچو سبزه گولخن دان ای کیا

... بدان که صورت خوب ... / با خصال بد نیرزد یک تسو
ور بود صورت حقیر ناپذیر / چون بود خلقش نکو ... پیشش ...

چند بازی عشق با نقش سبو / بگذر از نقش سبو رو آب جو
چند باشی عاشق صورت بگو / طالب معنی شو و معنی بجو
صورت ظاهر فنا گردد بدان / عالم معنی بماند جاودان
صورتش دیدی ز معنی غافلی / از صدف دری گزین گر عاقلی
این صدفهای قوالب در جهان / گرچه جمله زنده‌اند از بحر جان
لیک اندر هر صدف نبود گهر / چشم بگشا در دل هر یک نگر
کانچه دارد این چه دارد آن گزین / زانکه کمیابست آن در ثمین
گر بصورت بنگری کوهی بشکل / در بزرگی هست صد چندان که لعل
هم بصورت دست و پا و پشم تو / هست صد چندان که نقش چشم تو
لیک پوشیده نباشد بر تو این / کز همه اعضا دو چشم آمد گزین
از یک اندیشه که آید در درون / صد جهان گردد بیک دم سرنگون
جسم سلطان گر بصورت یک بود / صد هزاران لشکرش در پی بود
باز شکل و صورت شاه صفی / هست محکوم یکی فکر خفی
خلق بی پایان ز یک اندیشه بین / گشته چون سیلی روانه بر زمین
هست آن اندیشه پیش خلق خرد / لیک چون سیلی جهان را خورد و برد
خلق عالم چون رمه است او چو شبان / می دواند جمله را روز و شبان
پس چو می‌بینی که از اندیشه / قائم است اندر جهان هر پیشه
خانه‌ها و قصرها و شهرها / کوهها و دشتها و نهرها
هم زمین و بحر و هم مهر و فلک / زنده از وی همچو از دریا سمک
پس چرا از ابلهی پیش تو کور / تن سلیمانست و اندیشه چو مور
می‌نمایدت پیش چشمت کُه بزرگ / هست اندیشه چو موش و تن سترگ
عالم اندر چشم تو هول و عظیم / ز ابر و برق و رعد دارد لرز و بیم
در جهان فکرتی ای کم ز خر / ایمن و غافل چو سنگی بی‌خبر
زانکه نقشی وز خرد بی بهره / آدمی خو نیستی خر کره
...ل سخفی وز خرد بیگانه / بو نداری وز خدا بی نوا نه
سایه را تو شخص می‌بینی ز جهل / شخص از آن شد نزد تو بازی و سهل
...ست نسبت بیک نمود ار آتش است / کو دهان خفت چون نمی آید او کش است
تا ببینی در چه پیچد کثیف / آسمانی بیند و بعبر از لطیف
ز اندرون است هنگام اثر / از هزاران تیشه و تیغ و تبر
باش تا روزی که آن فکر و خیال / بر گشاید بی‌حجابی پر و بال
...ها بینی شده چون پشم نرم / نیست گشته این زمین سرد و گرم
نی سما بینی نه اختر نی وجود / جز خدای واحد حی ودود
...ب عنا ز راست آید یار دروغ / تا دهد مر راستیها را فروغ

حسد کردن حشم بر آن بندهٔ خاص

پادشاهی بنده را از کرم / برگزیده بود از جمله حشم
جامگی او وظیفهٔ چل امیر / ده یکی قدرش ندیدی صد وزیر
از کمال طالع و اقبال و بخت / او ایازی بود و شه محمود وقت
روح او با روح شه در اصل خویش / پیش از این تن بوده هم پیوند و خویش
...ان دارد که پیش از تن بدست / بگذر از اینها که نو حادث شدست
چشم عارف ست گوی احول است / چشم او بر کشتهای اول است
آنچه گندم کاشتندش آنچه جو / چشم او آنجاست روز و شب گرو
آنچه آبستست شب جز آن نزاد / حیله‌ها و مکرها بادست باد
...مشغول خوش تن حیله‌ها کش / آنکه بیند حیلهٔ حق بر سرش
او درون دام و دامی می‌نهد / جان تو نه زان جهد نه زین جهد
گر بروید ور بریزد صد گیاه / عاقبت بر روید آن کشته اله
کشت نو کارید بر کشت نخست / این دوم فانیست آن اول درست
...م اول کامل و بگزیده است / تخم ثانی فاسد و پوسیده است
افکن این تدبیر خود را پیش دوست / گرچه تدبیرت هم از تدبیر اوست
...آن دارد که حق افراشتست / آخر آن روید که اول کاشتست
هر چه کاری از برای او بکار / چون اسیر دوستی ای دوستدار

[illegible] در دو کار او [illegible] هیچ / هر چه آن کار تعلق هیچ است بی هیچ
پیش از آنکه نقش [illegible] پدید شود / [illegible] شود

نیست در دیده بجز تیر نقش / ما اندر وجود او رسد بر گرد نقش
صد هزاران عقل با هم بر جهند / تا بغیر دام او دامی نهند

دام خود را سخت‌تر یابند و بیش / کی نماید قوتی با باد خس
ور ستیزی با وی از من رو بپیچ / ور ستیزی واقصد خیر الماکرین

گر تو گویی فایده هستی چه بود / در سوالت فایده هست ای عنود
گر ندارد این سوالت فایده / چه شنوم این را عبث بی‌فایده

ور سوالت فایده دارد یقین / پس جهان بی‌فایده نبود ببین
ور سوالت را بسی فایده‌هاست / پس جهان بی‌فایده آخر چراست

ور جهان از یک جهت بی‌فایده است / از جهتهای دگر پر فایده است
فایده تو گر مرا فایده نیست / مر ترا چون فایده است از وی مایست

فایده تو گر مرا نبود مفید / چون ترا شد فایده گیر ای مرید
ور منم زان فایده [illegible] / مر ترا چون فایده است از وی مبر

حسن یوسف عالمی را فایده / گرچه بر اخوان عبث بد زایده
لحن داودی چنان محبوب بود / لیک بر محروم بانگ چوب بود

آب نیل از آب حیوان بد فزون / لیک بر قبطی منکر بود خون
هست بر مؤمن شهیدی زندگی / بر منافق مردن است و ژندگی

چیست در عالم بگو یک نعمتی / که نه محروم اند ازوی امتی
گاو و خر را فایده چه در شکر / هست هر جان را یکی قوتی دگر

لیک گر آن قوت بر وی عارضی است / پس نصیحت کردن او را رائضی است
چون کسی کو از مرض گل داشت دوست / گرچه پنداری که آن خود قوت اوست

قوت اصلی را فرامش کرده است / روی در قوت مرض آورده است
نوش را بگذاشته سم خورده است / قوت علت همچو چیزش کرده است

قوت اصلی بشر نور خداست / قوت حیوانی مر او را ناسزاست
لیک از علت درین افتاد دل / که خورد او روز و شب زین آب و گل

روی زرد و پای سست و دل سبک / کو غذای والسما ذات الحبک
آن غذای خاصگان دولت است / خوردن آن بی گلو و آلت است

شد غذای آفتاب از نور عرش / مر حسود و دیو را از دود فرش
در شهیدان یرزقون فرمود حق / آن غذا را نی دهان بد نی طبق

دل ز هر یاری غذایی می‌خورد / دل ز هر علمی صفایی می‌برد
صورت هر آدمی چون کاسه‌ایست / چشم از معنی او حساسه‌ایست

از لقای هر کسی چیزی خوری / وز قران هر قرین چیزی بری
چون ستاره با ستاره شد قرین / لایق هر دو اثر زاید یقین

از قران مرد و زن زاید بشر / وز قران سنگ و آهن هم شرر
وز قران خاک با بارانها / میوه‌ها و سبزه و ریحانها

وز قران سبزه‌ها با آدمی / دلخوشی و بی‌غمی و خرمی
وز قران خرمی با جان ما / می‌بزاید خوبی و احسان ما

قابل خوردن شود اجسام ما / چون برآید از تفرج کام ما
سرخ رویی از قران خون بود / خون ز خورشید خوش گلگون بود

بهترین رنگها سرخی بود / وان ز خورشید است و از وی می‌رسد
هر زمینی کو قرین شد با زحل / شوره گشت و کشت را نبود محل

قوت اندر فعل آید ز اتفاق / چون قران دیو با اهل نفاق
این معانی راست از چرخ نهم / بی همه طاق و طرم طاق و طرم

خلق را طاق و طرم عاریتیست / امر را طاق و طرم ماهیتیست
از پی طاق و طرم خواری کشند / بر امید عز در خواری خوشند

بر امید عز ده روزه خدوک / گردن خود کرده اند از غم چو دوک
چون نمی‌آیند اینجا که منم / کاندرین عز آفتاب روشنم

مشرق خورشید برج قیرگون / آفتاب ما ز مشرقها برون
مشرق او نسبت ذرات او / نی بر آمد نی فرو شد ذات او

تا که ماهی ماند در ذات و جیم / صد هزار عالم ز آفتاب بی فیم

شمس باشد بر سببها مطلع / هم ازو حبل سببها منقطع

باز گرد شمس می‌گردم عجب / هم ز فر شمس باشد این سبب

صد هزاران بار ببریدم امید / از که از شمس این شما باور کنید

تو مرا باور مکن کز آفتاب / صبر دارم من و یا ماهی ز آب

ور شوم نومید نومیدی من / عین صنع آفتاب است ای حسن

عین صنع از نفس صانع چون برد / هیچ هستی از غیر هستی چون چرد

جمله هستیها ازین روضه چرند / گر براق و تازیان یا خود خرند

لیک اسپ کور کورانه چرد / می نبیند روضه را زان است رد

وانکه گردشها ازین دریا ندید / هر دم آرد رو بمحرابی جدید

او ز بحر عذب آب شور خورد / تا که آب شور او را کور کرد

بحر می‌گوید بدست راست خور / ز آب من ای کور تا یابی بصر

هست دست راست اینجا ظن راست / کو بداند نیک و بد را کز کجاست

نیزه گردانیست این نیزه که تو / راست گردی گه و گاهی دو تو

ما ز عشق شمس دین بی ناخنیم / ورنه ما آن کور را بینا کنیم

ای ضیاء الحق حسام الدین تو زود / داروش کن کوری چشم حسود

توتیای کبریای تیز فعل / داروی ظلمت کش استیزه فعل

آنکه گر بر چشم اعمی برزند / ظلمت صد ساله را زو برکند

جمله کوران را دوا کن ای ثمر / ای نهال میوه دار افشان ثمر

جمله کوران را دوا کن جز حسود / کز حسودی بر تو می‌آرد جحود

مر حسودت را اگر چه آن منم / جان مده تا همچنین جان می‌کنم

آنکه او باشد حسود آفتاب / کو همی رنجد ز بود آفتاب

اینت درد بی دوا کو راست آه / اینت افتاده ابد در قعر چاه

نفی خورشید ازل بایست او / کی برآید این مراد او بگو

باز آن باشد که آید نزد شاه / باز کور ست آنکه او گم کرد راه

گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانه

باز در ویران بر جغدان فتاد / راه را گم کرد و در ویران فتاد

او همه نور است از نور رضا / لیک کورش کرد سرهنگ قضا

خاک در چشمش زد و از راه برد / در میان جغد و ویرانش سپرد

بر سر جغدانش بر سر می‌زنند / پر و بال نازنینش می‌کنند

ولوله افتاد در جغدان که تا / باز آمد تا بگیرد جای ما

چون سگان کوی پر خشم و مهیب / اندر افتادند در دلق غریب

باز گوید من چه در خوردم بجغد / صد چنین ویران رها کردم بجغد

من نخواهم بود اینجا می‌روم / سوی شاهنشاه راجع می‌شوم

خویشتن مکشید ای جغدان که من / نی مقیمم می‌روم سوی وطن

این خراب آباد در چشم شماست / ورنه ما را ساعد شه باز جاست

جغد گفتا باز حیلت می‌کند / تا ز خان و مان شما را بر کند

خانه‌هامان را بگیرد او بمکر / بر کند ما را بسالوسی ز وکر

می‌نماید سیری این حیلت پرست / والله از جمله حریصان بدترست

او خورد از حرص طین را همچو دبس / دنبه مسپارید ای یاران بخرس

لاف از شه میزند و دست شاه / تا برد او ما سلیم دل ز راه

خود چه جنس شاه باشد مرغکی / مشنوش گر عقل داری اندکی

جنس شاه است او و یا جنس وزیر / هیچ باشد لایق لوزینه سیر

آنچه میگوید ز مکر و فعل و فن / هست سلطان با حشم جویای من

اینت مالیخولیای ناپذیر / اینت لاف خام و دام گولگیر

هر که این باور کند از ابلهیست / مرغک لاغر چه در خورد شهیست

کمترین جغد ار زند بر مغز او / مر ورا یاری گری از شاه کو

گفت باز ار یک پر من بشکند / بیخ جغدستان شهنشه بر کند

جغد چه بود خود اگر بازی مرا / دل برنجاند کند با من جفا

شه کند توده بهر شیب و فراز / صد هزاران خرمن از سرهای باز

[illegible]   هر کجا که من روم شه در پی است
در دل سلطان خیال من مقیم   بی خیال من دل سلطان سقیم
چون بپراند مرا شه در روش   می‌پرم بر اوج دل چون پرتوش
همچو ماه و آفتابی می‌پرم   پرده‌های آسمانها می‌درم
روشنی عقلها از فکرتم   انفطار آسمان از فطرتم
بازم و حیران شود در من هما   جغد که بود تا بداند سر ما
شه برای من ز زندان یاد کرد   صد هزاران بسته را آزاد کرد
یک دمم با جغدها دمساز کرد   از دم من جغدها را باز کرد
ای خنک جغدی که در پرواز من   فهم کرد از نیک‌بختی راز من
در من آویزید تا نازان شوید   گرچه جغدانید شهبازان شوید
آنکه باشد با چنان شاهی حبیب   هر کجا آید چرا باشد غریب
هر که باشد شاه دردش را دوا   گر چو نی نالد نباشد بی‌نوا
مالک الملکم نیم من طبل‌خوار   طبل بازم می‌زند شه از کنار
طبل باز من ندای ارجعی   حق گواه من به رغم مدعی
من نیم جنس شهنشه دور ازو   لیک دارم در تجلی نور ازو
نیست جنسیت ز روی شکل و ذات   آب جنس خاک آمد در نبات
باد جنس آتش آمد در قوام   طبع را جنس آمدست آخر مدام
جنس ما چون نیست جنس شاه ما   مای ما شد بهر مای او فنا
چون فنا شد مای ما او ماند فرد   پیش پای اسب او گردم چو گرد
خاک شد جان و نشانیهای او   هست بر خاکش نشان پای او
خاک پایش شو برای این نشان   تا شوی تاج سر گردنکشان
تا که نفریبد شما را شکل من   نقل من نوشید پیش از نقل من
ای بسا کس را که صورت راه زد   قصد صورت کرد و بر الله زد
آخر این جان با بدن پیوسته است   هیچ این جان با بدن مانسته است
تاب نور چشم با پیه است جفت   نور دل در قطره‌ی خونی نهفت
شادی اندر گرده و غم در جگر   عقل چون شمعی درون مغز سر
رایحه در انف و منطق در لسان   لهو در نفس و شجاعت در جنان
این تعلقها نه بی کیفست و چون   عقلها در دانش چونی زبون
جان کل با جان جزو آسیب کرد   عقل از او دری ستد در جیب زد
همچو مریم جان از آن آسیب جیب   حامله شد از مسیح دلفریب
آن مسیحی نه که بر خشک و ترست   آن مسیحی کز مساحت برترست
پس ز جان جان چو حامل گشت جان   از چنین جانی شود حامل جهان
پس جهان زاید جهانی دیگری   این حشر را وانماید محشری
تا قیامت گر بگویم بشمرم   من ز شرح این قیامت قاصرم
این سخنها خود به معنی یاربیست   حرفها دام دم شیرین لبیست
چون کند تقصیر پس چون تن زند   چونکه لبیکش ز یاربی رسد
هست لبیکی که نتوانی شنید   لیک سر تا پای بتوانی چشید
[illegible] آورد تا پیشی بری   ور چنین لبیک پنهان برخوری
بر لب جو بود دیواری بلند   بر سر دیوار تشنه دردمند

کلوخ انداختن تشنه از سر دیوار در جوی آب

تشنه‌ی مستسقی زار و نزار   عاشقی مستی غریبی بی‌قرار
مانعش از آب آن دیوار بود   از پی آب او چو ماهی زار بود
شد حجاب آب آن دیوار او   بر فلک می‌شد فغان زار او
ناگهان انداخت او خشتی در آب   بانگ آب آمد بگوشش چون خطاب
چون خطاب یار شیرین لذیذ   مست کرد آن بانگ آبش چون نبیذ
از سماع بانگ آب آن ممتحن   گشت خشت‌انداز از آنجا خشت‌کن
آب می‌زد بانگ یعنی هی ترا   فایده چه زین زدن خشتی مرا
تشنه گفت آبا مرا دو فایده است   من ازین صنعت ندارم هیچ دست
فایده‌ی اول سماع بانگ آب   کو بود مر تشنگان را چون رباب
بانگ او چون بانگ اسرافیل شد   مرده را زین زندگی تحویل شد

یا چو بانگ رعد ایام بهار
باغ مے یابد ازو چندین نگار

یا چو بر درویش هنگام زکات
یا چو بر محبوس پیغام نجات

چون دم رحمان بود کان از یمن
میرسد سوی محمد بے دهن

یا چو بوی احمد مرسل بود
کان بعاصی در شفاعت میرسد

یا چو بوی یوسف خوب لطیف
میزند بر جان یعقوب نحیف

یا نسیم روضهٔ دار السلام
سوی عاصی میرسد بے اهتمام

یا سوی مستسقی آید از کیمیا
میرسد پیغام کاسی آب بیا

یا ز لیلی بشنود مجنون کلام
یا فرستد عیسیی را سوی رمیم

فایده دیگر که هر خشتے کزین
برکنم آیم سوی ماء معین

کز کمی خشت دیوار بلند
پست‌تر گردد بهر دفعه که کند

پستی دیوار قربے مے شود
فصل او درمان وصلے مے بود

سجده آمد کندن خشت لزب
موجب قربے که واسجد واقترب

تا که این دیوار عالی گردن است
مانع این سر فرود آوردن است

سجده نتوان کرد بر آب حیات
تا نیابم زین تن خاکی نجات

بر سر دیوار هر کو تشنه‌تر
زودتر بر میکند خشت و مدر

هر که عاشق‌تر بود بر بانگ آب
او کلوخ زفت‌تر کند از حجاب

او ز بانگ آب پر مے تا عنق
نشنود بیگانه جز بانگ بلق

ای خنک آنرا که او ایام پیش
مغتنم دارد گزارد وام خویش

اندر آن ایامکش قدرت بود
صحت و زور دل و قوت بود

وان جوانی همچو باغ سبز و تر
میرساند بے دریغے بار و بر

چشمه‌های قوت و شهوت روان
سبز مے گردد زمین تن بدان

خانهٔ معمور سقفش بس بلند
معتدل ارکان و بے تخلیط و بند

نور چشم و قوت ابدان بجا
قصر محکم خانه روشن پر صفا

هین غنیمت دان جوانی ای پسر
سر فرود آور بکن خشت و مدر

پیش از آن کایام پیری در رسد
گردنت بندد بحبل من مسد

خاک شوره گردد و ریزان و سست
هرگز از شوره نبات خوش نرست

آب زور و آب شهوت منقطع
او ز خویش و دیگران نامنتفع

ابروان چون پاردم زیر آمده
چشم را نم آمده تاری شده

از تشنج رو چو پشت سوسمار
رفته نطق و طعم و دندانها ز کار

پشت دوتا گشته دل سست و طپان
تن ضعیف و دست و پا چون ریسمان

بر سر ره زاد کم مرکوب سست
تخم قوی و دل تنگ تن نادرست

خانه ویران کار بے سامان شده
دل ز افغان همچو نوحه‌خوانان شده

عمر ضایع سعی باطل راه دور
نفس کاهل دل سیه جان ناصبور

موی بر سر همچو برف از بیم مرگ
جمله اعضا لرزان همچو برگ

روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز
کارگه ویران عمل رفته ز ساز

بیخهای خوی بد محکم شده
قوت برکندن آن کم شده

حکایت

همچو آن شخص درشت خوش‌سخن
در میان ره نشاند او خاربن

رهگذریانش ملامتگر شدند
پس بگفتندش بکن او را نکند

هر دمی آن خاربن افزون شدی
پای خلق از زخم او پرخون شدی

جامهای خلق بدریدی ز خار
پای درویشان بخستے زار زار

چونکه حاکم با خبر شد زین حدیث
یافت آگاهی ز فعل آن خبیث

چون بجد حاکم بدو گفت این بکن
گفت آری برکنم روزیش من

مدتے فردا و فردا وعده داد
شد درخت خار او محکم نهاد

گفت روزی حاکمش ای وعده کش
پیش آ در کار ما واپس مغژ

گفت الایام یا عم بیننا
گفت عجل لا تماطل دیننا

تو که مے گوئی که فردا این بدان
که بهر روزی که مے آید زمان

آن درخت بد جوانتر مے شود
وین کننده پیر و مضطر مے شود

خاربن در قوت و بر خاستن
خارکن در پیری و در کاستن

خاربن هر روز و هر دم سبز و تر
خارکن هر روز زار و خشک‌تر

او جوانتر می‌شود تو پیرتر / زود باش و روزگار خود مبر
خاربن دان هر یکی خوی بدت / بارها در پای خار آخر زدت
بارها از فعل خود نادم شدی / بر سر راه ندامت آمدی
گر ز خسته گشتن دیگر کسان / که ز خلق زشت تو هست آن رسان
غافلی باری ز زخم خود نه‌ای / تو عذاب خویش و هم بیگانه‌ای
یا تبر بر گیر و مردانه بزن / تو علی وار این در خیبر بکن
ورنه چون صدیق و فاروق مهین / هین طریق دیگران را برگزین
یا به گلبن وصل کن این خار را / وصل کن با نار نور یار را
تا که نور او کشد نار ترا / وصل او گلبن کند خار ترا
تو مثال دوزخی او مؤمن است / کشتن آتش به مؤمن ممکن است
مصطفی فرمود از گفت جحیم / کو به مؤمن لابه‌گر گردد ز بیم
گویدش بگذر ز من ای شاه زود / هین که نورت سوز نارم را ربود
پس هلاک نار نور مؤمن است / زانکه بی ضد دفع ضد لا یمکن است
نار ضدش نور باشد روز عدل / کان ز قهر انگیخته شد این ز فضل
گر همی خواهی تو دفع شر نار / آب رحمت بر دل آتش گمار
چشمهٔ آن آب رحمت مؤمن است / آب حیوان روح پاک محسن است
بس گریزان است نفس تو ازو / زانکه تو از آتشی او آب جو
ز آب آتش زان گریزان می‌شود / کآتشش از آب ویران می‌شود
حس تو و فکر تو از آتش است / حس شیخ و فکر او نور خوش است
آب نور او چو بر آتش چکد / چکچک از آتش برآید برجهد
چون کند چکچک تو گویش مرگ و درد / تا شود این دوزخ نفس تو سرد
تا نسوزد او گلستان ترا / تا نسوزد عدل و احسان ترا
یک شهر از وی هزاران گلستان / از یکی نی نام مانده نی نشان
بعد از آن چیزی که کاری بر دهد / لاله و نسرین و سیسنبر دهد
باز پهنا می‌رویم از راه راست / باز گرد ای خواجه راه ما کجاست
اندر آن تقریر بودیم ای حسود / که خرت لنگ است و منزل دور و دود
بار تو باشد گران در راه جاه / کج مرو رو راست اندر شاهراه
سال شصت آمد که وقت کشت شد / راه دریا گیر تا یابی رشد
آنکه عاقل بود در دریا رسید / شد خلاص از دام و از آتش رهید
چونکه بیگه گشت وقت آن گذشت / مرده کرده رو سوی دریا نشست
عهد ورد تا نشوی بریان سبب / اینچنین هرگز کند مرد چو کسی
حال آن سه ماهی و آن جویبار / گفته شد اینجا برای اعتبار
فانتبه ثم احتسب ثم انتصب / واستعن بالله ثم اجهد تصب
سال بیگه گشت وقت کشت نه / جز سیه رویی و فعل زشت نه
کرم در بیخ درخت تن فتاد / بایدش بر کند و در آتش نهاد
هین و هین ای راهرو بیگاه شد / آفتاب عمر سوی چاه شد
این دو روزک را که زورت هست زود / پیر افشانی بکن از راه جود
اینقدر تخمی که ماندستت بکار / تا در آخر بینی او را برگ و بار
تا نمردست این چراغ با گهر / هین فتیله‌اش ساز و روغن زودتر
هین مگو فردا که فرداها گذشت / تا بکلی نگذرد ایام کشت

در معنی التأخیر آفات

پند من بشنو که تن بند قوی است / کهنه بیرون کن گرت میل نوی است
لب ببند و کف پر زر بر گشا / بخل تن بگذار و پیش آور سخا
ترک لذتها و شهوتها سخاست / هر که در شهوت فرو شد برنخاست
این سخا شاخی است از سرو بهشت / وای او کز کف چنین شاخی بهشت
عروة الوثقی است این ترک هوا / بر کشد این شاخ جان را بر سما
تا برد شاخ سخا ای خوب کیش / مر ترا بالا کشان تا اصل خویش
یوسف حسنی و این عالم چو چاه / وین رسن صبر است بر امر اله
یوسفا آمد رسن در زن دو دست / از رسن غافل مشو بیگه شدست
حمد لله کاین رسن آویختند / فضل و رحمت را بهم آمیختند

صد دهن [illegible] تمام ‌ ‌ ‌ تا ببینی پایگاه پادشاه
تا ببینی عالم جان جدید ‌ ‌ ‌ عالمی بس آشکار و ناپدید

این جهان نیست چون هستان شده ‌ ‌ ‌ وان جهان هست بس پنهان شده
خاک بر بادست و بازی می‌کند ‌ ‌ ‌ کژنمائی پرده‌سازی می‌کند

خاک همچون آلتی در دست باد ‌ ‌ ‌ باد را دان عالی و عالی نژاد
چشم خاکی را به خاک افتد نظر ‌ ‌ ‌ بادبین چشمی بود نوعی دگر

آنکه بر کارست بی‌کارست و پوست ‌ ‌ ‌ وانکه پنهانست مغز و اصل اوست
اسپ داند اسپ را کو هست یار ‌ ‌ ‌ هم سواری داند احوال سوار

چشم حس اسپست و نور حق سوار ‌ ‌ ‌ بی سوار این اسپ خود ناید بکار
پس ادب کن اسپ را از خوی بد ‌ ‌ ‌ ورنه پیش شاه باشد اسپ رد

چشم اسپ از چشم شه رهبر بود ‌ ‌ ‌ چشم او بی چشم شه مضطر بود
چشم اسپان جز گیاه و جز چرا ‌ ‌ ‌ هر کجا خوانی بگوید نه چرا

نور حق بر نور حس راکب شود ‌ ‌ ‌ وانگهی جان سوی حق راغب شود
اسپ بی راکب چه داند رسم راه ‌ ‌ ‌ شاه باید تا بداند شاهراه

سوی حسی رو که نورش راکبست ‌ ‌ ‌ حس را آن نور نیکو صاحبست
نور حس را نور حق تزیین بود ‌ ‌ ‌ معنی نور علی نور این بود

نور حسی می‌کشد سوی ثری ‌ ‌ ‌ نور حقش می‌برد سوی علا
زانکه محسوسات دونتر عالمیست ‌ ‌ ‌ نور حق دریا و حس چون شبنمیست

لیک پیدا نیست آن راکب برو ‌ ‌ ‌ جز به آثار و به گفتار نکو
نور حسی کو غلیظست و گران ‌ ‌ ‌ هست پنهان در سواد دیدگان

چونکه نور حس نمی‌بینی ز چشم ‌ ‌ ‌ چون ببینی نور آن دینی ز چشم
نور حس با این غلیظی مختفیست ‌ ‌ ‌ چون خفی نبود ضیائی کان صفیست

این جهان چون خس بدست باد غیب ‌ ‌ ‌ عاجزی پیشه گرفت از داد غیب
گه به بحرش می‌برد گاهیش بر ‌ ‌ ‌ گاه خشکش می‌کند گاهیش تر

دست پنهان و قلم بین خط گزار ‌ ‌ ‌ اسپ در جولان و ناپیدا سوار
گه بلندش می‌کند گاهیش پست ‌ ‌ ‌ گه نگونش می‌کند گاهی شکست

گه یمینش می‌برد گاهی یسار ‌ ‌ ‌ گه گلستانش کند گاهیش خار
تیر پران بین و ناپیدا کمان ‌ ‌ ‌ جانها پیدا و پنهان جان جان

تیر را مشکن که این تیر شهیست ‌ ‌ ‌ نیست پرتابی ز شست آگهیست
ما رمیت اذ رمیت گفت حق ‌ ‌ ‌ کار حق بر کارها دارد سبق

چشم خود بشکن تو مشکن تیر را ‌ ‌ ‌ چشم خشمت خون نماید شیر را
بوسه ده بر تیر و پیش شاه بر ‌ ‌ ‌ تیر خون آلوده از خون تو تر

آنچه پیدا عاجز و بسته و زبون ‌ ‌ ‌ وانچه ناپیدا چنان تند و حرون
ما شکاریم این چنین دامی کراست ‌ ‌ ‌ گوی چوگانیم چوگانی کجاست

می‌درد می‌دوزد این خیاط کو ‌ ‌ ‌ می‌دمد می‌سوزد این نفاط کو
ساعتی کافر کند صدیق را ‌ ‌ ‌ ساعتی زاهد کند زندیق را

زانکه مخلص در خطر باشد مدام ‌ ‌ ‌ تا ز خود خالص نگردد او تمام
زانکه در راهست و رهزن بی‌حدست ‌ ‌ ‌ آن رهد کو در امان ایزدست

آینه خالص نگشت او مخلص است ‌ ‌ ‌ مرغ را نگرفته است او مقنص است
چونکه مخلص گشت مخلص باز رست ‌ ‌ ‌ در مقام امن رفت و برد دست

هیچ آئینه دگر آهن نشد ‌ ‌ ‌ هیچ نانی گندم خرمن نشد
هیچ انگوری دگر غوره نشد ‌ ‌ ‌ هیچ میوه پخته با کوره نشد

پخته گرد و از تغیر دور شو ‌ ‌ ‌ رو چو برهان محقق نور شو
چون ز خود رستی همه برهان شدی ‌ ‌ ‌ چونکه بنده نیست شد سلطان شدی

ور عیان خواهی صلاح الدین نمود ‌ ‌ ‌ دیده‌ها را کرد بینا و گشود
فقر را از چشم و از سیمای او ‌ ‌ ‌ دید هر چشمی که دارد نور او

شیخ فعالست بی آلت چو حق ‌ ‌ ‌ با مریدان داده بی گفتی سبق
دل بدست او چو موم نرم رام ‌ ‌ ‌ مهر او گه ننگ سازد گاه نام

مهر مومش حاکی انگشتری است ‌ ‌ ‌ باز آن نقش نگین حاکی کیست
حاکی اندیشه آن زرگرست ‌ ‌ ‌ سلسله هر حلقه اندر دیگرست

جان من کوره است با آتش خوش است ‌ ‌ کوره را این بس که خانهٔ آتش است
همچو کوره عشق را سوزیدنیست ‌ ‌ هر که او زین کور باشد کوره نیست

برگ بی‌برگی ترا چون برگ شد ‌ ‌ جان باقی یافتی و مرگ شد
چون ترا غم شادی افزودن گرفت ‌ ‌ روضهٔ جانت گل و سوسن گرفت

آنچه خوف دیگران آن امن تست ‌ ‌ بط قوی از بحر و مرغ خانه سست
باز دیوانه شدم من ای طبیب ‌ ‌ باز سودایی شدم من ای حبیب

حلقه‌های سلسلهٔ تو ذو فنون ‌ ‌ هر یکی حلقه دهد دیگر جنون
داد هر حلقه فنونی دیگرست ‌ ‌ پس مرا هر دم جنونی دیگرست

پس فنون باشد جنون این شد مثل ‌ ‌ خاصه در زنجیر این میر اجل
آنچنان دیوانگی بگسست بند ‌ ‌ که همه دیوانگان پندم دهند

آمدن دوستان به بیمارستان جهت پرسش ذوالنون

اینچنین ذوالنون مصری را فتاد ‌ ‌ کاندرو شور و جنونی نو بزاد

شور چندان شد که تا فوق فلک ‌ ‌ می‌رسید از وی جگرها را نمک
هین منه تو شور خود ای شوره خاک ‌ ‌ پهلوی شور خداوندان پاک

خلق را تاب جنون او نبود ‌ ‌ آتش او ریشهاشان می‌ربود
چونکه در ریش عوام آتش فتاد ‌ ‌ بند کردندش بزندانی نهاد

نیست امکان واکشیدن این لگام ‌ ‌ گرچه زین ره تنگ آیند عام
دیده این شاهان ز عامه خوف جان ‌ ‌ کین گره کورند و شاهان بی‌نشان

حکم چون در دست رندان اوفتاد ‌ ‌ لاجرم ذوالنون بزندان اوفتاد
یک سواره می‌رود شاه عظیم ‌ ‌ در کف طفلان چنین در یتیم

در چه دریا نهان در قطره‌ای ‌ ‌ آفتابی مخفی اندر ذره‌ای
آفتابی خویش را ذره نمود ‌ ‌ واندک اندک روی خود را برگشود

جمله ذرات در وی محو شد ‌ ‌ عالم از وی مست گشت و صحو شد
چون قلم در دست غداری بود ‌ ‌ لاجرم منصور بر داری بود

چون سفیهان راست این کار و کیا ‌ ‌ لازم آمد یقتلون الانبیا
انبیا را گفته قومی راه گم ‌ ‌ از سفه انا تطیرنا بکم

جهل ترسا بین امان انگیخته ‌ ‌ زان خداوندی که گشت آویخته
چون بقول اوست مصلوب جهود ‌ ‌ پس مر او را امن کی تاند نمود

چون دل آن شاه زیشان خون بود ‌ ‌ عصمت وانت فیهم چون بود
زر خالص را و زرگر را خطر ‌ ‌ باشد از قلاب خاین بیشتر

یوسفان از رشک زشتان مخفی‌اند ‌ ‌ کز عدو خوبان در آتش می‌زیند
یوسفان از مکر اخوان در چه‌اند ‌ ‌ کز حسد یوسف بگرگان می‌دهند

از حسد بر یوسف مصری چه رفت ‌ ‌ این حسد اندر کمین گرگیست زفت
لاجرم زین گرگ یعقوب حلیم ‌ ‌ داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم

گرگ ظاهر گرد یوسف خود نگشت ‌ ‌ این حسد در فعل از گرگان گذشت
زخم کرد این گرگ وز عذر لبق ‌ ‌ آمده که انا ذهبنا نستبق

صد هزاران گرگ را این مکر نیست ‌ ‌ عاقبت رسوا شود این گرگ بیست
زانکه حشر حاسدان روز گزند ‌ ‌ بی‌گمان بر صورت گرگان کنند

حشر پر حرص خس مردارخوار ‌ ‌ صورت خوکی بود روز شمار
زانیان را گنده اندام نهان ‌ ‌ خمرخواران را بود گنده دهان

گند مخفی کان بدلها می‌رسید ‌ ‌ گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشه‌ای آمد وجود آدمی ‌ ‌ بر حذر شو زین وجود ار زان دمی

ظاهر و باطن اگر باشد یکی ‌ ‌ نیست کس را از نجات او شکی
در وجود ما هزاران گرگ و خوک ‌ ‌ صالح و ناصالح و خوب و خشوک

حکم خو راست کو غالب‌ترست ‌ ‌ چونکه زر بیش از مس آمد آن زرست
سیرتی کان در وجودت غالب است ‌ ‌ هم بر آن تصویر حشرت واجب است

ساعتی گرگی در آید در بشر ‌ ‌ ساعتی یوسف رخی همچون قمر
می‌رود در سینه‌ها از سینه‌ها ‌ ‌ از ره پنهان صلاح و کینه‌ها

بلکه خود از آدمی در گاو و خر ‌ ‌ می‌رود دانایی و علم و هنر
اسب سکسک می‌شود رهوار و رام ‌ ‌ خرس بازی می‌کند بز هم سلام

رفت اندر سگ ز آدمیان هوس / تا شبان شد یا شکاری یا حرس
در سگ اصحاب خویی زان وفود / رفت تا جویای الله گشته بود
هر زمان در سینه نوعی سر کند / گاه دیو و گه ملک گه دام و دد
زان عجب بیشه که شیر آگه است / تا بدام سینه‌ها پنهان ره است
دزدیی کن از درون مرجان جان / ای کم از سگ از درون عارفان
چونکه دزدی باری آن در لطیف / چونکه حامل می‌شوی باری شریف
چونکه ذوالنون سوی زندان رفت شاد / بند بر پا دست بر سر ز اعتقاد
دوستان از هر طرف بنهاده رو / بهر پرسش سوی زندان نزد او

فهم کردن مریدان که ذوالنون دیوانه نیست قاصدا چنین کرده

دوستان در قصهٔ ذوالنون شدند / سوی زندان و در آن رایی زدند
کاین مگر قاصد کند یا حکمتی است / او درین دین قبله‌ای و آیتی است
دور دور از عقل چون دریای او / تا جنون باشد سفه فرمای او
حاش لله از کمال جاه او / کابر بیماری بپوشد ماه او
او ز شر عامه اندر خانه شد / او ز ننگ عاقلان دیوانه شد
او ز عار عقل کند تن‌پرست / قاصدا رفتست و دیوانه شدست
که ببندیدم ای فتنه و ساز گاو / بر سر و پشتم بزن وین را مکاو
تا ز زخم لخت یابم من حیات / چون قتیل از گاو موسی ای ثقات
تا ز زخم لخت گاوی خوش شوم / همچو کشتهٔ گاو موسی گش شوم
زنده شد کشته ز زخم دم گاو / همچو مس از کیمیا شد زر ساو
کشته بر جست و بگفت اسرار را / وانمود آن زمرهٔ خونخوار را
گفت روشن کاین جماعت کشته‌اند / تخم این آشوب ایشان کشته‌اند
چونکه کشته گردد این جسم گران / زنده گردد هستی اسراردان
جان او بیند بهشت و نار را / باز داند جملهٔ اسرار را
وانماید خونیان دیو را / وانماید دام خدعهٔ دیو را
گاو کشتن هست از شرط طریق / تا شود از زخم دمش جان مفیق
گاو نفس خویش را زوتر بکش / تا شود روح خفی زنده و بهش

رجوع کردن بحکایت ذوالنون با مریدان

این سخن را منقطع پایان مجو / حال ذوالنون با مریدان باز گو
چون رسیدند آن نفر نزدیک او / بانگ بر زد هی کیانید اتقوا
با ادب گفتند ما از دوستان / بهر پرسش آمدیم اینجا بجان
چونی ای دریای عقل ذوفنون / این چه بهتان است بر عقلت جنون
دود گلخن کی رسد در آفتاب / چون شود عنقا شکسته از غراب
وامگیر از ما بیان کن این سخن / ما محبانیم با ما این مکن
مر محبان را نشاید دور کرد / یا به روپوش و دغل مغرور کرد
راز را اندر میان نه با محب / ای که بحر علم و عقلی احتجب
راز را اندر میان آور شها / رو مکن در ابر پنهان ای مها
ما محب صادق و دل‌خسته‌ایم / در دو عالم دل به تو بربسته‌ایم
راز را از دوستان پنهان مکن / در میان نه راز و قصهٔ جان مکن
چونکه ذوالنون این سخن با ایشان شنید / خبر طریق امتحان مخلص ندید
فحش آغازید و دشنام از گزاف / گفت او دیوانگانه زی و قاف
بر جهید و سنگ پران کرد و چوب / جملگان بگریختند از بیم کوب
قهقهه خندید و جنبانید سر / گفت باد ریش این یاران نگر
دوستان بین کو نشان دوستان / دوستان را رنج باشد همچو جان
کی گران گیرد ز رنج دوست دوست / رنج مغز و دوستی او را چو پوست
نی نشان دوستی شد سرخوشی / در بلا و آفت و محنت کشی
دوست همچون زر بلا چون آتش است / زر خالص در دل آتش خوش است
نی که لقمان را که بندهٔ پاک بود / روز و شب در بندگی چالاک بود

امتحان کردن خواجه لقمان را در زیرکی

خواجه‌اش می‌داشتی در کار پیش / بهترش دیدی ز فرزندان خویش
زانکه لقمان گرچه بنده‌زاده بود / بنده بود و از هوا آزاده بود

گفت شاهی شیخ را اندر سخن / چیزی از بخشش ز من درخواست کن
گفت ای شه شرم ناید مر ترا / که چنین گویی مرا زین برتر آ
من دو بنده دارم و ایشان حقیر / وان دو بر تو حاکمانند و امیر
گفت شه آن دو چه‌اند این زلت است / گفت آن یک خشم و دیگر شهوت است
شاه آن دان کو ز شاهی فارغ است / بی مه و خورشید نورش بازغ است
مخزن آن دارد که مخزن ذات اوست / هستی او دارد که با هستی عدوست
خواجهٔ لقمان بظاهر خواجه‌وش / در حقیقت بنده لقمان خواجه‌اش
در جهان باژگونه زین بسیست / در نظرشان گوهری کم از خسیست
مر بیابان را مفازه نام شد / نام و رنگی عقلشان را دام شد
یک گره را خود معرف جامه است / در قبا گویند کو از عامه است
یک گره را ظاهر سالوس زهد / نور باید تا بود جاسوس زهد
نور باید پاک از تقلید و غول / تا شناسد مرد را بی فعل و قول
در رود در قالب او از راه عقل / نقد او بیند نباشد بند نقل
بندگان خاص علام الغیوب / در جهان جان جواسیس القلوب
در درون دل در آید چون خیال / پیش شان مکشوف باشد سر حال
در تن گنجشک چیست از برگ و ساز / که شود پوشیده آن بر عقل باز
آنکه واقف گشت بر اسرار هو / سر مخلوقات چه بود پیش او
آنکه بر افلاک رفتارش بود / بر زمین رفتن چه دشوارش بود
در کف داود کاهن گشت موم / موم چه بود در کف او ای ظلوم
بود لقمان بنده شکل خواجه‌ای / بندگی بر ظاهرش دیباجه‌ای
چون رود خواجه بجای ناشناس / بر غلام خویش پوشاند لباس
او بپوشد جامه‌های آن غلام / مر غلام خویش را سازد امام
در پیش چون بندگان در ره شود / تا نباید زو کسی آگه شود
گوید ای بنده تو رو در صدر شین / من بگیرم کفش چون بندهٔ کهین
تو درشتی کن مرا دشنام ده / مر مرا تو هیچ توقیری منه
ترک خدمت خدمت تو داشتم / تا بغربت تخم حیلت کاشتم
خواجگان این بندگیها کرده‌اند / تا گمان آید که ایشان برده‌اند
چشم پر بودند و سیر از خواجگی / کارها را کرده‌اند آمادگی
وین غلامان هوا بر عکس آن / خویشتن بنموده خواجهٔ عقل و جان
آید از خواجه ره افکندگی / ناید از بنده بغیر از بندگی
پس از آن عالم بدین عالم چنان / تعبیه‌ها هست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان برین حال نهان / بود واقف دیده بود از وی نشان
راز میدانست و خوش می‌راند خر / از برای مصلحت آن راهبر
مر ورا آزاد کردی از نخست / لیک خشنودی لقمان را بجست
زانکه لقمان را مراد این بود تا / کس نداند سر آن شیر و فتا
چه عجب گر سر ز بد پنهان کنی / این عجب که سر ز خود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمان خود / تا بود کارت سلیم از چشم بد
خویش را تسلیم کن بر دام مزد / وانگه از خود بی ز خود چیزی بدزد
می‌دهند افیون بمرد زخم‌مند / تا که پیکان از تنش بیرون کنند
وقت مرگ از رنج او را می‌درند / او بدان مشغول شد جان می‌برند
چون بهر فکری که دل خواهی سپرد / از تو چیزی در نهان خواهند برد
هر چه اندیشی و تحصیلی کنی / می‌درآید دزد از آن سو کایمنی
پس بدان مشغول شو کان بهتر است / تا ز تو چیزی برد کان کهتر است
بار بازرگان چو در آب اوفتد / کشتی عمرش بغرقاب اوفتد
هر چه نازل‌تر بود دریا فکند / دست اندر کالهٔ بهتر زند
چونکه چیزی فوت خواهد شد در آب / ترک کمتر گیر و بهتر را بیاب
نقد ایمان را بطاعت گوش دار / تا ز روی حق نگردی شرمسار
چونکه قدرت را نگهدار رسی / حرص و غفلت را بدرد تو و فنی

ظاهر شدن فضل و هنر لقمان پیش امتحان کنندگان

خواجهٔ لقمان چو لقمان را شناخت / بنده بود او را و با او عشق باخت

هر طعامی کآوریدندی بوی — کس سوی لقمان فرستادی ز پی
تا که لقمان دست سوی آن برد — قاصدا تا خواجه پس خوردش خورد
سور او خوردی و شور انگیختی — هر طعامی کو نخوردی ریختی
ور بخوردی بی‌دل و بی‌اشتها — این بود پیوندیی بی‌منتها
خربزه آورده بودند ارمغان — لیک غایب بود لقمان زان میان
گفت خواجه با غلامی کای فلان — زود رو فرزند لقمان را بخوان
چونکه لقمان آمد و پیشش نشست — خواجه پس بگرفت سکینی بدست
چون برید و داد او را یک برش — همچو شکر خوردش و چون انگبین
از خوشی که خورد داد او را دوم — تا رسید آن قسمها تا هفدهم
ماند یک قاشی بگفت این را خورم — تا چه شیرین خربزه‌ست این بنگرم
او چنان خوش می‌خورد کز ذوق او — طبعها شد مشتهی و لقمه‌جو
چون بخورد از تلخیش آتش فروخت — هم زبان کرد آبله هم حلق سوخت
ساعتی بیخود شد از تلخی آن — بعد از آن گفتش که ای جان و جهان
نوش چون کردی تو چندین زهر را — لطف چون انگاشتی این قهر را
این چه صبرست این صبوری از چه روست — یا مگر پیش تو این جانت عدوست
چون نیاوردی بحیله حجتی — که مرا عذریست بس کن ساعتی
گفت من از دست نعمت بخش تو — خورده‌ام چندانکه از شرمم دوتو
شرمم آید که یکی تلخ از کفت — می‌نخورم از تو صاحب معرفت
چون همه اجزام از انعام تو — رسته‌اند و غرق دانه و دام تو
گر ز یک تلخی کنم فریاد و داد — خاک صد ره بر سر اجزام باد
لذت دست شکربخشت بداشت — اندرین بطیخ تلخی کی گذاشت
از محبت تلخها شیرین شود — از محبت مسها زرین شود
از محبت دردها صافی شود — وز محبت دردها شافی شود
از محبت خارها گل می‌شود — وز محبت سرکه‌ها مل می‌شود
از محبت دار تختی می‌شود — وز محبت بار بختی می‌شود
از محبت سجن گلشن می‌شود — بی‌محبت روضه گلخن می‌شود
از محبت نار نوری می‌شود — وز محبت دیو حوری می‌شود
از محبت سنگ روغن می‌شود — بی‌محبت موم آهن می‌شود
از محبت حزن شادی می‌شود — وز محبت غول هادی می‌شود
از محبت نیش نوشی می‌شود — وز محبت شیر موشی می‌شود
از محبت سقم صحت می‌شود — وز محبت قهر رحمت می‌شود
از محبت مرده زنده می‌شود — وز محبت شاه بنده می‌شود
این محبت هم نتیجهٔ دانش است — کی گزافه بر چنین تختی نشست
دانش ناقص کجا این عشق زاد — عشق زاید ناقص اما بر جماد
بر جمادی رنگ مطلوبی چو دید — از صفیری بانگ محبوبی شنید
دانش ناقص نداند فرق را — لاجرم خورشید داند برق را
چونکه ملعون خواند ناقص را رسول — بست در تأویل نقصان عقول
زانکه ناقص تن بود مرحوم رحم — نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم
نقص عقلست آنکه بد رنجوریست — موجب لعنت سزای دوریست
زانکه تکمیل خردها دور نیست — لیک تکمیل بدن مقدور نیست
کفر و فرعونی هر گبر بعید — جمله از نقصان عقل آمد پدید
بهر نقصان بدن آمد فرج — در نبی که ما علی الاعمی حرج
برق آفل باشد و بس بی‌وفا — آفل از باقی ندانی بی‌صفا
برق خندد بر که می‌خندد بگو — بر کسی که دل نهد بر نور او
نورها برق بس بریده پیست — آن چو لاشرقی و لاغربی کیست
برق را خو یخطف الابصار دان — نور باقی را همه انصار دان
بر کف دریا فرس را راندن — نامهٔ در نور برقی خواندن
از حریصی عاقبت نادیدنست — بر دل و بر عقل خود خندیدنست
عاقبت‌بین است عقل از خاصیت — نفس باشد کو نبیند عاقبت
عقل کو مغلوب نفس او نفس شد — مشتری مات زحل شد نحس شد

همچو زین بجست کاجزای نظر — ور کسی گر کس کردیت در نگر
آن نظر که بنگرد این جر و مد — او ز نقبی سوی بیرون نقب زد

زان همی گردد اندیشه حال بحال — ضد بضد پیدا کنان در انتقال
تا که از بیرون سببها خوف فنا — که ز ریسی باز یابی لطفها

تا که خوفت زاید از ذات الشمال — لذت ذات الیمین یرجی الرجال
تا دو پر باشد که مرغ یک پره — عاجز آمد از پریدن ای سره

یا رها کن تا نیایم در کلام — تا بده دستور تا گویم تمام
ورنه این خود نیز آن فرمان تست — کس چه داند مر ترا مقصد کجاست

جان ابراهیم باید تا بنور — بیند اندر نار فردوس و قصور
پایه پایه بر رود بر ماه و خور — تا نماند همچو حلقه بند در

چون خلیل از آسمان هفتمین — بگذرد که لا احب الآفلین
این جهان تن غلط انداز شد — جز مر آنرا کو ز شهوت باز شد

قصه شاه و امیران و حسد

تتمه قصه حاسدان بر غلام سلطان و حقیقت آن

بر غلام خاص سلطان ابد

دور ماند از جر جرار کلام — باز باید گشت و کرد آن را تمام
باغبانان ملک با اقبال و بخت — چون درختی را نداند از درخت

آن درختی را که تلخ و رد بود — وان درختی که یکش هفصد بود
کی برابر دارد اندر مرتبت — چون ببینیشان بچشم عاقبت

کان درختان را نهایت چیست بر — گرچه یکسانند این دم در نظر
شیخ کو ینظر بنور الله شد — از نهایت وز نخست آگاه شد

چشم آخربین ببست از بهر حق — چشم آخربین گشاد اندر سبق
آن حسودان بد درختان بوده اند — تلخ گوهر شوربختان بوده اند

از حسد جوشان و کف میریختند — در نهانی مکرها انگیختند
تا غلام خاص را گردن زنند — بیخ او را از زمانه بر کنند

چون شود فانی چو جانش شاه بود — بیخ او در عصمت الله بود
شاه از آن اسرارشان واقف شده — همچو بوبکر ربابی تن زده

در تماشای دل بدگوهران — میزدی خنبک بر آن کوزه‌گران
مکر می سازند قومی حیله‌مند — تا که شه را در فقاعی افکنند

پادشاهی بس عظیم و بیکران — در فقاعی کی بگنجد ای خران
از برای شاه دامی دوختند — آخر این تدبیر ازو آموختند

نحس شاگردی که با استاد خویش — همسری آغازد و آید به پیش
با کدام استاد استاد جهان — پیش او یکسان هویدا و نهان

چشم او ینظر بنور الله شده — پردها را جهل را خارق بده
از دل سوراخ چون کهنه گلیم — پرده بندد پیش آن حکیم

پرده میخندد برو با صد دهان — هر دهانی گشته اشکافی بر آن
گوید آن استاد مر شاگرد را — ای کم از سگ نیستت با من وفا

خود مرا استا مگیر آهن گسل — همچو خود شاگرد گیر و کوردل
نه از منت یاریست در جان و روان — بی منت آبی نمیگیرد روان

پس دل من کارگاه بخت تست — چه شکنی این کارگاه ای نادرست
گوییش پنهان زنم آتش زنه — نی بقلب از قلبها باشد روزنه

آخر از روزن ببیند فکر تو — دل گواهی میدهد زین ذکر تو
لیک در روی تو نمالد از کرم — هر چه گویی خندد و گوید نعم

او نمی‌خندد ز ذوق مالشت — او همی‌خندد بر آن اسگالشت
پس خداعی را خداعی شد جزا — کاسه زن کوزه بخور اینک سزا

گر بدی با تو ورا خنده رضا — صد هزاران گل شکفتی مر ترا
چون دل او در رضا آرد عمل — آفتابی دان که آید در حمل

زو بخندد هم بهار و هم نهار — در هم آمیزد شکوفه و سبزه زار
چون بدی آن خنده در تو ثمار — چون بدی آن خنده در تو ثمار

صد هزاران بلبل و قمری نوا — افگنند اندر جهان بی‌نوا
چونکه برگ روح خود زرد و سیاه — میببینی چه این خنده شاه

آفتاب بخشاید و صبح عتاب / می کند سودائیی همچون کتاب
آن عطاهای ورا و تنها جان با لطف / الست بیکران سیه مستان الست
باز بلشیشه خود بیند سرخ و سبز / تا رهند ارواح از سودا و عجز
سرخ و سبز افتاد نسخ نو بهار / چون خطا توس فرخ و در اعتبار
اندرین معنی بشنو تو قصه / تا بیابی از معانی حصه
رحمت صد تو بر آن بلقیس باد / که خدایش عقل صد مرده بداد
هدهدی نامه بیاورد و نشان / از سلیمان چند حرفی با بیان

عکس تعظیم پیغام سلیمان در دل بلقیس از صورت هدهد

خواند او آن نکته‌های با شمول / با حقارت ننگرید اندر رسول
چشم هدهد دید و جان عنقاش دید / حس کفی دید و دل دریاش دید
عقل با حس زین طلسمات دو رنگ / چون محمد با ابوجهلان بجنگ
کافران دیدند احمد را بشر / چون ندیدند از وی انشق القمر
خاک زن در دیدهٔ حس بین خویش / دیدهٔ حس دشمن عقل است و کیش
دیدهٔ حس را خدا اعماش خواند / بت پرستش خواند و ضد ماش خواند
زانکه او کف دید و دریا را ندید / زانکه حالی دید و فردا را ندید
خواجهٔ فردا و حالی پیش او / او نمی بیند ز گنجی جز تسو
ذره‌ای زان آفتاب آرد پیام / آفتاب آن ذره را گردد غلام
قطره‌ای کز بحر وحدت شد سفیر / هفت بحر آن قطره را باشد اسیر
گر کف خاکی شود چالاک او / پیش خاکش سر نهد افلاک او
خاک آدم چونکه شد چالاک حق / پیش خاکش سر نهند املاک حق
السماء انشقت آخر از چه بود / از یکی چشمی که خاکی برگشود
خاک از دردی نشیند زیر آب / خاک بین کز عرش بگذشت از شتاب
آن لطافت پس بدان کز آب نیست / جز عطای مبدع وهاب نیست
گر کند سفلی هوا و نار را / ور ز گل او بگذراند خار را
حاکم است و یفعل الله ما یشا / او ز عین درد انگیزد دوا
گر هوا و نار را سفلی کند / تیرگی و دردی و ثقلی کند
ور زمین و آب را علوی کند / راه گردون را به پا مطوی کند
نیست کس را زهره تا گوید که چون / پس جگرها کاندرین ره گشت خون
پس یقین شد که تعز من تشا / خاکیی را گفت پرها برگشا
آتشی را گفت رو ابلیس شو / زیر هفتم خاک با تلبیس شو
آدم خاکی برو تو بر سها / ای بلیس آتشی رو تا ثری
چار طبع و علت اولی نیم / در تصرف دائما من باقیم
کار من بی علت است و مستقیم / نیست تقدیرم نه علت ای سقیم
عادت خود را بگردانم بوقت / این غبار از پیش بنشانم بوقت
بحر را گویم که هین پر نار شو / گویم آتش را که رو گلزار شو
کوه را گویم سبک شو همچو پشم / چرخ را گویم فرو در پیش چشم
گویم ای خورشید مقرون شو بماه / هر دو را سازم چو دو ابر سیاه
چشمهٔ خورشید را سازیم خشک / چشمهٔ خون را بفن سازیم مشک
آفتاب و مه چو دو گاو سیاه / یوغ بر گردن ببندد شان اله

انکار فلسفی بر قرائت ان اصبح ماؤکم غورا

مقریی میخواند از روی کتاب / ماؤکم غورا ز چشمه بندم آب
آب را در غورها پنهان کنم / چشمه‌ها را خشک و خشکستان کنم
آب را در چشمه کی آرد دگر / جز من بی مثل با فضل و خطر
فلسفی منطقی مستهان / می گذشت از سوی مکتب آن زمان
چونکه بشنید آیت او از ناپسند / گفت آریم آب را ما با کلند
ما بزخم بیل و تیزی تبر / آب را آریم از پستی زبر
شب بخفت و دید او یک شیرمرد / زد طپانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی / با تبر نوری برآر ار صادقی
روز برجست و دو چشمش کور دید / نور فائض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفر شدی / نور رفته از کرم ظاهر شدی

لیک تا ناز است هم دوست نیست
زود تو نقل هر سر نیست

از نیاز و اعتقاد آن خلیل
گشت ممکن امر صعب مستحیل

نشستی اجمال و شوستی جحود
راه توبه بر دل او بسته بود

همچنین بر عکس آن انکار مرد
مس کند زر را و صلحی را نبرد

دل بسختی همچو روی سنگ گشت
چون شکافد توبه آن را بهر کشت

بایدش یوزه مقنع قصه از رسول
سنگلاخ مزرعه شد با وصول

چون شکسته گرد تا او اندر دعا
بهر کشتن خاک سازد کوه را

هر بشر را اجتهادی هم وحشت نیست
مزد رحمت قسم هر مزدور نیست

کهربای مسخ آمد این دعا
خاک قابل را کند سنگ آنکه

هم بباید تاب و آبی توبه را
شرط شد برق و سحابی توبه را

هین بپیش آن مکن جرم و گناه
که کسم توبه در آید در پناه

تا نباشد برق دل و ابر دو چشم
کی نشیند آتش تهدید و خشم

آتش تو ابر نبایدش میوه را
و حبیب آمد ابر و برق آن تیغ دو پا

کی بروید سبزه ذوق وصال
کی بجوشد چشمه‌ها ز آب زلال

تا نباشد گریه ابر از سطر
تا نباشد خنده برق ابر پر

کی گلستان راز گوید با چمن
کی بنفشه عهد بندد با سمن

کی بهاران سر گشاید با دعا
کی درختی بر فشاند میوه را

کی شکوفه همچو تیغ همتشان
بر زند نماند لشکر ایام بهار

کی بروید لاله را رخ همچو خون
کی گل از کیسه برآرد زر برون

کی بیابد بلبل و گل بو کند
کی چو طالب خانه تو کو کند

کی بگوید لکلک آن لک ای کجان
لک لک پیدا ملک الملک تا حیات

کی نماید خاک اسرار ضمیر
کی شود چون آسمان بستان منیر

از کجا آورده اند این حلها
من کریم من رحیم کلها

آن بعلم آن نشان شاهد است
که بهر شاهد و صد جا نیست

آن شود شاد از نشان کو دید شاه
چون ندید او را نباشد انتباه

رعد آن کس کو بهنگام است
ور ندید آن بیش شد بخویش خود

او شناسد کو که مرد جز خورد
چون نخورد او هم چه داند تو کرد

تا که حکمت همچو نار محسن است
همچو لالان شهان را داد است

تو ببینی خواب در یک خوش لقا
کو دهد وعده و نشانی مر ترا

کو مراد تو شود اینک نشان
که بپیش آید ترا فردا فلان

یک نشانی آنکه او باشد سوار
یک نشانی که ترا گیرد کنار

یک نشانی که بخندد پیش تو
یک نشان کو ایستد در پیش تو

یک نشانی آنکه این خواب از هوس
چون شود فردا نگویی پیش کس

زان نشان با والد یحیی بگفت
که نیایی تا سه روز اصلا بگفت

تا سه شب خامش کن از نیک و بدت
این نشان باشد که یحیی آیدت

دم مزن سه روز اندر گفت و گو
که سکوت است آیت مقصود تو

هین میاور این نشان را تو بگفت
این سخن را دار اندر دل نهفت

این نشانها گویدش همچون شکر
اینچه باشد صد نشانیها و گر

این نشان آن بود کان ملک و جاه
که همی جویی بیابی از اله

آنکه می‌گریی به شبهای دراز
وانکه می‌سوزی سحرگه در نیاز

آنکه بی آن روز تو تاریک شد
همچو دوکی گردنت باریک شد

وانکه دادی هرچه داری در زکات
چون زکات پاکبازان رختهات

رختها دادی و خواب و رنگ رو
سر فدا کردی و گشتی همچو مو

چند در آتش نشستی همچو عود
چند پیش تیغ رفتی همچو خود

زین چنین بیچارگیها صد هزار
خوی عشاق است ناید در شمار

چونکه اندر خواب دیدی چالها
آنکه بودی آرزویش سالها

چونکه شب آن خواب دیدی روز شد
از امید آن دولت پیروز شد

چشم گردان کرده بر چپ و راست
کان نشان و آن علامتها کجاست

بر مثال برگ می‌لرزی که وای
گر رود روز و نشان ناید بجای

می‌دوی در کوی و بازار و سرا
چون کسی کو گم کند گوساله را